Tarih
270
HAZİRAN
2016

Ali Yaycıoğlu ile Yeni Kitabı Üzerine Söyleşi
Ayşe Ozil

Cinsel İçerikli Bir Osmanlı Kıyâfetnâmesi: Ta'rîfnâme-i Zenâne

Helga Anetshofer, N. İpek Hüner-Cora ve İrvin Cemil Schick, fiziksel özelliklerden hareketle insanların karakterleri hakkında betimlemeler yapan "ilm-i kıyâfet"i, 19. yüzyıl ortalarında yayımlanan Ta'rîfnâme-i Zenâne *isimli kitapçık üzerinden ele alıyor.* *sayfa 28*

"27 Mayıs İnkılâbı" ve Siyasal Propaganda Araçları

Mehmet Ö. Alkan

Bedirhan Paşazade Halil Rami'nin Hayat Hikâyesi

Ali Birinci

Osmanlı Şehir Yönetiminin Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü

Sibel Gürses Söğüt

TÜRKİYE DİYANET VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
TÜRKİYE SOSYAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | ARALIK 2016
ISSN 1300-7025-9-1

KIBRIS TARİHİ

OSMANLI VE İNGİLİZ İDARESİ DÖNEMİ 1571-1948

Kıbrıs'ın 1878'de hayli tartışmalı bir süreçle Osmanlı idaresinden çıkışı ve İngiliz hâkimiyetine girişi, 20. yüzyılda yaşanacak tüm gerilim ve çatışmaların da başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, Kıbrıs ile ilgilenen herkes için adanın bu iki döneminin, Osmanlı ve İngiliz hâkimiyetlerinin tarihinin iyi bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıs tarihyazımını kökten etkileyen ve orijinali Cambridge University Press tarafından yayımlanan Kıbrıs Tarihi'nin Osmanlı ve İngiliz idareleri dönemini konu alan dördüncü ve son cildi yetmiş yıl sonra ilk kez Türkçe'ye çevrilmiştir.

Kıbrıs Tarihi, Erken Modern Çağ'dan 20. yüzyılın ortasına dek Kıbrıs'ın nüfusu, idari-mali yapısı, Rum ve Türk toplumları arasındaki ilişkiler ve siyasi-diplomatik gelişmeler gibi temel konularda vazgeçilmez bir kaynak olmayı sürdürmektedir.

Kıbrıs Tarihi – Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948
A History of Cyprus, Volume IV – The Ottoman Province. The British Colony, 1571-1948
George Hill
çev. Nazım Can Serbest
764 sayfa, 42 TL

İnternet sitemiz yenilendi
www.iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Mersin,** Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

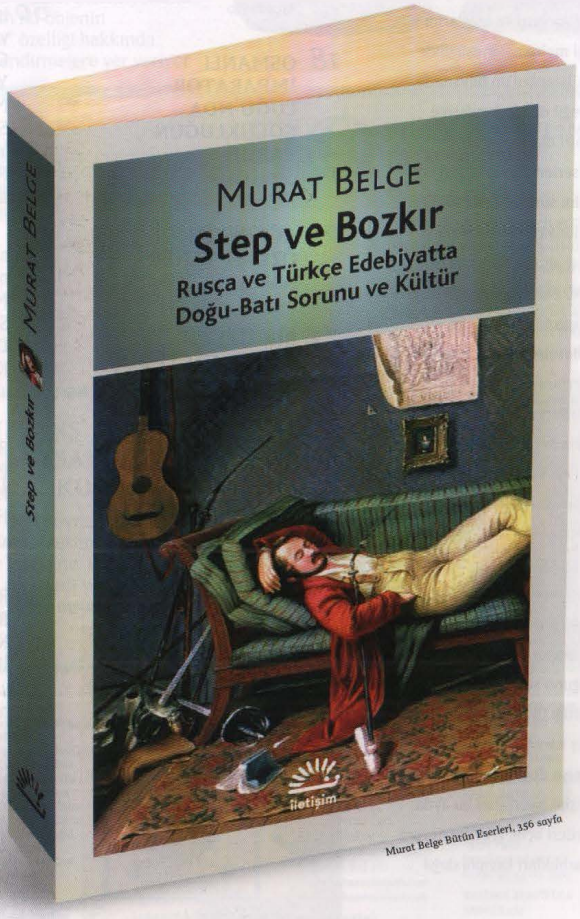
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınla yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iletişim

Karşılaştırmalı bir medeniyet okuması

Step ve Bozkır, Rusça ve Türkçe roman geleneğinin kuruluşlarında yer alan edebî eserlerin eleştirel bir değerlendirmesini sunarak Batılılaşma karşısında alınan tavırları, bunun etrafında kümelenen sorunları ve bütün bu çerçevenin roman geleneklerini nasıl etkilediğini araştırıyor. Dostoyevski'den Reşat Nuri'ye, Gonçarov'dan Tanpınar'a uzanan zengin bir tartışma çerçevesi çiziyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikimi twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

MERHABA,

Bu sayımızda Irvin Cemil Schick, N. İpek Hüner-Cora ve Helga Anetshofer'in kaleminden "Cinsel İçerikli Bir Osmanlı Kıyâfetnâmesi: Ta'rifnâme-i Zenâne" başlıklı makaleyi kapağa taşıyoruz. Yazarlar, insanların dış görünüşünden yola çıkarak karakter tahlili yapma "sanatı"nın ürünleri olan bu eserleri titizlikle mercek altına alırken küçük bir ek yapmayı ihmal etmiyor: "Irk temelli yaklaşımlar da, son devirde onlarla ilintilendirilen fizyonomoni de dünyada önemli ölçüde gözden düştü; Türkiye'de ise hâlâ konuya savunmacı bir biçimde yaklaşanların sayısı oldukça kabarıktır."

Diğer sayfalarda Mehmet Ö. Alkan 27 Mayıs 1960 darbesinin propaganda yöntem ve araçlarını yine arşivinden renkli görsel malzemeler eşliğinde anlatıyor. Sibel Gürses, İstanbul'un hayatında yangınları bir felaket değil de modernleşme sürecinin faillerinden biri olarak ele alıyor. Hanife Karasu, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde rastladığı defterlerin izini sürerek bizi Müeyyet Selim Hanım'ın duygu dünyasıyla tanıştırıyor. Ali Birinci de ayrıntılı bir arşiv araştırmasının ürünü olan makalesinde, Bedirhaniler ailesinin bir ferdini, Bedirhan Paşazade Halil Rami'yi sayfalarımıza taşıyor. Meseleye farklı bir pencereden baktığım şerhini düşmekle beraber, bu makalenin Kürt halkının tarihine ilişkin önemli bir kaynak oluşturduğunu düşünüyorum.

Gündem yetişmekte güçlük çektiğimiz bir hızla ve istemediğimiz bir yönde değişirken, Edhem Eldem'in *Illustration*'dan bu ay aktardığı makaledeki bazı sahneler zihinde yer ediyor; mesela Salih Keramet'in "Türkiye'ye zararı dokunacak olan bu acele, hatta belki düşünmeden verilmiş kararın bir gün geri alınacağına" emin olduğunu söylediği sahne. Zihniyetler ve hizmet ettiği fikirler değişir gibi görünse de galiba yanlış kararlar baki...

Ve çok sevdiğim insanların doğumuyla beraber 15-16 Haziran işçi direnişini hatırlatan bu ayda, Zonguldak'ta maden işçileri açlık grevine devam ediyor. Umuyorum kararlılıkları kayıpla değil kazançla sonuçlansın.

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
15 MART 1924 HALİFE ABDÜLMECİD SÜRGÜNDE
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 SAMATYA'NIN GÖZDEN KAÇANI
KARPOS VE PAPİLOS MARTİRYONU
Anestis Vasilakeris
Ayça Beygo

18 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ
Gülhan Balsoy

20 AĞABEYİM ÖZKAN TANER
Orhan Silier

21 BİR ÖZKAN TANER GEÇTİ BU DÜNYADAN
Şahin Tekgündüz

28 CİNSEL İÇERİKLİ BİR OSMANLI KIYÂFETNÂMESİ
TA'RİFNÂME-İ ZENÂNE
Helga Anetshofer
N. İpek Hüner-Cora
Irvin Cemil Schick

38 "27 MAYIS İNKILÂBI" VE SİYASAL PROPAGANDA ARAÇLARI
Mehmet Ö. Alkan

48 ALİ YAYCIOĞLU İLE YENİ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ
Ayşe Ozil

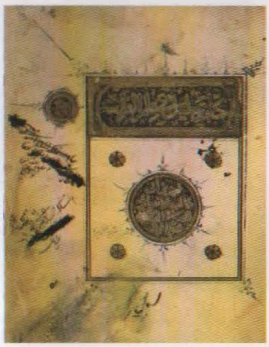
56 MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE
Oğuz Tekin

60 İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-I
OSMANLI ŞEHİR YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YANGINLARIN ROLÜ
Sibel Gürses Söğüt

70 BİR TARİHSEL DEDEKTİFLİK ÇABASI
MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK
Hanife Karasu

76 BEDİRHAN PAŞAZADE HALİL RAMİ'NİN HAYAT HİKÂYESİ
Ali Birinci

90 RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

Kapak: Şemsüddin ed-Dımeşkî'nin *Kitâbü'l-celîl fî 'ilmi'l firâse* başlıklı fizyonomoni kitabının Memlûk döneminde istinsah edilmiş tarihsiz bir nüshasından serlevha.

04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 15 Mart 1924 tarihli nüshasından, son halife Abdülmecid Efendi'nın İsviçre'de başlayan sürgün günlerine ilişkin makaleyi aktarıyor.

56 MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE

Oğuz Tekin, Miletos terazi ağırlığı hakkında yeni bulgulara ve Pera Müzesi koleksiyonunda yer alan iki objenin "muska" özelliği hakkında değerlendirmelere yer veriyor.

70 MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK

Hanife Karasu, Kesriye'den İstanbul'a göç etmiş olan bir kadının bilinmeyen dünyasını ve arkasında bıraktığı eserleri keşfe çıkıyor; Müeyyet Selim'in şiirli ve resimli defterlerini inceliyor.

90 RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, Hans Memling'in Kudüs resimleri ve bu resimlerin içerdiği dini unsurlarla devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 270, Haziran 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matsis Matbaa Hizmetleri Ltd. Şti
Tevfik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy – Küçükçekmece / İstanbul
Tel : 0212 624 2111
info@matbaasistemleri.com
www.matbaasistemleri.com

BASKI TARİHİ
Mayıs 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 0510
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
20706

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL,
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çevresinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar isminin belirtilmesi zorunludur.

15 MART 1924

HALİFE ABDÜLMECİD SÜRGÜNDE

L'Illustration dergisinin 15 Mart 1924 tarihli ve 4228 sayılı nüshasının kapağında Halife Abdülmecid'in 9 Mart günü İsviçre'nin Territet kasabasında çekilmiş bir fotoğrafı yer almaktaydı. Birkaç sayıdır Türkiye'de 1920'lerin kazananları ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili yazı ve fotoğraflara yer verdik. Bu defa da kaybedenlerin tarafına bakarak bir tür denge sağlamış olacağız. Dönemin en büyük kaybedenlerinden olan Abdülmecid Efendi (1868-1944), Sultan Abdülaziz'in Hayranıdil'den olmuş olan oğluydu. 1918'de Sultan V. Mehmed Reşad'ın ölümü ve yerine Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in tahta oturmasıyla veliaht olan Abdülmecid Efendi, saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılışından ve Sultan Vahideddin'in 17 Kasım günü yurtdışına kaçışından sonra 19 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife seçildi.

Bu sayının tarihinden de anlaşılacağı üzere, Halife Abdülmecid ile ilgili haberin esası birkaç gün evvel hilafetin lağvedilmesi ve hemen ardından da son halifenin yurtdışına sürülmesine dayanmaktaydı. 4 Mart 1924 günü İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Abdülmecid Efendi, bir arabaya bindirilerek Çatalca'ya götürülmüş, orada da Orient-Express ile İsviçre'ye doğru yol almıştı. Hilafetin ilgası hakkındaki 431 sayılı kanun 3 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildikten hemen sonra, ertesi gün Halife Abdülmecid Efendi, kadınları ve çocuklarıyla birlikte sürgüne yollanmıştı. Diğer şehzadelere 24 saatlik, sultanlara ise 10 günlük ilave bir mühlet tanınmış, kısa bir müddette hanedanın tamamını oluşturan 144 kişi sürgüne zorlanmıştı.

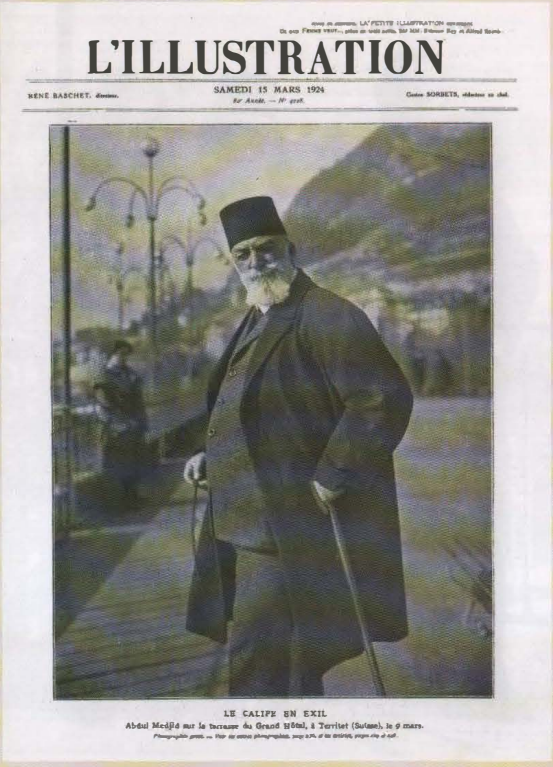
Abdülmecid Efendi üç gün sonra, 7 Mart 1924 günü İsviçre'deki Territet kasabasında trenden inmiş, otele yerleşmişti. Léman Gölü'nün doğu ucunda, Montreux'nün hemen yanında bulunan Territet gibi küçük bir kasabayı seçmesinde muhtemelen pratik nedenler vardı. Burası 1840'lardan beri güzelliğiyle turistleri cezbeden bir tatil kasabası olmanın dışında, Montreux'de durmayan Orient-Express'in uğradığı istasyondu.[1] Abdülmecid'in Territet'de kaldığı otel ise, 1840'ta bir yolcu hanı olarak başlayıp 1855'te Hôtel des Alpes'e dönüşen, turizmin etkisiyle de giderek genişleyerek Hôtel des Alpes-Grand Hôtel adıyla şöhretli ziyaretçileri konuk etmiş olan oteldi. Avusturya İmparatoru Franz-Joseph'in 1893'te, karısı İmparatoriçe Elisabeth'in (Sissi) ise defalarca kaldığı bu otel 1975 yılına kadar açık kalmış, ardından da kısmen tiyatro, kısmen de müze olarak hizmet vermeye devam etmiştir.[2]

Abdülmecid Efendi ve hususi kâtibi Salih Keramet Bey'le[3] buluşarak görüşme neticesini ve intibalarını makalede aktaran Noëlle Roger isimli yazar, asıl adı Hélène Dufour olan ve 1874-1953 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli (Cenevreli) bir romancı ve gazeteciydi. Bazıları distopik bir geleceğe ait birçok roman yayımlayan Dufour, 1900 yılında kendi gibi İsviçreli ve Cenevreli meşhur antropolog Eugène Pittard (1867-1962) ile evlenmişti.[4] Galiba Dufour/Roger'nin Abdülmecid Efendi'yle görüştürülmesinin tek nedeni gölün batı ucundaki Cenevre'de yaşıyor olması değildi. Roger'nin Şark ve özellikle Osmanlı topraklarıyla ilgili belirli bir tecrübesi vardı. 1914'te yayımladığı *Şark Güzergâhı* adlı kitabında Osmanlı Balkanlarını kapsayan ve İstanbul'da sonlanan bir seyahatini aktarmıştı.[5] Yazarın Türkiye'ye olan ilgisi ileri tarihlerde azalmamıştı. Abdülmecid Efendi'yle yaptığı bu röportajdan yıllar sonra Anadolu'yu ve özellikle yeni Ankara'yı gezmiş, anılarını *Anadolu'da, Gazi'nin Türkiye'si* adlı bir kitapta toplamıştı.[6] Burada verdiğimiz yazıdan farklı olarak Noëlle Roger artık 1930'da tamamen Anadolu'daki değişimden yana tavrını koymuş, kitabını büyük ölçüde Anadolu'yu uzun bir uykudan kurtarıp modern dünyaya doğru itmeye başaran Kemalist rejimin ve etrafındaki siyaset ve kültür insanlarının bir methiyesi olarak kurgulamıştı.

Noëlle Roger'nin görüşme ve anlatımına trajik bir duygusallığın hâkim olduğu göze çarpmaktadır. Yazar, tahttan düşürülmüş, halkından ve toprağından koparılmış hükümdar imajını kullanmaya, bu sayede de hüzünlü bir hava yaratmaya özen göstermektedir. İmparatorlukların ve krallıkların çöktüğü Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu tür hikâyelere sık rastlandığı gibi büyük ilgi çektiklerini de tahmin etmek mümkündür. "Eski" Türkiye'yi temsil eden din ve geleneklerin son simgesi olarak halifenin imajını da dönemin zihniyet ve beklentilerine gayet uygun bir şekilde ortaya koyduğu muhakkaktır. Bunu yaparken de halifenin vakur, onurlu, sakin, mütevekkil ve her şeyden önemlisi halkına ve ülkesine şefkatle bağlı bir şahsiyet olduğunu vurgulayarak belli belirsiz bir meşruiyet tartışması getirmektedir. Halifenin ve etrafındakilerin gayet medeni, yumuşak huylu, duygulu kişiler olarak tanıtılması bu hissi daha da güçlendirmektedir. Salih Keramet Bey'in tevazu dolu

sadakati, henüz on yaşında bir çocuk olarak ortada dolaşan Dürrüşehvar Sultan'ın mahzun hali, okuyucunun nezdinde sempati yaratacak türden ayrıntılardır. Özellikle genç İstanbul'da "Türk kıyafetiyle" çekilmiş fotoğrafı, çocuğun geleneksel, huzurlu ve samimi ortamından koparılmış olduğunu akla getirecek bir tanıklık gibi durmaktadır. Oysa aslında bu onun normal hayatında hiç giyemeyeceği bir kıyafetti; tam aksine, bir tür Oryantalist fantezi ve maskeli balo kıyafeti arasında duran ve sadece son dönem Osmanlı elitinin değil, hanedan azalarının bile giderek ilgi gösterdikleri bir tür eğlencenin tezahürüydü.

Bütün bunların üstüne bir de halifenin kırk yıldır *Illustration* dergisini topladığı, bunları kütüphanesinde tuttuğu, sürgündeki başlıca endişesinin ise geride bıraktığı bu ciltlerin istediği gibi düzenli bir şekilde muhafaza edilmesi olduğunu okuyunca bu sempati adeta bir yakınlığa dönüşmekte, arada da dergiye ilginç bir reklam imkânı sunmaktadır.

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur. — SAMEDI 15 MARS 1924 — Gaston SORBETS, rédacteur en chef.

LE CALIFE EN EXIL

Abdul Medjid sur la terrasse du Grand Hôtel, à Territet (Suisse), le 9 mars.

Halife sürgünde. 9 Mart günü Abdülmecid Territet'de (İsviçre) Grand Hôtel'in terasında.

Fotoğraf: Press.

Sakin ve hüzünlü bir şekilde ifade edilen düşünceler, Ankara'daki acelecilige edilen yarım ağızlı sitemler, etrafı sarmış olan gurbet hissi, Boğaz'ı hatırlatan bir göl görüntüsü, hüzünlü kaderiyle baş başa kalmış ak sakallı bir ihtiyar... Noëlle Roger belli ki bir imparatorluğun ve hanedanının düşüşünü nasıl dramatik bir hale getireceğini iyi biliyordu.

SÜRGÜNDEKİ HÜKÜMDARLAR: ABDÜLMECİD İSVİÇRE'DE

3 Mart günü Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde yapılan bir oylama, hilafeti lağvederek Halifenin Türk topraklarından çıkarılmasını emretmişti. 4'ünde Abdülmecid İstanbul'dan ayrılmıştı. 7'sinde İsviçre'de Territet'ye varmıştı. Kapaktaki resmimiz onu kalmakta olduğu otelin terasında göstermektedir. Fotoğraf 9'unda çekilmiştir. Aynı gün, L'Illustration ile çalışan ve Cenevre'de oturan Bayan Noëlle Roger, kendisini hâlâ Müslümanların ruhani lideri sayan kişi tarafından kısa bir müddet kabul edilmeyi başardı. Kendisinden bir görüşme talep etmemiş değilse de "sürgündeki hükümdar"a yapmış olduğu bu duygulu ziyaretin hikâyesini bize yollamış.

—Ümit.., artık sadece ümit! Türkiye'ye zararı dokunacak olan bu acele, hatta belki düşünmeden verilmiş kararın bir gün geri alınacağına eminim.

Bu sözleri söyleyen, Territet otelinin lobisinde oturmuş, henüz genç, Şehzade [Ömer] Faruk'un hocası olmuş ve on beş yıldır Halife Hazretleri'nin yanında yaşayan Halife Abdülmecid'in kâtiplerinden biri.

—"Onlara" bakılırsa bunun için dayandıkları, Peygamber'in hilafetin otuz yıl sürmesi gerektiğine dair bir beyanı. Otuz yıl! Yani Ali'nin trajik ölümüne kadar olan dört halifenin zamanı kadar...

Salih Keramet, dikkatli bir Fransızca ile kendini ifade ediyor; cümlelerini ihtiyatlı bir şekilde kullanıyor. İki gündür gazetecilerin girişimlerine maruz kalmış ve şimdiden Müslüman çekingenliğini, diplomatik inceliği ve saygı duyup bazen gözlerini yaşartacak derecede bahsettiği efendisini Batı'ya tanıtmak arzusunu bir araya getirmeyi öğrenmiş.

"Onlar" hilafeti kraliyete fazla yakın buldukları için istemiyorlar... Ama hilafetin Türkiye'ye sağladığı sonsuz itibarı da düşünmüyorlar... Oysa savaş boyunca ve savaştan sonra ne kadar da kıymetli bir destek kaynağı oldu...

Territet'de, Grand Hôtel'de: Halife Abdülmecid oğlu ve kızının arasında. Ayrı küçük prenses, İstanbul'da Türk kıyafetiyle.

Fotoğraflar: Keystone View ile Sebah et Joaillier.

Bazı gazeteciler, 3'ü 4'e bağlayan geceyi uyduruk şekillerde anlattılar. Yok, hükümet temsilcileri Halife'yi tahtına oturtup azil kararını oradan dinletmişlermiş. Salih Keramet bu hikâyeyi hatırlayınca kendini gülmekten alamıyor. Türk mizacına bu kadar aykırı bir gösteriş ve saygısızlık!

Birden ciddileşti. Devam ediyor:

— Olaylar gayet farklı bir şekilde gelişti, gayet sade bir şekilde. Gayet hüzünlü ve vakur oldu. Halife hayranlık uyandırıcı bir metanet gösterdi. Hatta görevlerini yerine getirenlere acıyor gibiydi...

Yüzüne bakıyorum: Kirpiklerinden gözyaşları damlıyor. Ayrıntı bekliyorum... Hani Batılıların saymaya bayılacağı türden ayrıntılar. Ama ilave ediyor:

— Tarihe mal olacak bir gece. Müsaadenizle susayım..

O kadar. Beni o trajik sahnenin görüntüsüyle baş başa boşlukta bırakıyor: Bu karar, yani Emirü'l-Müslimin'i düşmüş ve sürgüne mahkûm bir hükümdar konumuna getiren birkaç söz... Ardından da o ani ayrılış, küçük prensesi yataktan çıkarıp alelacele giydirmek mecburiyeti, o felaket havası, her şeyden vazgeçme hali: eşya, hatıralar, yaşanan yer, birden koparılma hissi...

— Size bir de şunu söyleyebilirim, diye duygulu bir şekilde ekliyor bu sahnenin şahidi. Sarayın önünde arabaya bineceği anda Halife durdu ve bir baba gibi hayır duası okudu, sevgili halkı için, Türk ve Müslüman davası için Kadir-i Mutlak'ın yardımını diledi..

Bu yüce yakarış, İslam'ın başının bu sükûneti, her şeyin alt üst olduğu bu gecedeki bu son hareket, metin bir karakterin delilidir.

Çatalca'ya kadar koruma eşliğinde otomobille gittikten sonra on sürgün Orient-Express'e binip üç gün sonra İsviçre'nin küçük bir tren istasyonunda inmişlerdi. O kadar seyahat rüyası kurmuş olan Abdülmecid'in ilk seyahati!

— Uyum hep biraz zor oluyor, diyor içini çekerek kâtip. Otel hayatı... Bir de o küçük ayrıntılar yok mu?... Bakın, mesela Halife Hazretleri için yeteri kadar sert bir yatak bulamıyoruz. Sonunda herhalde şiltesinin altına tahtalar koymak zorunda kalacağız! Projeler mi? Hayır, Halife'nin projeleri yok. Hiçbir şey bilmiyoruz...

Göle hâkim lobinin büyük pencerelerinden kâtip bir siluet görüverdi.

— Halife hazretleri yürüyüşe çıkıyor, dedi.

Rüzgârdan korunaklı teras, gölün bir kısmına hâkim.

Bir banka oturmuş Halife, güneşte üşümüş bünyesini ısıtıyordu. İstanbul'dan ayrılışından beri hep üşüyor. Kendisini uzaktan görüyordum. Bembeyaz ve şapkasız kafası yana biraz eğilmiş, çok yorgun bir yolcuya benziyordu. Yaklaşırken, onun Selim'in ve Muhteşem

Süleyman'ın halefi, 300 milyon müminin hamisi, sınırlarını sonsuza dek ittiği için en güzel ruhani kraliyetin sahibi olduğunu düşünüyordum.

Kalın İngiliz kumaşından bir seyahat takımı giymişti; kırmızı fesi bankta yanı başında duruyordu. Güzel, düzgün hatlar, kemerli bir burun, beyaz sakal ve saçların çevrelediği koyuca ve genç bir ten. Uzun göz kapaklarının altında mavi ve gayet canlı gözlerin biraz yumuşattığı sert bir vakar ifadesi. Sağ elinde altın imameli siyah bir tespih çekiyor.

İki kâtibi yanı başında ayakta duruyorlar. Hüzünlü bir küçük kız ise biraz uzakta tek başına dolaşıyor. On iki yaşında, kısa bir etekle kahverengi küçük bir palto giymiş. Yüzü oval ve güzel hatlı, kendisiyle konuşulduğunda yere bakıyor. Sürgünün ne olduğunu öğrenmekte olan küçük prenses Dürrüşehvar, yani "şahlara layık inci".[8]

Üstümüzde rüzgâr, Isviçre bayrağının yanında Türk bayrağını mavi gökte dalgalandırıyor. Halife ayağa kalkmış, elli altı yaşında, boylu, güçlü görünüyor ve kendisinde özel bir azamet hissediliyor. Demin seyrettiğim yorgun yolcuyla ilgisi kalmamış.

Türk halkından sevgiyle bahsediyor.

– Sevecen bir halk, diyor, sevecen kelimesine tam manasını vererek.[9]

Ve de Türkiye'yi harekete geçiren o muazzam terakki şevkinden bahsediyor.

– İki yılda iki yüzyıllık gecikmeyi kapatmak istiyorlar... Fazla acele etmemeli... Tabiatı takip etmek gerekir; ki onun da duraksamaları var...

Fazla acele etmemeli... Başka tek bir suçlama veya hayıflanma sözü yok.

– Tabiatın bir dostuyum, diye ekliyor, gayet genç bir tebessümle.

Ve de bir sanatçı. 1922 yılında halife ilan edilmiş olan ve Osmanlıların küçük dalından[10] olan bu prens, sarayında kapalı yaşamış, çok okumuş ve fikir hareketlerinden hep haberdar olmuş. Hocalarını seçmek veya dünyayı dolaşmak hürriyetine sahip olmadığından, kendi şahsiyetini kendi inşa etmiş. Vakit geçirmek için müzik ve resim çalışmış. 1914'te Fransız sanatçılar salonunda iki çocuğuyla birlikte kendi portresini sergilemiş. Tabloda kendini onlara tarih dersi verirken temsil etmiş.[11] Bu tabloyu 9 Aralık 1922 tarihli sayımızda yayımladık.[12]

Aynı tebessümle, yaklaşık kırk yıldır eline geçen dergimizi sevdiğini söylüyor. Sık sık içinden bazı makaleleri tercüme etmiş ve aslında Fransızcayı biraz da *L'Illustration* okuyarak öğrenmiş.

– Pekiyi *L'Illustration* koleksiyonumu sizden rica ettiğim gibi düzene soktunuz mu? diye soruyor birden kâtiplerinden birine dönerek.

– Evet, Efendim... Düzenlemiştim...

– Kaybolmasını istemem... diye mırıldandı sabık hükümdar.

Yüzü bir an için karardı. Bütün mallarına el konduğunu, sarayının artık onun olmadığını, geleceğinin karanlık ve tehlikede olduğunu, belki de bir daha Üsküdar'ın tepelerini görmeyeceğini düşündü.

Sisin dağların karlı siluetini örttüğü bugünde uçsuz bucaksız görünen ve suları Boğaz'ı hatırlatacak derecede tatlı bir maviye bürünmüş olan göle doğru bakıyoruz. Sessizlik, kimsenin dile getiremediği acı şeylerle yüklü. Sürgünün gözleri bir duyguyla bulanıyor, kendine bu denli hâkim yüze yansıyor. Neredeyse alçak sesle birkaç söz. Uzaklaşıyor ve duyabildiğim son sözleri bunlardı:

– Türk halkım için dua ediyorum...

Bir de:

– Türk halkına olan sevginizi daima muhafaza ediniz...

Ardından da bana terasa kadar eşlik eden kâtibin yumuşak sesini tekrar duyuyorum:

– İslam dünyası Ankara Meclisi'nin bu kararını kabul etmeyip yeni bir seçim yönünde bir tercih belirtmedikçe Efendimiz Hazretleri yüce hilafet makamını temsil etmeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

1 https://fr.wikipedia.org/wiki/Territet.

2 https://fr.wikipedia.org/wiki/Hôtel_des_Alpes-Grand_Hôtel.

3 Meşhur Şair Nigâr'ın oğlu ve dolayısıyla Macar Osman Paşa'nın torunu olan Salih Keramet [Nigâr] (1885-1987), Mekteb-i Sultani'de okumuş, Halkalı Ziraat Mektebi'nde hocalık yapmış, Düyun-ı Umumiye'de memur olmuş ve Mekteb-i Sultani'de hocalık yapmıştır. 1910'da Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin yanında Viyana'ya gitmiş, harple birlikte döndüğünde de Abdülmecid Efendi'nin kâtipliğini üstlenmiştir. Abdülmecid'in sürgüne gönderilmesi üzerine kendisiyle birlikte ülkeden ayrılmış, fakat sonra da dönerek Robert College'de öğretmenlik yapmıştır.

4 https://fr.wikipedia.org/wiki/Noëlle_Roger; https://fr.wikipedia.org/wiki/Eugène_Pittard.

5 Noëlle Roger, *La Route de l'Orient* (Paris: Perrin et Cie, 1914).

6 Noëlle Roger, *En Asie-Mineure. La Turquie du Ghazi* (Paris: Fasquelle, 1930).

7 Şehzade/Hâlife Abdülmecid Efendi'nin Şehsuvar adındaki başkadınından olan çocuğu Şehzade Ömer Faruk Efendi (1898-1969), 1920'de Sultan Vahideddin'in kızı Rukiye Sabiha Sultan'la (1894-1971), 1948'de ise amcası Yusuf İzzeddin Efendi'nin kızı Mihriban Mihrişah Sultan'la (1916-1987) evlenmiştir.

8 Hatice Hayriye Ayşe Dürrüşehvar Sultan (1914-2007), Abdülmecid Efendi'nin Atiye Mehisti'den olan kızıydı. 1931'de Nice'te Hayderabad Nizamı Asaf Cah'ın oğlu Hedayat Alı Han Azam Cah ile evlenmiştir. Bu evlilikle ilgili bkz. "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Son Halifenin Düğünü," *Toplumsal Tarih* 245 (Mayıs 2014): 4-5. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Dürrüşehvar Sultan o tarihte 12 değil, 10 yaşındaydı. Adı için verilen tercüme ise doğrudur. Bu adın en ilginç tarafı, bir sultan adından çok, bir cariye adı niteliğinde olmasıdır. Bu seçimi herhalde babasının sanatçılığına ve bir tür oryantalist bakışına bağlamak yanlış olmayacaktır.

9 Fransızca metinde "*aimable*" kelimesi söz konusudur. En basit anlamında *aimable*, hoş, iyi huylu, terbiyeli demektir, fakat kelimenin tam manası "sevilebilen" veya "sevilmeyi hak eden"dir. Bu ikilişi kısmen de olsa verebilmek için Türkçeye çevirirken "sevecen" kelimesini seçtik.

10 Yazar burada Avrupa kraliyet ailelerinde hanedanın kurucusunun doğrudan soyundan değil de, bir noktada bir kardeş veya kuzenden devam eden bir aile dalını tarif etmek için kullanılan bir kavrama başvurmaktadır. Tahtın "ekber ve erşed" sistemiyle intikal ettiği Osmanlı hanedanında bu tür bir ayrımın manası yoksa da burada gözetilen fark, II. Mahmud'dan sonra tahta sırasıyla geçen Abdülmecid ile Abdülaziz'ın ağabey-kardeş olmasından, onlardan sonra ise hep ağabey Abdülmecid'in çocukları padişah olduktan sonra (Murad-Abdülhamid-Reşad-Vahideddin), Abdülmecid Efendi'nin kardeş Abdülaziz'in oğlu olarak tahta geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

11 Bugün Topkapı Sarayı Müzesi resim koleksiyonunda 17/568 envanter numarasıyla bulunan 120x164 cm boyundaki bu yağlıboya tablo 1912'de yapılmış, 1914 senesi Paris Salonu'nda sergilenmiştir. Tablonun tarihine bakılırsa Abdülmecid'in yanında yer alan ikı genç çocuktan erkek olanın 1898 doğumlu oğlu Ömer Faruk Efendi olduğu kesin gibiyse de, genç kızın 1914 doğumlu kızı Dürrüşehvar Sultan olması imkânsızdır.

12 Derginin bu sayısının aslını ele geçirir geçirmez yayımlamayı ümit ediyoruz.

Osmanlı Mebusan Heyeti Bavyera'da

1 HAZİRAN 1916

İKDAM

Münih 30 Mayıs– Osmanlı mebusları dün sabah Alman Müzesi'ni ve ba'de Bavyera'nın en büyük bira fabrikası olan Löwenbrau Müzesi'ni ziyaret etmişlerdir. Mebuslar, ba'de Nebatat Bahçesi'ne giderek Maarif Nazırı ve Münih Darülfününu müdürü tarafından kabul edilmişler ve oradan da kralın Nymphenburg kasrına gitmişlerdir.
Osmanlı mebusları bundan sonra Amalienburg'da kral tarafından verilen çay ziyafetinde hazır bulunmuşlar ve akşam üzeri doğruca Essen'e gitmişlerdir.

Hamiyet Mükâfatı

1 HAZİRAN 1916

SABAH

Harbiye Nezareti'nden: Seferberlik bidayetinden beri malen ve bedenen orduya fedakârane muavenet ve hizmetleri sebkat ve bu kere de orduya 150 ester teberru etmekle ibraz-ı hamiyet eden Erbil ahalisine muavenet ve hidemat-ı vakıalarını takdiren beyaz kurdeleli bir harp madalyası verilmiştir.

İngiltere Kârları Peşinde

2 HAZİRAN 1916

SABAH

Lugano– Populo di İtalya'nın Londra muhabiri işarat-ı atide bulunmaktadır: İngilizler İtalya'nın harbi ile asla meşgul olmuyorlar. Hodbin İngiltere ancak kendi işlerini hal ve tesviye etmeyi düşünmektedirler. İrlanda'ya karşı kullanmak üzere dahil-i memlekette 100 bin asker alıkonmaktadır.

Vaziyet-i Maliye de Pek Fena

Berlin Tag Blat gazetesi harp münasebetiyle İtalya'nın pek müşkül bir vaziyete düştüğünü beyan etmektedir. Mezkür gazete diyor ki: Geçende vefat eden İtalya sabık Bahriye Nazırı'nın büyük bir hıyanet diye tavsif ettiği bu muharebe, şimdiye kadar İtalya'ya gözyaşlarından başka bir şey temin etmemiştir. Harbin bidayetinden beri hayat pek pahalanmış ve memleketin mevki-i siyasi ve iktisadisi pek vahim surette duçar-ı tehdit olmuştur. Harp münasebetiyle İtalya'nın borcu 10 milyar artmıştır ki bu borcun 6 milyarı İngiltere'yedir. [...]

İtalya'da Yeis ve Endişe

Berlin– Avusturya orduları tarafından işgal edilen İtalyan arazisi sekenesi İtalya dahiline ve bilhassa Lombardiya eyaletinin muhtelif şehirlerine hicret eylemektedir. Bu muhaceret ve alınan heyecan-amiz haberler ahali arasında büyük bir yeis ve cesaretsizlik tevlid etmektedir.

Günde 1400 Kişi

Milan'dan varit olan haberlere nazaran İtalya'da efkâr-ı umumiye pek bedbindir. Avusturya'nın ileri hareketi ahaliyi büyük bir yeis ve telaş ilka etmiştir. İtalyanların zayiatı pek azim olduğu zannedilmektedir. Cenova kiliselerinde "Her gün telef olan 1400 kişinin istirahat-ı ruhu için dua ediniz" yolunda davetnameler açılmıştır.

Alman Bahriye Nezareti'nin Tebliğ-i Resmisi

3 HAZİRAN 1916

İKDAM

Berlin: Açık deniz filomuz 31 Mayıs tarihinde İngiliz esas donanmasının mühim bir kısmına rast gelmiştir. İngiliz donanması, bize pek ziyade faik idi. Skagerrak Boğazı'nda öğleden sonra başlayıp bütün gece devam eden gayet şiddetli muharebeler bizim için kemal-i muvaffakiyetle inkişaf etmiştir.

İngiliz Donanmasına Karşı Alman Filosunun Mühim Bir Muzafferiyeti

İngilizler 130 bin ton hacım istiabı mecmuunda sefain-i harbiye kaybettiler. Alman filosu geçen çarşamba günü ve gecesi İngiliz donanmasına karşı büyük bir zafer ihraz etmiştir. Nispeten küçük kuva-yı bahriye ile elde olunan bu muvaffakıyet tarih-i harbin en şan-aver sahaifine yazılacak kadar büyüktür.
İngiliz donanması büyük bir zırhlı, bir zırhlı kruvazör, iki kruvazör, bir küçük kruvazör, üç torpido kruvazörü, müteaddit torpido muhripleriyle bir tahtelbahir kaybetmiştir. [...]
Mağlup olan, tahrip ve gark edilen İngiliz donanması pek yeni ve pek kuvvetli sefain-i harbiyeden mürekkepti.
Büyük harb-i bahride asıl şayan-ı dikkat olan nokta nispeten zayıf bir kuvvetle Almanların bu kadar azim bir zafer ihrazına muvaffak olmalarıdır. Velhasıl bu harp İngilizlerin âleme şarlatanca ilan ettikleri hâkimiyet-i bahriyelerine karşı o kadar şedit bir darbe teşkil eder ki pek yakında bu darbenin tesiratına kesb-i ıttıla edeceğiz.

Gazetelerin Takdiratı

Berlin– Alman donanması tarafından ihraz olunan parlak muzafferiyet bütün Almanya'da büyük galeyan ve sürura mucip olmuştur. Ahali ilan-ı şad-mani eylemiş ve şehirler donanmıştır. Lokal Anzeinger gazetesi bu muzafferiyetten bahsettiği sırada İngiliz kuva-yı bahriyesinin bu defa da Almanlara faik bulunduğunu kayd ve bahriye heyetine teşekkür ile şu beyan-ı mütalaada bulunuyor: İşbu muzafferiyetin ehemmiyet-i azimesi yalnız İngilizlerin kaybetmiş oldukları sefain adedinde değil bu muzafferiyetin İngilizlere karşı ihraz edilmiş olmasındadır.

Roosevelt'e Suikast

3 HAZİRAN 1916

TANİN

Lozan– New York'tan iş'ar ediliyor. Dün sabık reisicumhurlardan Roosevelt aleyhine suikast vuku bulmuş, râkib olduğu otomobile revolver atılmıştır. Mermiler Roosevelt'e isabet etmemiştir.

Şehitler Günü

3 HAZİRAN 1916

TANİN

Evvelki gün zat-ı hazret-i padişahi, derin bir safvet-i dindarane ile bir

ziyaret yaptılar ve sabahtan akşama kadar bütün günlerini din ve vatan uğrunda hayatlarını feda etmiş olanların ziyaretlerine hasrederek onların bu gün Cenab-ı Hak huzurunda pervaz eden münevver ruhlarını tatyib ve takdis ile meşgul oldular. [...]

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi

4 HAZİRAN 1916

İKDAM

Mayıs'ın 26. Perşembe günü Tepebaşı Belediye Tiyatrosu'nda "Hisse-i Şayia" piyesini oynayacaktır. Gündüz hanımlar için saat ikide, akşam umum için saat dokuz buçukta.

Sahtekârlar Kumpanyası

4 HAZİRAN 1916

SABAH

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Beyoğlu Polis Müdüriyeti'nce sahte Hicaz Demiryolu ilm ü haberi tab eden bir kumpanya elde edilmiştir. Kumpanyanın belli başlı simaları Gelibolulu Hakkak Niko ve sabıkalı güruhundan sürücü Koço, Madam Amelya ile kendisinin zevci mücellit Petro'dan ibarettir. Bu sahtekâr kumpanyasının tekmil alet ve edevatı ile kırk dokuz bin altı yüz on beş adet sahte ilm ü haber elde edilmiştir. Bu kumpanya bir seneden beri hal-i faaliyette olduğundan şimdiye kadar maalesef pek çok ilm ü haber satmışlardır. [...]

General Townshend Şehrimize Geldi

5 HAZİRAN 1916

İKDAM

Kûtü'l-Amare'de Osmanlı ordusu tarafından esir edilen İngiliz Ordusu Kumandanı General Townshend evvelki akşam refakatinde iki İngiliz erkân-ı harbiye zabiti bulunduğu halde şimendiferle Haydarpaşa'ya muvasalat eylemiş ve ikametine tahsis kılınan mahalle isal edilmiştir.

Alman İmparatoru ve Krupp Fabrikası

8 HAZİRAN 1916

TANİN

Essen– Almanya İmparatoru Krupp Von Bohlen'e bir telgrafname göndermiş ve bunda demiştir ki: Şimal denizi muharebe-i bahriyesi hakkında şifahen aldığım malumatın sevk ve tesiriyle, muvaffakiyetimizi mükemmel toplara, çelik levhalara ve bilhassa tahripkâr mühimmata ne derece medyun olduğumuzu beyan etmek isterim. Bu muharebenin vukuu anı Krupp Fabrikası için de badi-i şeref bir gün olmuştur.

Harbiye Nazırı Huzur-ı Şahanede

13 HAZİRAN 1916

SABAH

Kûtü'l-Amare ganaiminin hak-i pay-i şahaneye takdimi Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretleri dün mabeyin-i hümayun-ı cenab-ı mülukaneye bi'l-azime huzur-ı şahaneye kabul buyrulmuşlardır.

Nazır-ı müşarünileyh hazretleri Kûtü'l-Amare'nin düşman tarafından işgalinde hükümet dairesine keşide kılınıp şanlı ve muzaffer ordumuz tarafından şehr-i mezkûrun hin-i istirdadında iğtinam olunan İngiliz bayrağı ile esir edilen dört generalin kılıçlarını ve esir zabitandan alınan kılıçlardan otuz tanesini hak-i pay-i şahaneye takdim etmişlerdir.

Başkumandan-ı akdesimiz efendimiz hazretleri takdim olunan bu ganaim-i harbiyeden pek ziyade mahzuz olmuşlar ve nazır-ı müşarünileyhe hitaben "Bunlar ordumuzun asar-ı muvaffakiyatındandır. İftihar ederiz. Yadigâr-ı zafer olmak üzere cümlesi Topkapı Sarayı'nda münasip bir mahalde hıfz olunsun. Cenab-ı Hak ordumuza muzafferiyat-ı mütevaliye ihsan buyursun.

Şevket-penah efendimiz Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri'ni iltifat-ı tacidarileri ile bekâm buyurmuşlardır.

Hoffman'ın Hikâyeleri Operası

15 HAZİRAN 1916

İKDAM

Bulgaristan Sefiri'nin taht-ı himayesinde olarak "Hoffman'ın Hikâyeleri" nam Alman operası Beyoğlu'nda Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda mah-ı halin altıncı pazartesi günü mevki-i temaşaya vaz' olunacaktır. Oyunun hasılatı Bulgaristan Salib-i Ahmeri'ne verilecektir.

Hoffman'ın rolünü pek parlak bir surette oynayan artist Viyana'dan gelecektir.

Bükreş'te Miting

16 HAZİRAN 1916

TANİN

Bükreş– Sosyal demokratlar dün akşam burada harp müşevvikleri aleyhine protesto için bir miting tertip eylemişler ve Rus muhibbi olan Adevarul gazetesi idarehanesinin camlarını taşlamışlardır.

Dünkü İhtifal-i Milli Merasimi

17 HAZİRAN 1916

İKDAM

Ayasofya'da

Dünkü ihtifal-i milli pek parlak bir surette ifa edildi. Saat ondan sonra mektepler şakirdanı, kıtaat-ı askeriye, cemiyât ve müessesât-ı milliyye, esnaf cemiyetleri ve bir çok meduvvin Ayasofya Meydanı'na gelmeye başlamışlardı. Öğlene doğru meydanda yeşil, kırmızı, beyaz binlerce bayrak temevvüç ediyor ve mevkib-i ihtifal bütün şaşaasıyla göze çarpıyordu.

Cuma namazı cami-i muallada eda edilmiş ve dua-gu efendi tarafından makama münasip bir dua-yı beliğ kıraat olunmuştur.

Ervah-ı şühedaya Fatiha'lar ithaf ve asâkir-i Osmaniyye'nin muzaffer olması temenniyatında bulunduktan sonra camiden çıkılmıştır. İhtifale ait bazı tertibat yapıldıktan sonra mevkib-i ihtifal hareket etmiştir. Program mucibince mevkibin önünde bir miktar süvari polisi müteakiben sancak ve küçük zabit

mektebinden bir manga asker, Osmanlı ordusu zabitanından mürekkep bir grup, bahriye zabitanı, Hilal-i Ahmer, Donanma, Müdafa-i Milliye heyat-ı azaları ve daha sonra Bahriye Muzikası ve müttefik ordular askerlerinden mürekkep birer müfreze, küçük zabit mektepleri, mehter ve yeniçeri mümessilleri mektep talebeleri, müessesat-ı maliye erkanı sırasıyla bulunuyorlardı.
Program mucibince mevkib-i ihtifal saat yarımda Ayasofya'dan hareket etmiştir. Bahriye Muzikası terennüm-saz oluyordu. Sokaklar hınca hınç halkla dolu idi.
Alayın intizamına ihtifal mürettibi Ziya Beyefendi ile Merkez Kumandan Muavini Yusuf Ziya Beyefendi tarafından nezaret olunuyordu.

Beyazıt'ta

Beyazıt Meydanı pek kalabalıktı. Bütün meydanda binlerce halkın teşkil ettiği bir izdiham vardı.
Mevkib-i ihtifal Beyazıt, Şehzadebaşı tarikiyle Fatih'e teveccüh etmiş ve Fatih Meydanlığı'na medhal olan büyük kapıdan girerek cami-i şerifin arka tarafındaki vasi meydanlığa muvasalat eylemişlerdir.
Merasim meydanlığı pek dilnişin bir tarzda ihzar olunmuştu. Rical-i devletle, ihtifal erkânı için tahsis olunan mahalle halılar tefriş edilmiş, bayraklar talik olunmuştu. Tertibat mucibince ihtifal heyetine mahsus mahallin tam karşısında sancak bulunuyordu. Sancağın iki tarafında yeni harp mümessilleri ve Mehterhane Muzikası bunların sağında, Bahriye Muzikası solunda Alman ve Avusturya müfrezeleri ahz-ı mevki etmişlerdi. Daha geride bahriye silahendazları ile mekâtib-i askeriyye talebesi bulunuyordu. Darülfünun talebesi ile sultani şakirdanı türbe cihetinde, Darüşşafaka talebesi de mukabil cihette ahz-ı mevki etmişlerdi. Diğer mekâtip talebesi de kendilerine gösterilen mahallerde ahz-ı mevki etmişlerdi. İhtifal heyetine mahsus mahalde taraf-ı eşref hazret-i padişahiden izam buyrulan karin-i sani Nüzhet Beyefendi ile yaveran hazret-i şehriyariden Hafız İbrahim Beyefendi ve veliaht hazretleri namına da Seryaver Bey, Harbiye Nezareti namına Müsteşar Muavi'ni Beyefendi ve Merkez Kumandan Cevat ve muavini Yusuf Rıza Beyefendiler hazır bulunuyorlardı.
Müteakiben merasime ibtidar olunarak evvela selam havası çalınmış ve Osmanlı sancağı keşide olunmuştur. Bunu müteakip mekâtip talebesi tarafından Fatih marşı kıraat olunmuştur. Ba'de Mehterhane-i Osmani tarafından kadim bir Osmanlı marşı çalınmış ve gülbang-i askeri tekrar edilmiştir.
Bu esnada Galatasaray Sultanisi talebesinden bir heyet mevki-i hitabete gelerek ihtifal-i milli heyeti reisi Mehmet Rıza Beyefendi'ye bir muhafaza derununda Galatasaray'a mahsus kurdelelere sarılmış gümüş bir madalya teslim etmiş ve bu münasebetle tarafeynden muhtasar birer nutuk teati edilmiştir.
Bundan sonra ihtifal-i milli reisi Rıza Bey tarafından huzzara hitaben gayet beliğ ve müessir bir nutuk irad edilmiştir.
Ziya Bey'den sonra Müze-i Askeri Müdürü Muhtar Paşa tarafından da pek beliğ bir nutuk okunmuştur.
Ba'de mekâtip talebesinden iki efendi tarafından hazret-i Fatih'e ithafen iki şiir okunmuş ve selam havası çalınarak merasime hitam verilmiştir. [...]

İrlanda İhtilali Sönmedi

19 HAZİRAN 1916

TANİN

Berlin– Amsterdam'dan bildirildiğine göre, Dublin'den alınan son haberler pek vahimdir. (Sinn Féin) Cemiyeti'nin harekâtı ihtilalin teskini için henüz tedabir ittihaz olunmaması üzerine mefluç kalmış gibi görünmüş ise de ahiren harekât-ı ihtilaliyye günden güne tevessü' etmeye başlamıştır. Times gazetesi İrlanda'da heyecanın gittikçe tezayüd etmesinden, tiyatrolarda, sokaklarda bir takım nümayişler yapılmasından (Sinn Féin) Cemiyeti azasının her tarafta İrlanda istiklal armalarını göstererek ihtilal-i ahirin, her nevi fedakârlığa rağmen, 30 seneden beri sarf olunan mesaiden daha iyi semere vermiş olduğunu ilan eylemesinden şikâyet etmektedir. Times İrlanda'da yeniden ateş-i ihtilalin alevlenmesinden korkuyor. (Sinn Féin) azaları da İngiliz hezimet-i bahriyesi üzerine şenlik yapmak için nümayişler hazırlamışlardır.

Müthiş Bir Alet-i Harp

19 HAZİRAN 1916

SABAH

Müstakbel Zeplinler

İngiltere matbuatı son günler zarfında Büyük Britanya'yı her an müthiş darbeleriyle hırpalayan Alman zeplinlerinin tekemmülatından bahsediyorlar. Ceraid-i mezkûrenin neşriyatına nazaran hal-i hazırdaki zeplinlerin iki misli cesamette olan yeni zeplinlerin tecrübeleri Konstanz Gölü civarında icra olunmuştur. Bu müstakbel zeplinlerin tülu 800 kadem olup balonları 54 bin metre mikabı hacm-i istiabisindedir. Bu müstakbel sema fatihleri kuvvetli yedi makine ile müteharriktir. Beher zeplinde mürettebat ve saire için zırhlı dört daire olduğu gibi bundan maada münhasıran techizat-ı harbiyeye malik beşinci bir zırhlı daire daha vardır. Bu beşinci dairede top, makineli tüfek, bomba ve torpil endahtına ait âlât-ı harbiyye ve teferruatı bulunmaktadır. Müstakbel zeplinlerin sıkleti 40 ton olup 15.000 kadem irtifaa kadar yükselebilmektedirler.

Kösten Adası İngilizlere Tahliye Ettirildi

19 HAZİRAN 1916

İKDAM

Bir müddetten beri İngilizlerin işgale muvaffak olmuş bulundukları Kösten Adası, İngiliz tecavüzatı, tayyare ve topçu taarruzumuz dolayısıyla tebliğ-i resmilerimizde sık sık zikrediliyordu. İngilizler bu küçük adayı İzmir ve havalisine tecavüz için bir nokta-i hareket ittihaz etmek istemişlerdi.

Derununda tayyare istasyonları vücuda getirdiler. Halbuki son günlerde buradaki mevkilerini ciddi surette tehdit eden tayyarelerimize karadan topçu ateşimiz de inzimam eylediğinden nihayet burada barınamayarak def olup gittiler. Ajans-ı millinin dünkü telgraflarından birinde İngilizlerin yerleşmek için bir takım tesisat vücuda getirmek istedikleri Kösten Adası'nın topçu ateşimizle tamamen yakıldığını haber veriyor.

İngiltere'de Caniler Beraet Ediyorlar

20 HAZİRAN 1916

TANİN

Amstredam— Dublin'den iş'ar olunduğuna göre İrlanda İhtilali esnasında ahaliden üç kişiyi katl etmiş olan İngiliz çavuşu İngiliz Divan-ı Harbi'nde beraet kazanmıştır.

Paris'te Gece Hayatı

21 HAZİRAN 1916

SABAH

Harb-i Umumi'nin bidayet-i ilanına kadar en şen ve pür neşe bir memleketi olan Paris, Fransızların "belde-i nur" tasmiye ettikleri bu şehr-i muazzam, son zamanlarda eski şevk ve şetareti ile büsbütün tezat teşkil eden bir hüzn-engiz bir manzara irae etmektedir. Garp cephe-i harbinde iki seneden beri devam eden muharebatın hiçbir ümid-i zafer vermemesi, Verdun'da en güzide Fransız askerinin mütemadiyen ifna edilmesi ve nihayet bütün İtilaf memalikinin duçar olduğu mağlubiyetler eski neşe ve şetaretten eser bırakmamıştır.

Goltz Paşa'nın Cenaze Merasimi

25 HAZİRAN 1916

TANİN

Ordumuzun başında ifa-yı hizmet etmekte iken vefat ettiğini evvelce yazdığımız von der Goltz Paşa'nın cenaze merasimi dün icra edilmiştir. Goltz Paşa'nın tabutu Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nden kaldırılarak Harbiye Nezareti meydanının Merkez Kumandanlığı cephesinde inşa edilen bir kürsü üzerine vaz' edilmiş ve üzeri Osmanlı, Alman bayraklarıyla örtülmüştü.

Tabutun üzerinde Paşa'nın kılıncı ile kalpağı ve cenazenin ayak ucunun sağ tarafında Osmanlı nişanlarını hamil olan yastık sol tarafında Alman nişanları takılı yastık konmuş idi. Cenazenin iki tarafında iki süngülü Türk neferi ahz-ı mevki etmiş bulunuyordu. Kürsünün etrafına Zat-ı Şahane, Alman İmparatoru, Avusturya-Macaristan İmparatoru, Alman, Avusturya, Osmanlı erkân-ı harbiye-i umumiyeleri namına vükela, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Müdafa-ı Milliye, Türk-Alman Cemiyeti, Almanya Sefiri, daha bir çok zevat tarafından vaz' edilen çelenkler dizilmişti. Mezkûr çelenkleri Türk ve Alman efradı ellerinde tutuyorlardı. Saat dört civarında meduvvin tabutun bulunduğu mahale geldiler. Tabuta en yakın mahalde Zat-ı Hazret-i Padişahi namına mahdum Şehzade Ziyaettin Efendi hazretleri, veliaht hazretleri namına teşrifatçıları Salih ve yaveri Hulusi Beyler, Ayan Reisi, Goltz Paşa'nın ailesi, Almanya Sefiri, Avusturya Sefaret Müsteşarı, İran Sefiri, Liman Paşa, Meclis-i Âyân, Mebusandan bir çok zevat ve İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi ve Türk-Alman Cemiyeti namına gelen heyetler vesair davetliler bulunuyordu. Alman Sefareti Başrahibi tarafından bir dua kıraat olundu ve sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa bir nutuk irad eyledi. [...]

Bu nutkun hitamını müteakip tabut top arabasına koyularak Sarayburnu'na nakledildi. Burada hazır bulunan bir istimbota cenaze, diğer istimbota ailesi ile Alman zabitanı rakib olmuşlardı. Cenazeyi hamil olan istimbota iki torpido refakat etmekte idi. Cenazenin rıhtımdan hareketini müteakip bir bölük piyade kıtaatı tarafından üç defa silah endaht etmek suretiyle son vazife-i ihtiram ifa olunmuştur. [...]

Cenaze Tarabya'da sefarethaneye çıkarılmış ve orada bir dua kıraat olunduktan sonra müteveffa Baron Wangenheim ve Sefaret Ataşe Militeri Von Leibzig'in yanına defn edilmiştir.

Bir Senegalli Askerin İntikamı

27 HAZİRAN 1916

TANİN

Fransa'da bir Senegalli asker hamil olduğu İngiliz bıçağı ile iki Fransızı öldürmüştür. Fransızlar Senegalli askeri tahkir ettiklerinden Senegalli ahz-ı sar etmeyi tasmim edip hastaneye girmiş fiil-i katli icra eylemiştir.

Rus Cephesinde Kadınlar

27 HAZİRAN 1916

TANİN

Rusya Besarabya Cephesi Kumandanı tarafından Rusya ahalisine hitaben neşredilen ilanın bir nüshası Bükreş'e kadar vasıl olmuştur. Rus kumandanı bu ilanda Rusya'nın cephelerde istihdam etmek üzere 45 ruble aylıkla Rus kadını aradığını neşretmektedir. Son zamanlarda İsmailiye taraflarından tedarik edilmiş olan 600 Rus kadını "Bulgarya" ismindeki Rus vapuruyla Reni'ye vasıl olmuş ve derhal Rus cephelerine sevk edilmiş olduğu Bükreş'ten bildirilmektedir.

Bavyera Krupp Fabrikası

28 HAZİRAN 1916

TANİN

Berlin— Essen'deki Krupp Fabrikası tarafından Münih'te tesisi mukarrer şube "Bavyera Krupp Top Fabrikası" namıyla dünden itibaren saha-i vücuda çıkmıştır.

Avusturya'da Türkçe

30 HAZİRAN 1916

TANİN

Viyana Ticaret Odası bir sene evvel Şark ve Balkan lisanları için mükâfaten tesisini kararlaştırmış idi. Dün Viyana ticaret mekteplerinde icra olunan son sınıf imtihanlarında talebeden dört kişi Türkçe lisanından dolayı mükâfat almışlardır.

Türkçe dersleri imtihanları gayet memnuniyet-bahş neticeler vermiştir.

SAMATYA'NIN GÖZDEN KAÇANI

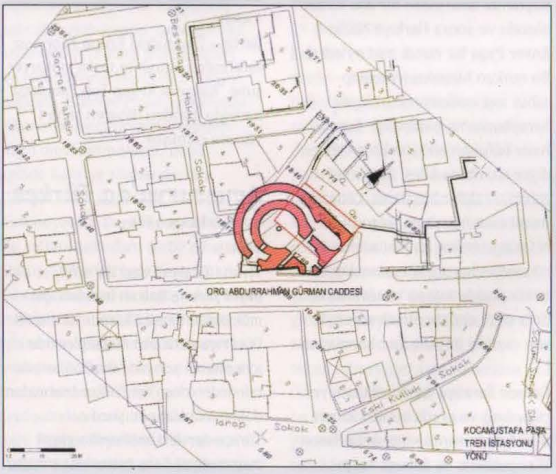
KARPOS VE PAPİLOS MARTİRYONU

Yazı dizimiz, İstanbul'un Samatya semtindeki Karpos ve Papilos Martiryonu ile devam ediyor. Çevresindeki binalar tarafından gizlendiğinden gözlerden ırak kalan bu yapı, ilk bakışta bir "kafe-restoran" gibi görünse de aslında MS 5. yüzyıla tarihlenen Aziz Karpos ve Papilos Martiryonu'dur. Yapının tarihini ve günümüze taşıdığı izleri Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Dr. Anestis Vasilakeris ve Münih Teknik Üniversitesi Mimarlık Müzesi'nden Dr. des. Ayça Beygo'nun araştırmaları ve derneğimizin görüşleriyle sizlere sunuyoruz. Gözden Kaçanlar'a yazan Dr. des. Ayça Beygo, Dr. Anestis Vasilakeris'e ve katkıda bulunan Altuğ Yılmaz, Erkan Ildız ve Görkem Benzer'e teşekkür ederiz.

AZİZ KARPOS VE PAPİLOS MARTİRYONU

ANESTİS VASİLAKERİS

Samatya'da bulunan Rum Ortodoks kilisesi Aziz Minas'ın altındaki yapının erken dönem Bizans azizleri Papilos ve Karpos'un mezarlarını barındırdığını 1900 yılında ortaya çıkaran kişi Manouil Gedeon olmuştur. Alfons Maria Schneider'in 1935 yılında burada kısa bir çalışma yapmasının ardından akademik çevrelerde geniş bir tanınırlık kazanan yapı, fazla görünür olmaması ve özel mülk statüsü taşıması nedeniyle halk arasında halen pek fazla bilinmemektedir. Bu sayede martiryon[1] yapısı, orta yerde daha görünür anıtların son dönemde maruz kaldığı türden zarar veren müdahalelere ve yeniden inşa çalışmalarının gadrine uğramadan günümüze dek kalabilmiştir.

Aziz Karpos ve Papilos Martiryonu'nun konumu.

Hazırlayan: Ayça Beygo, 2005.

Aziz Papilos ve Aziz Karpos'un martiryonu, başta *sinaksarion*[2] ve *patria*'lar[3] olmak üzere Bizans metinlerinden ve bazı yabancı seyyahların günlüklerinden bilinir. Konstantinopolis halkı iki azizi her yıl 13 Ekim'de, mezarlarının bulunduğu bu kilisede anmıştır. Popüler Bizans metinlerinde kilisenin Konstantinos'un annesi Helena'ya atfedildiği, dolayısıyla çok eski olduğunun bilindiği görülür. 1200 yılında şehri ziyaret eden Novgorod Başepiskoposu Anton, günlüğünde bu kiliseden bahseder; bir kadınlar manastırının içinde yer alan kilisede Aziz Papilos ve Aziz Karpos'un röliklerinin bir arada gömülü olduğu mezarın bulunduğunu belirtir. Bema yan odası tonozunda bulunan kitabe analiz edildiğinde, duvarlarda halen görülebilen fresk parçalarının o döneme (12. yüzyıl) ait olduğu anlaşılır. 101. mezmurdan bir alıntı içeren kitabe, çok hasar görmüş olan Pantokrator resminin etrafına yerleştirilmiştir; bu forma Trabzon Aya Sofya Kilisesi de dahil olmak üzere bazı diğer örneklerde rastlanır. Harflerin biçimleri, kitabenin ve fresklerin muhtemelen 12. yüzyıla ait olduğuna işaret eder.

Yapı, sadece tarihsel ve kültürel olarak değil mimari açıdan da mekân kurgusu ve elbette statik ve korunma özellikleriyle Aziz Minas Kilisesi'ne sıkı sıkıya bağlıdır. Günümüze ulaşmış olan Aziz Minas Kilisesi, 4. yüzyılın sonlarında ya da 5. yüzyılda iki katlı bir yapı olarak inşa edilen bu martiryonun üst katında yerini almıştır. Dolayısıyla, 1833 yılında söz konusu kilisenin inşa edilmesinin meşruiyetini, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde burada Aziz Papilos ve Karpos Kilisesi'nin bulunmasından aldığı açıktır. Ayrıca, 1833 yılında başlatılan yeniden inşa çalışması sırasında kilisenin isminin bilinmeyen bir nedenle değiştirildiği anlaşılır. Kilise daha önce Aziz Minas'a değil Aziz Polikarpos'a ithaf edilmiştir. Gedeon, "Papilokarpos" (Papilos ve Karpos) ile "Polikarpos" isimleri arasındaki benzerlikten yola çıkarak, Osmanlı döneminde ilkinin ikincisine dönüşmüş olduğunu savunur. 1594 yılında Karabeynikov, 1604 yılında Paterakis, 1785 yılında da Lechevaller, kilisenin "Ayios Polikarpos" adını taşıdığını teyit etmiştir. Dolayısıyla, görünen o ki, kilise işlevini ve kimliğini Osmanlı dönemi boyunca kesintisiz olarak muhafaza etmiş, ancak yapının alt katı bir noktada işlevini ve önemini yitirmiştir.

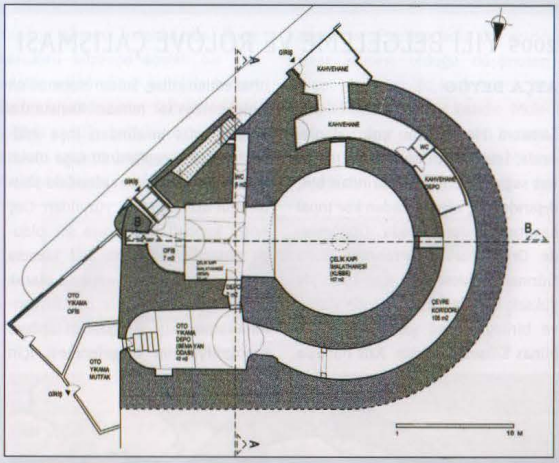
Peki, bu "nokta" hangi döneme denk gelir? Muhtemelen, yeniden inşa çalışmalarının yapıldığı 1833 yılına.. O tarihten yaklaşık yüz yıl sonra, 1935'te Schneider, yapının samanlık ve kömür deposu olarak kullanılmakta olduğunu yazar. 1940'larda kadastro çalışması yapılırken, yapı yanlışlıkla birden fazla parsele ayrılmış, kilisenin bulunduğu üst kat Rum cemaatinde kalmış, Erken Bizans döneminden kalan yapı olan alt kat ise yetkililer tarafından özel mülk olarak farklı şahıslar arasında bölünmüş, burada bir marangozhane ve bir kahvehane hizmet vermeye başlamıştır.

Tarihi bir yapının işlevini ve hafızasını yitirmesi fiziksel yıkımının da önünü açarken, Rum cemaati 2007 yılından bu yana bu hatayı düzeltip yapıya yeniden bütünlüğünü

Orgeneral Abdurrahman Nafiz Görman Caddesi'nden Karpos Papilos Martiryonu ve Aziz Menas Kilisesi. Ahşap kanatlar martiryonun günümüzdeki girişleri olarak kullanılmakta.

Fotoğraf: Yiğit Özer, Mayıs 2016.

Martiryonun planı ve 2005 yılında belgelenen "işlevleri".

Hazırlayan: Ayça Beygo, 2005.

Çevre koridoru başlangıcı ve mekân içindeki kahvehane.

Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005.

Kubbeli ana mekân, 2005 yılında bir demir kapı atölyesi olarak kullanılırken.

Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005.

kazandırmak için hukuki girişimlerde bulundu; dava halen sürmektedir.

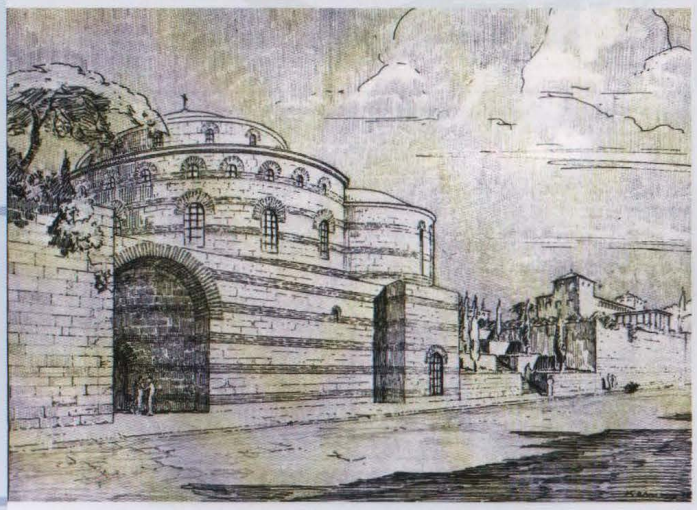
Bugün anıt özel mülk statüsünde ve üzerinde bulunan kiliseden tamamen ayrılmış durumdadır. Koridorda bir kafe, yakın geçmişte zaman zaman film stüdyosu olarak kullanılmış olan ana mekânda ise bir lokanta yer almaktadır. Bugün mülk sahibi, yapıyı ziyaret etmek isteyenlere izin verme nezaketi gösteriyor olsa da, bu anıtın hak ettiği şekilde koruma altına alınması gerekmiyor mu?

2005 YILI BELGELEME VE RÖLÖVE ÇALIŞMASI

AYÇA BEYGO

Samatya Meydanı'nın çok yakınlarında, İstanbul'un en eski ve nispeten sağlam kalmış yapılarından biri, dışarıdan hiç algılanmadan kör topal hayatını sürdürmektedir. Günümüzde Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi'nden, çan kulesiyle yüksek bir platform üstünde duran ve bir 19. yüzyıl yapısı olan Aziz Minas Kilisesi görünür. Aziz Minas'a ithaf edilen kilise, Sultan Mahmud'un izniyle 1833'te mimar Konstantis Yolasığmazis tarafından inşa edilmiştir. Cadde cephesinin sağır olmasından dolayı yapının altındaki platformun aslında MS 5. yüzyıldan, Geç Antik kubbeli bir yapıya ait olduğu anlaşılmamaktadır. Söz konusu yapıyı 1935'te ilk kez ayrıntılı olarak bilimsel bir makale ve restitüsyonlarla tanıtan kişi, İstanbul'un tarihsel topografyasının belgelenmesi için çok önemli çalışmalar yapmış olan Alfons Maria Schneider'dir. Schneider yazısında yapının geçirdiği tamir ve değişikliklerle ilgilenmez, bu yüzden onun çizimlerinde sadece 5. yüzyıldaki tahmini ve biraz idealize edilmiş restitüsyon görüntüleri yer alır. 2005 yılında ise İTÜ Mimarlık Tarihi programında bir yüksek lisans tezi çerçevesinde yapı Ayça Beygo tarafından tekrar ele alınıp daha ayrıntılı belgelenmiştir. Kaynaklarda Karpos ve Papilos Martiryon'u olarak tarif edilen yapıda bugünlerde diziler çekilmektedir; 2005 yılında konuyla ilgili tez yazıldığında yapının içinde bir demir kapı atölyesi, bir kahvehane ve bir araba yıkama yağlama servisi bulunuyordu. Yapının çevre koridoru ölçülürken, çöp, çamur ve su sızıntılarından ciddi sıkıntılar çekilmiştir.

Bu yapının girişi zaman içinde sürekli değişmiştir. Schneider'in döneminde tek giriş, apsise açılmış pencerelerin birinden sağlanırken, 2005 yılına gelindiğinde cadde üzerinden kapı atölyesi bu işlevi görmüştür; otomobil servisi, bema yan odasının doğu duvarındaki boşluğu, kahvehane de çevre koridorunun güney ucundaki boşluğu giriş olarak kul-

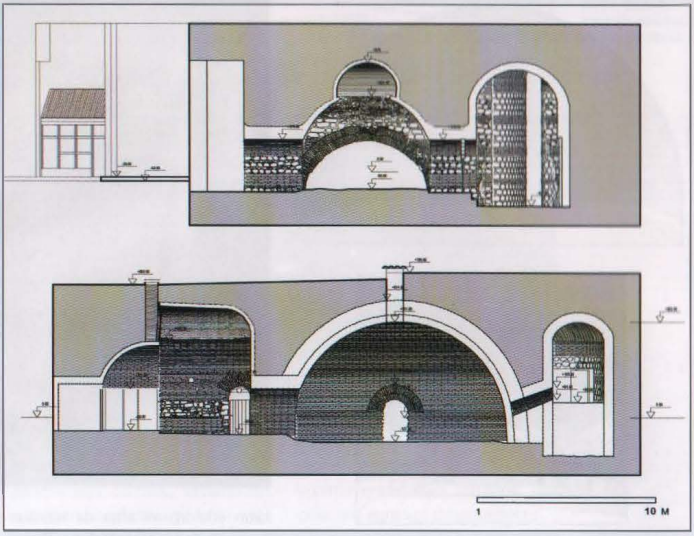
Muhtemelen 12. yüzyılda yıkılıp tamir edilen bema tonozu (sağda).

Fotoğraf: Anestis Vasilakeris, 2016.

Schneider'in restitüsyonu, perspektif.

A.M. Schneider, "Das Martyrion der Heiligen Karpos und Papylos zu Konstantinopel", *Archäologischer Anzeiger* (1934), s. 416-419.

lanmıştır. Schnelder 1936'da yapının orijinal giriş kapısının daha güneyde, birtakım ahşap kulübelerin altında kaldığını belirtmekle birlikte, batı tarafında da yıkılmış olan üst yapıya ait bir girişin olduğunu iddia etmektedir. Batı tarafındaki girişten Raymond Janin de 20. yüzyıl başına ait yayınlarında bahseder, ancak günümüzde bunlara dair bir delil yoktur. Bugün giriş, caddeden sokak kotundan yaklaşık yarım metrelik bir seviye farkıyla doğrudan ana mekâna geçilerek sağlanır.

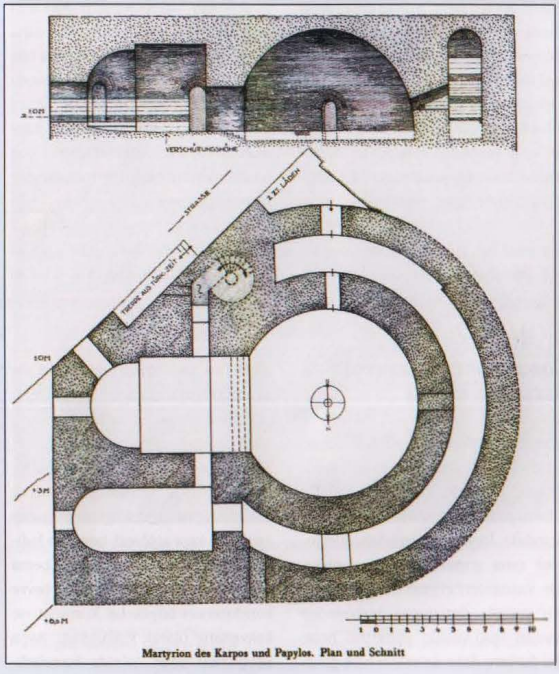

Karpos Papilos Martiryonu, kesitler, rölöve.

Ayça Beygo, 2005.

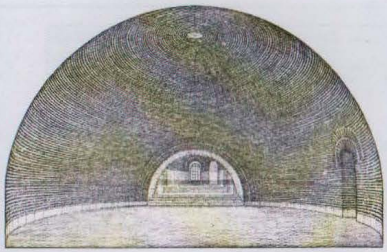
Yapının günümüzdeki hali aslında iki katlı bir konstrüksiyonun sadece alt katıdır. Üst yapıya ait herhangi bir kalıntı yoktur. Yapılan son rölöve çalışmalarına göre yapı, 6.30 m yüksekliği ve 12 m çapı olan kubbeli bir ana mekândan oluşmakta ve bu mekânı 2.65 m genişliğinde ve 7.50 m yüksekliğinde beşik tonozlu bir çevre koridoru çevrelemektedir. Kubbeli mekân doğu yönde alçak bir kemerle beşik tonoz örtülü bir bema ve 2.50 m yarıçaplı dairesel bir apsisle; çevre koridoru ise kuzeyde bema ve apsise paralel 4.90 m genişliğinde ve 7.20 m yüksekliğinde dairesel planlı bir bema yan odasıyla sonlanır. Kubbeli mekânın zemin kotu zaman içinde sürekli değiştiğinden bir kazı yapılmadan gerçek seviyesini öğrenmek zordur; ancak şu an için orijinal seviyesinin üstünde olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günümüzde birbirinden bağımsız gözüken çevre koridoru ve kubbeli ana mekânın, yapıldığı ve kullanıldığı zamanlarda, araştırmacılar tarafından bugün örülmüş olan bazı açıklıklıklarla birbiriyle bağlantılı olduğu önerilir. Duvarların kaplamalarına dair hiçbir kalıntı kalmadığı için yapının strüktürü ve duvar örgüsü tüm çıplaklığıyla görülebilmektedir. Buradan da taşıyıcı duvarların taş ve tuğla sıralarından oluşturulduğu, tonoz ve kubbelerin de tamamıyla tuğlayla örüldüğü anlaşılır. Özellikle de taş ve tuğla sıralarının dizilişlerinden yapının inşa tarihi için MS 5. yüzyıl önerilmektedir. Pencere ve kapı gibi eğrisel açıklıkların etrafının da tuğlaların ışınsal bir biçimde dizilerek örülmesiyle oluşturulduğu görülür.

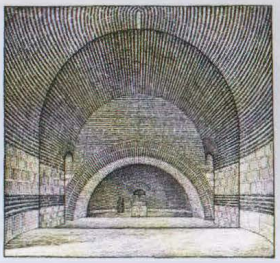
Yapının planına bakıldığında, çevre koridoru kuzeyde apsisli bir yan odayla sonlanırken, güneyde tanımsız bir biçimde biter. Schneider 1936 yılında yaptığı restitüsyonda buraya, alt katı üst kata bağlayan, dönen bir merdiven kovası yerleştirmiştir. Karpos ve Papilos adlı iki azizin mezar kilisesi olduğu düşünülen bu yapı kalıntısı, iki katlı büyük bir kompleksin sadece alt katıdır. Muhtemelen mezar odasının yeri burada bulunmaktaydı ve bugün Aziz Minas Kilisesi'nin bulunduğu alanda da

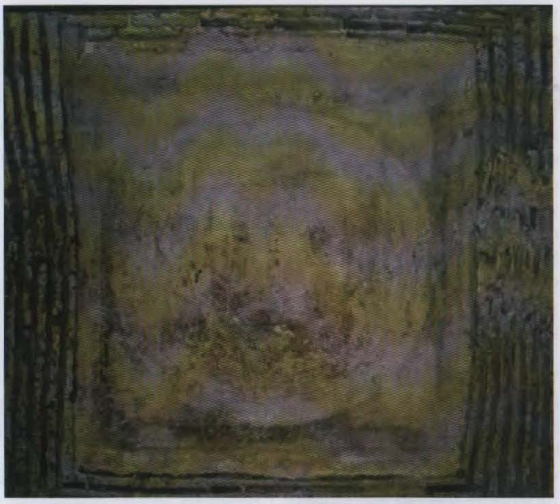

Schneider'in restitüsyonu, plan ve kesit.

A.M. Schneider, "Das Martyrium der Heiligen Karpos und Papylos zu Konstantinopel", *Archäologischer Anzeiger* (1936), s. 406-419.

Schneider'in restitüsyonu, iç görünüşler.

A.M. Schneider, "Das Martyr ion der Heiligen Karpos und Papylos zu Konstantinopel". *Archäologischer Anzeiger* (1934), s. 416-419.

Bema yan odası tonozu üzerindeki fresk kalıntısı (sağda).

Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005.

yapının kilise kısmı yer almaktaydı. Yapıda görülen bazı tamirler bu değişikliği açıklamak için öneriler sunabilir.

6 m genişliğindeki bemanın tamamını örten beşik tonozun bir kısmı yıkılmış ve tepe noktasında ortalama 1.50 m genişliğinde bir açıklık oluşmuştur. Bu açıklığın daha sonra, eskisinin üzerine oturan yüksek bir aynalı tonozla örtüldüğü rahatlıkla görülür. Tuğla rengi ve boyutlarıyla eski tonozdan farklılaşan aynalı tonozun varlığı yukarıdaki yapı değişiklikleriyle ilişkili olmalıdır.

İstanbul'da 11-12. yüzyılda meydana gelen büyük bir depremde üst katın yıkıldığı ve altta da tonozun zarar gördüğü düşünülebilir. Tonoz örtülü bema yan odası da bu dönemden sonra önem kazanmışa benzer. Kubbeli mekândan daha alt kotta bulunan bu kısma girişi günümüzde doğu duvarında sonradan açılan bir kapıdan sağlanır. Aynı duvarda sonradan kapatılmış büyük bir kemerli açıklığın izleri görülür. Mekânın duvarlarındaki yüzey kaybı, daha önce mevcut olan bir kaplamaya işaret eder. Tonozun tam orta aksında sıva üstüne boyayla oluşturulmuş bir fresk kalıntısı bulunur. 101. mezmurdan bir alıntı içeren kitabe, çok hasar görmüş olan bir Pantokrator resmini çevreler.

Mekânın güney duvarında 3.50 m kotunda, yaklaşık 1.20 m x 0.80 m ebadındaki sıvalı bölümde, başka bir freskin izleri görülür. Burada çerçeve içine alınmış at üstünde oturan başı haleli bir figürün sahnelendiği anlaşılmıştır. Figürün duruşu, mızrağını yerdeki bir nesneye saplayan atlı bir aziz olduğunu gösterir. 12. yüzyıla tarihlenebilen bu izlerden hareketle, üst kilisenin yıkılmasından sonra yan odanın kilise olarak bir süre hizmet verdiği düşünülebilir.

Üst katın yıkılması ve Aziz Minas Kilisesi'nin bu haliyle 1833'te kullanıma açılması arasındaki sürede inşaat faaliyeti olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bugünkü kilisenin güney duvarı, altta kalan kubbenin orta aksından geçtiği için mekânda ciddi statik problemler gözlemlenmektedir.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

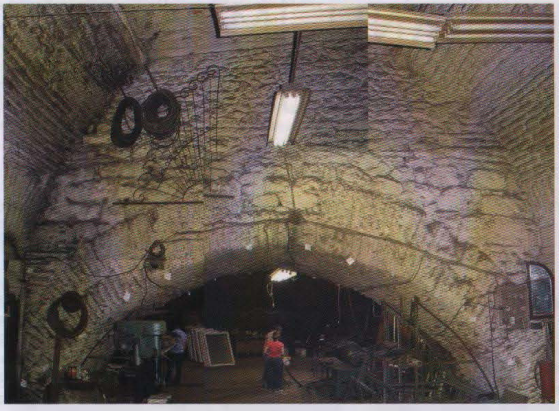
Aziz Minas Kilisesi 6-7 Eylül olaylarında tahrip edildikten sonra onarılırken, altındaki Karpos ve Papilos Martiryonu özel mülk olduğundan içindeki kiracıların müdahalelerinden zarar görmeye devam etmiştir. Dr. Vasilakeris'in yazısında aktardığı, alt yapıyla üst yapıyı birbirinden ayıran 1940'lardaki kadastral hata, bu durumu daha da vahim hale getirmiştir ve yapının özgün kimliği ile uyumsuz kullanımlarını "meşrulaştıran" bir dayanak olmuştur.

Schneider'in 1935 tarihli yayınından kömürlük ve samanlık olarak kullanıldığını öğrendiğimiz yapının apsisinin kapı atölyesi, bema ve kubbeli mekânının oto yıkama, bema yan odasının yağlama servisi, çevre koridorunun büyük bir kısmının ise kahvehane olarak kullanıldığı, Ayça Beygo'nun 2006 yılında hazırladığı tezde belgelenmiştir. Kahvehane olarak kullanılan bölümde, çevre koridoru mdf levhalarla kaplanmış ve asma tavan yapılmıştır. Çevre koridorunda, kahvehanenin depo olarak kullandığı bölüm sıvanmıştır. Otomobil yağlama servisi olan bema yan odasına giriş için ise dışarıdan bir kapı açılarak yapı tahrip edilmiştir. Günümüzde işletmenin, çevre koridoru ve kubbeli mekânı düzenleyen tüm bu muhdes ekleri ortadan kaldırdığı görülmektedir. Bu durum

yapıyı şu ana kadar görebildiğimiz en temiz haliyle sergiliyor olsa da, "temizlik" çalışmasının bilimsel bir denetime tabi tutulmuş, projelendirilmiş bir uygulama olup olmadığını, söz konusu temizlik çalışmasının muhdes ekler dışında yapının taşıdığı izlere olan etkisini bilemeyiz. Şüphesiz iyi niyetle yapılan müdahaleler bile bilimsel denetimin dışında ve uzmanlarca yapılmadığı takdirde tahribata neden olabilir.

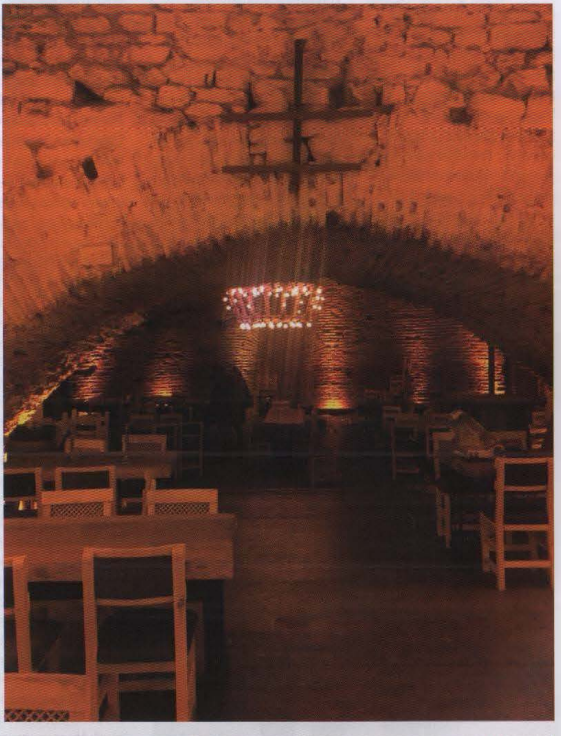
Bu nedenle, son tadilat/temizlik çalışmalarının izinli olup olmadığını öğrenmek için 01.02.2016 tarihinde İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvurulmuş, bu yazının hazırlandığı tarihe kadar başvuruya bir yanıt alınamamıştır. Ancak, koruma kurulunun 2012 yılına ait bir kararında, en son yapılmak istenen tadilat için başvuru yapanlardan bir sanat tarihi raporu istendiği görülmektedir. 2015 yılına ait bir kurul kararında ise, istenen sanat tarihi raporunun henüz intikal etmediği belirtilmiş ve yapıya dair bir başka başvurunun da yetersiz olduğuna karar verilmiştir. Rölövelerin hatalı olduğuna, yönetmeliklere uygun rölöve ve restitüsyon ve restorasyon projesinin hazırlanıp raporların iletilmesine karar verildiği belirtilmektedir. Kurul kararlarındaki en sevindirici durum ise, 1900 yılında Gedeon tarafından tespit edilen martiryonun nihayet 2015 yılında koruma grubunun 1. derecesinde belirlenmesidir.

İstanbul tarihinde ayakta kalan çok nadir 5. yüzyıl yapılarından birinin özel mülkiyette olması büyük bir talihsizliktir. Kentin bu biricik yapısını kahvehane, restoran gibi amaçlarla kullanmak yerine, bir kültür varlığı olarak kent yaşamına dahil edecek ve ziyarete açılmasını sağlayacak çözümler aramalıyız. Yapının strüktürel sorunlarının giderilmesinin ve bilimsel araştırmalarla ortaya çıkacak verilerin değerlendirilmesinin ardından, üstündeki Aziz Minas Kilisesi ile kopan tarihsel bağların yeniden inşa edilmesi, Samatya'nın belleğinin sergilemesine katkı sağlayan bir mekâna dönüştürülmesi umudumuzdur. Mülkiyet sorunlarına rağmen Kültür Bakanlığı ve yerel yönetimlerin yapıyı korumak için çaba sarf etmesini temenni ederiz.

Bema ile ana kubbeli mekânı bağlayan büyük kemer.

Fotoğraf: Ayça Beygo, 2005

Bema ile ana kubbeli mekânı bağlayan büyük kemer.

Fotoğraf: Anestis Vasilakeris, 2016.

DİPNOTLAR

1 *Martyrion*: Hıristiyan şehitler veya Hıristiyanlık dini için büyük yararlılık göstermiş kişiler için, mezarın üstüne yapılan, kilise veya benzeri yapı.

2 *Sinaksarion*: Ortodoks Kilisesi'nde, imanlıların ibadethanelerde bir araya geldiklerinde, ayinlerde, törenlerde, bireysel yaşamlarında okudukları; kişisel dua yaşamlarını besleyen; elçilerin, azizlerin, peygamberlerin, şehitlerin, iman ikrarcılarının, keşişlerin ve diğer kilise babalarının yaşamlarına dair klasik, kısa anlatımların yer aldığı; azizler tarafından kaleme alınmış öğretici metinler.

3 *Patria*: Geç Roma ve Bizans döneminde kaleme alınmış, bir kentin topografyası, mitolojisi, tarihi yapılarına ilişkin bilgiler içeren edebi yazılar.

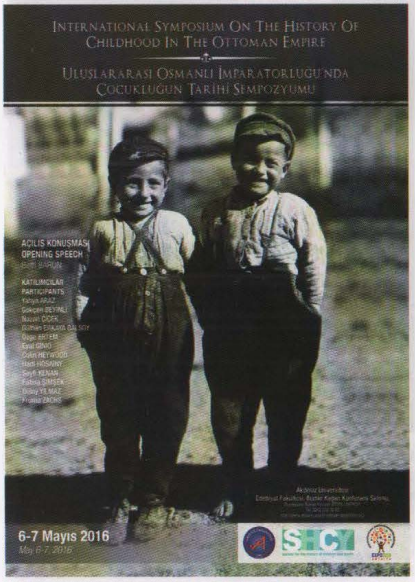
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

"Osmanlı İmparatorluğunda Çocukluğun Tarihi" başlıklı uluslararası sempozyum 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlendi. Sempozyumda, çocukları tarihin birer öznesi olarak ele alan, bu konuda yeni soruları gündeme getiren ufuk açıcı sunumlar yapıldı.

GÜLHAN BALSOY

Tarihi kimin yaptığı sorusu tarihçiliğin en temel sorularından biri. Tarihçilerin bu konuda çok farklı cevapları var; geçmişi toplumsal ya da ekonomik yapılar aracılığıyla yeniden inşa edip anlamlandırmaya çalışan yaklaşımlar hâlâ güçlü olsa da tarihe insan faktörünü eklemeyi, geçmişte yaşamış insanların deneyimlerini görünür kılmayı amaçlayan çalışmalar günümüzde giderek daha çoğalıyor. "Tarihi insanlar yapar" diyen, üstüne de kadınlar, köylüler, serseriler, yoksullar gibi muktedir olmayan özneleri görünür kılmaya çalışan tarihçilerin çabası çok önemli olsa da, bu çalışmaların çoğu dikkatlerini yetişkin öznelere çeviriyor. Bu tabloda çocukların tarihi yapmış olabileceği fikri pek de rağbet gören bir fikir değil. Buradan bakılacak olursa 6-7 Mayıs'ta Akdeniz Üniversitesinde düzenlenen Uluslararası Osmanlı İmparatorluğunda Çocukluğun Tarihi Sempozyumu oldukça zihin açıcı ve yeni sorular sormamızı sağlayan bir etkinlikti.

Sempozyumun açılış konuşmasını yapan Beth Baron, etkinlik boyunca ele alınan ve tartışılan pek çok temaya da değindi. "'I Cried for My Mother': African and Circassian Slave Girls in Egypt" ("Annem İçin Ağladım": Mısırdaki Afrikalı ve Çerkez Köle Kızlar) başlıklı bu konuşmada Baron, kölelik ve çocukluk arasındaki geçişleri Mısır'daki köle kızların deneyimleri üzerinden sorguladı; hem cinsiyetleri hem de yaşlarının küçük olması bu kızların deneyimlerinin önemli bir kurucu parçası olduğu gibi, tam da çocuk olmalarının Afrika, Kafkaslar ve Mısır üçgenindeki köle ticaretinin dinamiklerini belirlediğinin altını çizdi. Baron çocukluk haline duyarlı bir tarihçiliğin kölelik gibi ağır bir konuda ufkumuzu açabileceğine işaret etti. Çocukluk tarihinin neden önemli bir alan olduğunu da ele aldığı konu üzerinden örnekledi.

Bu açılış konuşmasından sonra ilk oturumda "Çocuk Kimdir?" sorusu ele alındı. "Klasik Dönem Osmanlı Dünyasında Çocuk Algısı" başlıklı konuşmasında Seyfi Kenan, Osmanlıların klasik dönem eğitim ve öğretim hayatı boyunca çocuğu nasıl algıladığını tartıştı. Bu konuşma Osmanlı'da çocukluğun keşfının kendine özgü dinamiklerine de işaret etti. "Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Sahil ve Sokak Çocukları" başlıklı sunumunda Özge Ertem çocukluğun yekpare değil, içinde sınıfsal, kültürel eşitsizlikler barındıran çokkatmanlı bir kategori olduğunu hatırlattı; erken Cumhuriyet döneminde popüler çocuk dergilerindeki ideal çocuk/yoksul sokak çocuğu imge ve temsillerinden hareketle, Cumhuriyet'in kültür tarihinde ve sembolik bir düzlemde çocuk, ulus ve sınıf arasındaki ilişkiyi sorguladı. Eyal Ginio ise "The Militarization of Society: The Promotion of Military Education and Youth Movements in the Aftermath of the Balkan Wars" (Toplumun Militarizasyonu: Balkan Savaşlarının Ertesinde Askeri Eğitimin ve Gençlik Hareketlerinin Teşviki) başlıklı sunumunda Balkan Savaşları sonrası ulusun çiğnenen onurunu yeniden iade edecek ve geleceği inşa edecek bir sorumluluk çerçevesinde çocukluğun nasıl yeniden tanımlandığını anlattı.

Öğleden sonra ilk oturumda "Çocuk ve Emek" konusu ele alındı. Çocukluk tarihi alanının önemli isimlerinden Colin Heywood "Researching Child Labour in France and Modern Europe" (Fransa ve Modern Avrupa'da Çocuk Emeğini İncelemek) başlıklı sunumundakarşılaştırmalı bir perspektif sundu. 19. yüzyıl Avrupa'sında emeğin sosyal şartları üzerinde yapılan tartışmalarda çocuk emeği ve çocuk işçiliği meselesinin ne kadar önemli bir yer kapladığının gösterildiği bu sunum, çocukların tarihsel rolleri üzerine birçok soru da barındırıyordu. Gülay Yılmaz'ın "Bosna'dan Devşirilen Çocuklar ve Saray Bostanlarında Zorunlu Hizmetleri" başlıklı sunumu devşirme sistemi hakkında bildiklerimizin çoğunu yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini gösteren son derece ufuk açıcı bir içeriğe sahipti. Yılmaz'ın da işaret ettiği gibi, devşirme sistemi üzerine çok sayıda araştırma olsa da bunların çoğu devşirilen çocukların eğitimleri boyunca üretmiş oldukları emek meselesini göz ardı etmiştir. Bu sunuş ise çocukların kökenleri, maaşları ve çalışma şartları, güvence ve güvencesizlikleri üzerine son derece ufuk açıcı ve ezber bozucu bir perspektif önerdi. Osmanlı tarihinde çocukluğu araştıran tarihçiler içinde önemli bir yeri olan Yahya Araz "Osmanlı İstanbul'unda Ev içi Hizmetlerde İstihdam Edilen Anadolulu Çocuklar Üzerine Düşünceler (1845-1914)" başlıklı bildirisinde, kadı sicillerini kullanarak yaptığı

araştırmasına dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İstanbul'da ev içi hizmetlerde istihdam edilen Anadolu kökenli çocukların yaşamlarına değindi.

Günün üçüncü ve son oturumunda "Çocuk ve Aile" konusu ele alındı. Oturumun ilk konuşması Fatma Şimşek'in "Osmanlı Nüfus Politikaları Açısından Çocuk Düşürme Olgusu" idi. Bu sunum Tanzimat sonrasındaki nüfus politikalarının bu dönemden önceki politikalarla devamlılığına değindi. Gülhan Balsoy, "İstenmeyen Çocuklar ve Onlara Karşı İşlenen Suçlar: Geç Osmanlı'da Yeni Doğmuş Bebeklerin Öldürülmesi" başlıklı sunumunda Osmanlı tarihçiliğinde pek ele alınmamış bir meseleye eğilerek, yeni doğmuş bebeklerin anneleri ve bazen de babaları tarafından öldürülmesi (*infanticid*) konusunu ele aldı; özellikle dönemin adli tıp uzmanlarının bu suça yerli bir isim bulma tartışmaları üzerinden en fazla bir-iki günlük bebeklerin hukuki özne olup olmadıklarına dair yapılan tartışmayı aktardı. Yahya Araz, "Cinsel İlişkiye Uygundur Lakin Kendi Adına Konuşamaz! Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyılın Başlarından İmparatorluğun Sonuna)" başlıklı ikinci sunumunda çocuk evliliklerine ve cinsellik yaşına eğildi; 19. yüzyılın başlarından İmparatorluğun sonuna değin kız çocuklarının evlendirilmesine yönelik algı ve pratiklerdeki dönüşüm ve devamlılığı takip etmenin ne ölçüde mümkün olabileceğini ele aldı. Günün son sunumu ise günün ilk sunumunun işaret ettiği konuları bu kez farklı bir bağlamda, erken modern İstanbul'u örneği üzerinden ele aldı. Hadi Housainy, "Slavery and Childhood: The Integration of Female Slaves in The Early Modern Households of Istanbul" (Kölelik ve Çocukluk: Kadın Kölelerin Erken Modern İstanbul Hanelerine Eklemlenmesi) başlıklı konuşmasında yine ezber bozan bir yaklaşımla, evlat edinmenin hukuki bir çerçevesinin olmadığı bir bağlamda çocuk cariyeler edinmenin bir tür evlatlık çocuk alma stratejisi olarak kullanıldığına işaret etti. Bu sunum evlere ilk alındıklarında aynı zamanda çocuk oldukları dikkate alındığında cariyelerin deneyimlerinin zannettiğimizden daha karmaşık olabileceğine işaret etti.

Sempozyumun ikinci günü "Çocuk ve Eğitim" konusuyla başladı. "Growing Awareness of the Child in Ottoman Syria during the *Nahda*" başlıklı sunumunda Fruma Zachs, 19. yüzyılın sonunda Arap basınında çocuklar ve çocukluk nosyonu üzerine yapılan tartışmaları ele aldı; ideal ebeveynlik, çocuk yetiştirme, çocuk psikolojisi gibi konuların ele alındığı bu yayınların söylemsel analizi üzerinden, annelik ve aile ideolojileriyle Arap toplumunun değişimi arasındaki ilişkiyi sorguladı. Gökçen Beyinli, "Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocuklar, Türbe Ziyareti ve Evliyalar" başlıklı sunumunda hurafe söylemi, türbe, ziyaret ve evliyaların, modernleşme sürecinde politik temalara dönüşmesini göz önüne alarak, çocukların bu dönüşümdeki rolüne ve deneyimlerine odaklandı. Beyinli, sunumunda "Türbe ziyareti ve evliya merkezli 'Türk halk Müslümanlığı' geç Osmanlı İmparatorluğu'nda, erken Cumhuriyet'te ve imparatorlukları ulus-devlete geçişte çocuklar tarafından nasıl öğrenilliyordu?" "Bu sözlü geleneğin kuşaklar arasında iletilmesinde çocukların ve annelerin rolü neydi?" gibi soruları ele aldı. "Geç Dönem Osmanlı Düşünce İkliminin Aile, Terbiye ve Devlet Kavşağında Çocukluğu Yeniden Keşfi ve Cumhuriyet'e Devreden Miras" başlıklı son konuşmada ise Nazan Çiçek geç 19. yüzyıl Osmanlı politik-bürokratik elitlerinin ve entelektüellerinin büyük oranda devletin devamlılığının sağlanması motifi, modernleşme tahayyülleri ve modern devlet inşası çabaları tarafından belirlenen bir düşünce iklimi içerisinde çocukluğun ve çocuğun yeniden keşfi süreçlerine ilişkin bir analiz yaptı.

Bu sempozyum, "Çocuk kimdir?" gibi çok temel bir soruya cevap aradığı gibi, çocukluk deneyimini bütün karmaşası, eğlencesi, zorluklarıyla birlikte düşünmemize yardımcı olacak çok zihin açısı sorular sormamızı sağladı.

GÜLHAN BALSOY
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

"SINIR TANIMAYAN TARİHÇİLER" HELSİNKİ'DE BİR ARAYA GELDİ

Historians without Borders

Helsinki Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyum dört sunum ve yedi atölye oturumundan oluştu. Finlandiya hükümeti temsilcilerinin de katıldığı sempozyumdaki atölye başlıkları, "Fin ve Rus Tarihyazımında 1917", "İsrail ve Filistin İçin Ortak Bir Tarih Yazmak", "Doğu Asya'da Tarih Varlığı: Neden Geçmiş Geçmişte Kalmaz?", "İktidar, Diplomasi, Devrim yahut Modern Akdeniz Tarihi'nde Toplum", "Türkler ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası", "Kolonyal Tarih yahut Kolonyalizmin Tarihi" ve "Tarihyazımında ABD-Latin Amerika İlişkileri" şeklindeydi.

İkinci gün gerçekleştirilen "Türkler ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası" başlıklı oturumda, Prof. Dr. Baskın Oran ve Kafkas Enstitüsü'nden Dr. Alexandar Iskandaryan birer sunum yaptı. Baskın Oran, "Türkiye Bağlamında 1915'in Kullanımı ve İstismarı" başlıklı konuşmasına "neden yaşandığından" bağımsız olarak 1915'in "ne" olduğuyla başladı ve 1,5 milyon Osmanlı Ermenisinden geriye bugün tamamı İstanbul'da yaşayan 55 bin Ermeninin kaldığını, Anadolu'daki yaklaşık 2.500 kiliseden yalnızca 6'sının ayakta olduğunu, 451 manastır ve 1.996 okuldan ise geriye hiçbir şeyin kalmadığını vurguladı.

1915'in acı hatırasının gerek Türkiye ve Ermenistan, gerekse Türkiye ve Ermeni diasporası arasında bir çatışma kaynağı olduğunu söyleyen Oran, farklı tarih anlatılarının hem Türkiye, hem de diaspora tarafından "uyum yaratma" aracı olarak kullanıldığını ifade etti; sunumunun geri kalanında Türklye'nin 1915'i kullanmasına odaklanarak, bu konudaki ilk önemli tartışmanın Mayıs 2005'te Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen 90. Yıl Konferansı olduğunu, bunu 2008 yılında aydınların öncülüğünde başlatılan "Özür Diliyorum" kampanyasının izlediğini belirtti. Oran, konuşmasının devamında 2009'dan günümüze Türkiye'de tanık olunan sıradan faşizm örneklerine değindi ve "uyum yaratma" politikasında Kürtlerin "yeni Öteki" haline geldiğini savundu.

Helsinki Üniversitesi'ne bağlı bir oluşum olan Sınır Tanımayan Tarihçiler, bir dönem Finlandiya Dışişleri Bakanı olarak da çalışmış olan akademisyen Erkki Tuomioja'nın girişimiyle kuruldu. Oluşum, amacını "tarih alanındaki kamusal tartışmaları artırmak ve tarihsel bilginin barış inşası ve çatışma çözümleme için kullanımını yaymak" olarak tanımlıyor. Tarihsel malzemelere ve arşivlere serbest erişim sağlamak ve tarihin yeni çatışmalar için istismar edilmesini engellemek de Sınır Tanımayan Tarihçilerin hedefleri arasında yer alıyor. 19-20 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen "Çatışmalarda Tarihin Kullanımı ve İstismarı" Sempozyumu, Sınır Tanımayan Tarihçilerin ilk büyük uluslararası etkinliği oldu.

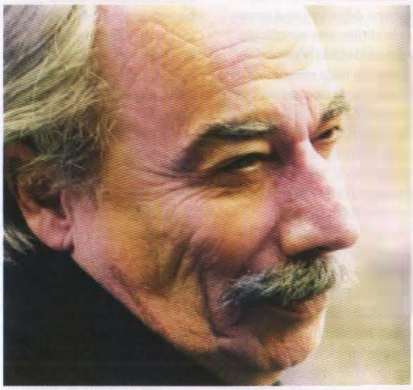
AĞABEYİM ÖZKAN TANER

Tarih Vakfı'nın ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın kuruluşunda büyük katkıları bulunan Özkan Taner'i 16 Mayıs 2016 günü kaybettik.

ORHAN SİLİER

Özkan Taner'i 1966'da, Ankara'da, Devlet Planlama Teşkilatı'nın genç ve dinamik eğitim şube müdürü olarak görev yaptığı sırada tanıdım. O dönemde ben daha ilk sınıflarda bir ODTÜ öğrencisiydim. İkimizi birleştiren TİP'e duyduğumuz inanç, saygı ve sevgi, bu kapsamda, örneğin parti içinde eğitimin nasıl en başarılı bir biçimde yapılabileceğine, parti toplantılarının saldırılara karşı nasıl korunabileceğine, radyo seçim konuşmalarının en iyi nasıl hazırlanabileceğine, Merkez Bilim Kurulu'nun üretkenliğinin hangi yöntemlerle artırılabileceğine ilişkin meraklar idi. Özkan Ağabey birçok kişiye yaptığı gibi evini, dostluğunu bana da açtı; haftada en az birkaç kere buluşur, birlikte çalışır, Tekel birası eşliğinde, üzerine bol ketçap dökülmüş patates kızartmalarını birlikte atıştırır olduk. Ortaklaşa birçok rapor ve birkaç yazı yazdık. 1960'ların ve 70'lerin tüm alt üstlüklerini birlikte yaşadık. Neredeyse tüm yakın akrabaları, arkadaşları benim dostlarım, arkadaşlarım oldu. Bu arada, DPT'den ayrılmasının ardından, 1970'lerin başında birçok Ankaralı gibi, o ve birkaç arkadaşının sayesinde, onlarca klasik filmi Ankara Sinema Derneği çalışmalarının bir parçası olarak seyrettim, sahibi ve yazı işleri müdürü olduğu *Ankara Film* dergisini okuyabildim. 1970'lerin ikinci yarısında, TİP'in ikinci döneminde, bu sefer ben artık İstanbul'da, o Ankara'da olsak da, yine birçok konuda birlikte çalıştık.

1980'lerin sonunda, Tarih Vakfı'nın kuruluş hazırlıkları yapılırken, hem Özkan Ağabey, hem de o sırada İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü'nde öğretim görevlisi olan eşi Sönmez, hep en iç

halkada oldular. OPA adlı bilgi-belge merkezini yeniden düzenleme ve dijitalleştirme şirketlerinin sağladığı deneyimle, her ikisi, Tülin Aren'le birlikte kütüphane ve arşivcilik çalışmalarının temel taşları idiler. Özkan Ağabey her zamanki alçak gönüllüğü ile "Bir aileden iki kişi olmasın" diye girişim kurulu listesine adını yazdırmadı; ilk yönetim kurullarında da yer almadı; ama bir kurul üyesi gibi çalıştı. Sıra kuruluşa ilişkin resmi işlemleri tamamlamaya gelince, vakıf kurmak için gerekli sermayeyi oluşturmak üzere, 1980'lerin önemli entelektüel merkezlerinden biri olan Yurt Yayınevi'nin tüm kitap stoku –bu kitaplardan gelecek her liraya ihtiyacı varken– onun bağışı olarak devreye girdi. Sevgili arkadaşım Ülkü Özen'in hatırlattığı gibi, Vakıf merkezindeki ilk buzdolabı bile onların evinden gelmişti.

Özkan Taner, Ekim 1993'ten Ocak 2002'ye kadar on yıla yakın bir süre, üstelik en zor görevlerden birini, saymanlığı üstlenerek Tarih Vakfı Yönetim Kurulu üyeliği ve bundan daha da uzun süre Vakıf Döner Sermaye Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Vakfın 25 yılının büyük bir bölümünde 1993-1995'te İstanbul Ansiklopedisi Yayın Kurulu üyeliğinden, 2007-2016 arasında İlhan Tekeli'nin bütün eserlerinin yayına hazırlanmasına kadar onlarca işe büyük emek verdi. Ölümünden bir gün önce, son umutlarımızı koruduğumuz sırada, karısı Ayşe, bize Tekeli külliyatının endeksini henüz tamamlayamamış olmasının onu ne kadar üzdüğünü anlatıyordu.

Özkan Taner'in tarihçiliğimize ve kültür yaşamımıza katkılardan biri, Tarih Vakfı arşivindeki fotoğraflardan yararlanılarak, yönetiminde bir ara görev aldığı Karşı Sanat adlı kuruluş kanalıyla açılan "6-7 Eylül'ün 50. Yılı" sergisinin, bir elin parmaklarını aşmayan sayıda aydının ortak üretimi olarak ortaya çıkartılmasıdır. Bu sergi nin bazı faşist militanlar tarafından basılmasının ardından bir gazetecinin sorusuna verdiği cevap, onun çelebi üslup ve karakterinin bir yansımasıdır: "Tüm toplum tarafından kara leke olarak görülen 6-7 Eylül'ü bazı kesimlerin sahiplenmesi anlaşılır değil."

Tarih Vakfı'nda bilimden uzak, milliyet ve din bazlı propaganda amaçlı bir tarihçiliğin karşında, barış ve birbirine saygılı, çoğulcu bir toplum kurabilmek için yüzlerce kişinin katılımıyla gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, yaratabildiğimiz dayanışma, zorlukları paylaşma ortamının değerini, her yeni kaybımızda bir kere daha duygu ve bilincimizin en derinliklerinde hissediyoruz. Özkan Taner, Tarık Zafer Tunaya, Haldun Özen, Stefan Yerasimos gibi artık aramızda olmayan ilk kuşak öncülerin en seçmelerinden biriydi. Sonra, bunun bir kuşak değil bir sahiplenme sorunu olduğunu Vangelis Kechriotis ile de gördük. Tarih Vakfı, dünyada ve Türkiye'de yaygın, piyasacı-gösterişçi-bireyci kişi ve eğilimlerden uzak durup, ana omurgası itibariyle, güzel insanların güzel işler yapmak için buluştukları bir yer olarak varlığını sürdürdükçe, bu cesaret dolu, üretken, güzel maceraya katılanların birbirlerini tanımış olmaktan dolayı sahip oldukları mutluluğun da devam edeceğini umuyoruz.

Özkan Ağabey'i toprağa verirken, uzun bir süre sonra oğlu Murat'ı, gelini Ayşe'yi ve torunlarını yeniden gördüm. Öyle görünüyor ki, yeni nesli Taner'ler, babalarının ya da dedelerinin yaşam felsefesinin tam bir uygulayıcısı olmuşlar: soğukkanlı, kendi ile barışık, almak değil vermek çabasında, tüm kariyer hesaplarından ve kalıp ilişki-başarı modellerinden uzak, ama alabildiğine üreten... Zaten, içimizde, çevremizde olarak bizi onurlandırdığı uzun yıllar boyunca Özkan Taner, kişiliği ile bu doğrultuda hepimizle çok somut bir örnek olarak yaşayıp, çoğumuzu şu ya da bu ölçüde etkilemedi mi?

İlk önemli sağlık sorunu sonrasında gösterdiği ihtimam ile onu 15 yıldan daha uzun süre bize yeniden kazandıran eşi Ayşe başta olmak üzere, eski mücadele ve mesai arkadaşlarına başsağlığı diliyorum.

BİR ÖZKAN TANER GEÇTİ BU DÜNYADAN

Özkan için yazacak o kadar çok şey var ki, sayfalar doldurur... O çok farklı ve özel bir insandı. "Atipik", yani "nev-i şahsına münhasır" ender insanlardan biriydi ve bulunduğu her ortamda derin izler bıraktı. Onu hep yürek dolusu sevgi ve özlemle anacağım..

ŞAHİN TEKGÜNDÜZ

Özkan'ı 1955 yılının ortalarında tanıdım. Liseden mezun olmuştum; üniversite öğrenimi için ailece Ankara'ya yerleşmiştik. Hem okuyup hem çalışmam gerekiyordu. Hiç istemediğim halde devam zorunluluğu olmayan Hukuk Fakültesi'nde boşa iki yıl geçirdim. Özkan da Hukuk öğrencisiydi. İlk arkadaş grubum, genellikle birbirine bitişik Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinden oluştu. Hemen aklıma geliveren isimler: Erol Aksoy, Timuçin Yekta, Nihat Asyalı, Güner Sümer, Ayhan Gökalp, Ülkü Başsoy, Ergin Günçe, Ercüment Gencer, Ercan Belen, Ömer Sunar, Yalçın Küçük, Serpil Uluer, Yavuz Canevi, Avarkan Atasoy, Veysel Öngören... Okumayı, şiiri, öyküyü, romanı, sinemayı ve tiyatroyu çok seviyorduk. Dersleri fazla takmazdık. Zamanımızın büyük bölümü sinema, tiyatro salonlarında ve geceleri bir araya geldiğimiz evlerimizde sanat tartışmalarıyla geçiyordu. Kısa sürede çoğaldık ve 1958'de Sinema-Tiyatro Derneği'ni kurduk. Bir yıl kadar sonra da aynı adlı bir dergi yayımlamaya başladık. Hem dernek üyeleri hem de derginin yazarları arasında üniversite öğrencisi gençlerin yanı sıra ünlü sanatçı, yazar ve eleştirmenler yer alıyordu. Çağdaş avangard yazarların oyunlarını sahneledik, yurtiçi ve yurtdışı festivallere katıldık, Sanatsevenler Kulübü lokalinde ve okullarda temsiller verdik, film gösterileri düzenledik. Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunları lime lime eleştirdiğimiz açık oturumlar dilden dile dolaştı ve gazetelerde yer aldı. Açtığımız yarışmada ünlü Midas'ın Kulakları oyununu tiyatro dünyamıza kazandırdık.

Yıllar geçti, hayatlarımız ve ilgi alanlarımız değişti, evlenip yeni sorumluluklar üstlendik. Ben gazeteciliğe başladım, Özkan hukuk öğrenimiyle hiç ilgisi olmayan işlerde çalıştı; bir süre sonra da Devlet Planlama Teşkilatı'na girdi. Sönmez Akçalı'yla evlendi, Murat adında bir oğlu oldu. Arkadaş grubunda bir başka ortak noktamız da siyasal görüşümüzdü. Sosyalisttik; kimimiz üye, kimimiz destekçi olarak Türkiye İşçi Partisi etkinliklerinde görev aldık... İlgi odağımız iyiden iyiye değişmiş, siyaset ve sosyalizm ön plana geçmişti. Bir araya geldiğimizde artık sinema, tiyatro, edebiyat değil, solculuk, sosyalizm, komünizm tartışıyorduk. Sosyalist hareketin meclise on beş milletvekili sokmasının mutluluğunu, Denizlerin, Sinanların, Yusufların, Mahirlerin, Hüseyinlerin ve pek çoğunun katledilişinin kahrını yaşadık.

1973 yılında Özkan'la yollarımız iş ortaklığında birleşti. On yıl süren gazetecilik hayatımdan sonra Ankara'nın kıraç iş ortamında yeşertmeye çalıştığım reklam ajansı iflas etmiş, işsiz kalmıştım. Timuçin SADA adında bir araştırma ve danışmanlık şirketinde çalışıyordu, ama mutlu değildi. Yanlış anımsamıyorsam Özkan, Özalizmin egemen olduğu DPT'den ayrılmıştı ve o da işsizdi. Kafa kafaya verdik ve yeni bir şirket kurduk: OPA, Organizasyon Pazarlama Araştırma Şirketi... Pazar araştırmaları ve fizibilite etütleri yapacak, yatırım projeleri oluşturacak ve iş çevrelerine danışmanlık hizmeti verecektik. Başarılı olduk. Birçok ODTÜ öğrencisi ve mezunu bizimle çalıştı; kamu ve özel sektör kuruluşlarına on yıl süreyle hizmet verdik. 1975'te ise Türkiye İşçi Partili dostların da katılımıyla MAYA Matbaacılık Yayıncılık şirketini kurduk. Amaç partiye kaynak sağlamak ve matbaa işlerini üstlenmekti. Bu misyonumuzun yanı sıra kısa sürede Ankara'nın saygın basımevlerinden biri haline geldik. Ben 1981'de İstanbul'a yerleştim; bir süre sonra da OPA ve MAYA kapandı. Bu kez Özkan ve Timuçin'le İstanbul'da Nazar Büyüm'ün girişimiyle oluşturulan Merkez Ajans'ta, Adam ve Anadolu Yayıncılık bünyesinde birlikte çalıştık. Timuçin'i 1980'in ortalarında, genç denecek yaşta yitirdik. Özkan bir süre sonra Zeytinoğlu Grubu'na geçti. Artık daha seyrek görüşebiliyorduk. Çok sevdiğimiz eşi Sönmez Taner'den ayrıldığını öğrendim ve pek üzüldüm. Yanlış anımsamıyorsam o sırada Karşı Sanat adlı bir şirkette çalışıyor ve yeni eşi Ayşe'yle birlikte yaşıyordu. Sonra da Bursa'da bir köye yerleşti ve ilişkimiz neredeyse tümüyle koptu. Ta ki kurucu mütevellisi olduğumuz Tarih Vakfı'nın İstanbul'daki bir-iki etkinliğinde karşılaşıncaya kadar.

Özkan, açık alnı, gür kaşları, iri çekik gözleri ve kocaman kartal burnuyla dikkat çekici bir tipti. Hele davudi sesiyle sözcüklerin üzerine basa basa konuşmaya başladığında çekiciliği daha da artardı. Hafifçe kamburdu ve bu küçük özrünü, özellikle yürürken öylesine yakıştırırdı ki kendine, bilerek böyle yürüdüğünü sanırdınız. Espritüeldi; beklenmedik bir anda başını arkaya atarak patlattığı kahkahayı alaycı bir espriyle tamamlar, ortaya attığınız görüşü anında yerle bir ederdi. Sonra da inanmadığı görüşü ne kadar savunursanız savunun Nuh der peygamber demezdi. Timuçin de ben de hayali geniş insanlardık; Özkan ise gerçekçinin ileri gideni. Hiç unutmuyorum, bilgisayarların iş hayatına yeni yeni girmeye başladığı 70'li yılların sonuna doğru büyük bir yatırım projesi için ODTÜ'nün dev gibi bilgisayarını (o yıllarda

elektronik beyin denirdi) kullanıyorduk. Fransa'da öğrenim görmüş Haluk adında bir bilgisayar uzmanı da bize yardımcı oluyordu. Yurtdışında geniş çevresi olan Haluk birçok bilgisayar üreticisine mektup yazarak bilgisayarlar için Türkiye'nin büyük bir pazar olduğunu anlatmış ve şirketimiz adına mümessillik istemişti. İsteğe yanıt veren firmalardan birinin mektubunda, öneriyi olumlu buldukları belirtiliyor ve görüşmeye gelmek için randevu talep ediliyordu. Timuçin heyecanla Türkçeye çevirerek okuduğu mektubu bitirince Özkan kafasını arkaya atıp öyle bir alaycı kahkaha patlattı ki, Timuçin de ben de donakaldık. "Daktilo kullanmayı bile doğru dürüst bilmezken bilgisayar mı pazarlayacağız, güldürmeyin insanı!" diyordu. Pek ender daktilo kullanır, sayfalar tutan raporları elle, üstelik de küçük harf yerine minik minik büyük harfler kullanarak yazardı. Bilgisayar hayalimiz o alaycı kahkahanın arkasında kaybolup gitmişti, çünkü onu ikna edebilmemiz mümkün değildi.

Özkan için yazacak o kadar çok şey var ki, sayfalar doldurur... O çok farklı ve özel bir insandı. Dün telefonda Bülent Erkmen'le konuşup onu anarken ikimiz de aynı görüşte birleştik. "Atipik", yani "nev-i şahsına münhasır" ender insanlardan biriydi ve bulunduğu her ortamda derin izler bıraktı. Onu hep yürek dolusu sevgi ve özlemle anacağım...

SİSMANOGLİO MEGARO'DA TARİH KONFERANSI

KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ İZİNDE

17 Mayıs 2016 günü Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu'nun Sismanoglio Megaro binasında İstanbul'un Doğu Roma geçmişinden gelen manastırlara dair bir konferans düzenlendi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konferansta ilk olarak, Boğaziçi Üniversitesi'nden Dr. Anestis Vasilakeris, Studios Manastırı (İmrahor Camii) üzerine konuştu. Vasilakeris sözlerine 2013 Kasım'ında Studios Manastırı'nın yönetiminin Ayasofya Müze Müdürlüğü'nden alınıp Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmesine ve camiye dönüştürülecek olmasına dikkat çekerek başladı. Bu durumun yapı için tehlike arz ettiğini belirten Vasilakeris, arkeolojik bir alanın işleyen bir binaya dönüştürülecek olmasının yapıyı korunma, yenilenme, restorasyon gibi faaliyetlerden uzak tutacağını belirtti. Ayrıca, bir katedrali bir cami olarak yeniden inşa etme sürecinde bilgi eksikliğinin de büyük bir sorun teşkil edeceğini aktardı; Studios Manastırı'na dair bilgi eksikliğinin ise eksik kaynaklar, arkeolojik araştırma ve gözlem yoksunluğu sebeplerinden var olduğunu sözlerine ekledi.

1894'teki depremden sonra 1907-1909 yılları arasında Konstantinopolis Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından alanın temizlendiğini ve bir *opus sectile* mozaikle sunak altında bir kilise mahzeninin keşfedildiğini aktaran Vasilakeris, 1982'de Alman arkeolog Urs Peschlow'un tuğla üzerindeki damgaları kanıt göstererek Vaftizci Yahya'ya adanan kiliseyi 450 yılı civarına tarihlediğini ifade etti; manastırdan geriye sadece avlusuyla birlikte kilisenin ve sarnıcın kaldığı bilgisini verdi ve kilisede ayrıca yok olmak üzere olan *opus sectile* mozaiğin de görülebileceğini belirtti.

Aynı zamanda üzerinde çalıştıkları ve manastıra dair bilgiler içeren www.stoudiosmonastery.com adlı siteyi tanıttı.

Ardından, Vaftizci Yahya'ya adanan ana kilisenin 460 yılı civarında "Akoimetoi" adı verilen ve "Uykusuzlar" anlamına gelen bir keşişler tarikatı tarafından yönetildiğini, bununla birlikte manastırı ünlendiren asıl kişinin Aziz Teodor olduğunu belirtti. Aziz Teodor'un 700 ila 1000 kişilik bir keşişler topluluğunu yönettiğini, bu topluluğun bir konfederasyon gibi olduğunu ve "Metochia" adı altında şehir dışına taşıp faaliyet gösterdiğini belirtti. Studios Manastırı'nın, imparatorluk topraklarındaki diğer manastırlar için bir karargâh hâline geldiğini ve 11. yüzyıldan itibaren etkisinin Rusya'ya ulaştığını, Aziz Teodor'dan sonra, manastırın üç patrik çıkardığını ve üç imparatorun inziva yeri olduğunu anlattı. Aziz Teodor'un ayrıca, öğrenim ve kitap çoğaltma konularında manastırı geliştirdiğini, özellikle klasik metinlerin burada çoğaltıldığını, bu durumun Makedon Rönesansı olarak adlandırılabilecek hümanistik dönüşüme katkı sağladığını ifade etti

Buna ilişkin olarak, Studios Manastırı'ndan çıkan ve Moskova, Londra ve Vatikan'da bulunan mezmur kitaplarını örnek gösterdi. Yazmaların yanında çeşitli ikonların da manastırda üretilerek, dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığını anlattı.

Vasilakeris ayrıca 1422 senesinde Cristoforo Buondelmonti tarafından çizilen ve şehrin ele geçirilmesinden önce Konstantinopolis ile Pera'yı gösteren tek harita olan haritada Studios Manastırı'nın, Altın Kapı yakınlarında bir bazilika olarak yansıtıldığını; manastırın sahile, Altın Kapı'ya ve şehrin anacaddesi olan Mese Bulvarı'na yakın bir konumda bulunduğunu; VIII. Michael Palaeologos'un, 15 Ağustos 1261 senesindeki Altın Kapı'dan şehre girişinde, ilk olarak durduğu yerin bu manastırı olduğunu ve imparatorun buradan sonra Ayasofya'ya yol aldığını ifade etti. VII. Konstantin tarafından 10. yüzyılda yazılan Törenler Kitabı'na göre, imparator ve beraberindekilerin, Vaftizci Yahya'nın kesik kafasının korunduğu Studios Manastırı'na deniz yolundan gidip, iskeleye geçtikten sonra açık bir avludan, bazilikanın sağ narteksinden girip ayinlere katıldığını; denize bakan duvarların dibinde bir şapelin bulunduğunu; tarihi kaynaklara göre bu şapelin Meryem Ana'ya (Theotokos), bazilika yakınlarında bulunan başka bir şapelin ise Aziz Yorgo'ya adanmış olduğunu belirtti. Studios Manastırı şehir içinde inşa edilmiş olduğundan, kırsal bölgelerde kurulan manastırlardan farklı olarak çok sıkışık bir düzende olduğunu da sözlerine ekledi.

Manastırın kuzeybatısına doğru 19. yüzyıldan bir kilisenin bulunduğunu belirten Vasilakeris, bu kilisenin de en son 1955 senesinde tamirat gördüğünü ve bir zamanlar Aziz Yorgo'ya adanmış olan şapelin yerinde bu kilisenin, bölgede 19. yüzyılda bulunan Karamanlı nüfusu için popüler olan Aziz Konstantin'e adanmış olarak yükseldiğini; manastır civarında ayrıca deniz duvarlarına bitişik olup 18. yüzyıldan kalan ve Surp Hovhannes'e (Aziz Yuhanna) adanmış olan, aslen bir Ermeni hastanesinin şapeli olarak inşa edilip 1743 yılından 1835'e kadar ayakta kalan ve 1964'te son hâlini alan olan bir kilisenin var olduğunu aktardı.

Vasilakeris'ten sonra sözü alan, Koç Üniversitesi ve Stavros Niarchos Vakfı Geç Antikçağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi araştırmacısı Dr. Nicholas Melvani ilk olarak Konstantinopolis'te manastır hayatının başlangıcıyla birlikte manastırlar ve imparatorluk arasında güçlü bir bağın oluştuğunu ve manastırların şehir dışından içine doğru bir yayılım gösterdiğini vurguladı; konuşmasının devamında manastırların geleneksel olarak I. Konstantin ve II. Teodosius duvarları arasında yayıldığını, 12. yüzyıl boyunca ise Haliç boyunca uzanma eğilimine girdiğini; Latin istilası boyunca pek çoğunun terk edildiğini, bazılarının ise Batılı keşişler tarafından ele geçirildiğini, bu durumun VIII. Michael'in şehri tekrar ele geçirişinden sonra değiştiğini ifade etti. Şehir tekrar ele geçirildikten sonra manastırlar arasındaki bağın gevşediğini, fakat imparatorluk bir şehir devlet hâlini aldığında şehrin yine de, özellikle Galata'daki Ceneviz kolonisinin etkisiyle uluslararası arenada önemli bir yer tuttuğunu vurguladı.

Ayasofya civarında bulunmuş olan Mangana Manastırı'nın 11. yüzyılda IX. Konstantin Monomakhos tarafından kurulduğunu, 1261'den sonra VIII. Michael'e yakın olan Patrik III. Gennadios

tarafından yenilendiğini, İmparator VI. Yohannes Kantakuzenos'un da 14. yüzyılda yapıyı yenilediğini ve yaşamının geri kalanını burada keşiş olarak sürdürdüğünü ifade etti.

İspanyol gezgin Clavijo'ya göre, 15. yüzyılda Mangana Manastırı'nın hâlâ etkileyici bir şekilde ayakta durduğunu ifade eden Melvani, 15. yüzyıl boyunca da bu yapının önemli bir hac merkezi olduğunu; ayrıca Konstantinopolis için kutsal olan Meryem Ana Hodegetria ikonunu da barındırdığını fakat ikonun, şehrin ele geçirilmesinden sonra Osmanlılar tarafından yok edildiğini; manastırdan kalan kanıtların sadece, Hodegon Kilisesi'nde üretilen yazmalar olduğunu vurguladı.

Konstantinopolis'in kuzeybatısında bulunan Vlahernai Sarayı civarının başka bir önemli merkez olduğunu ifade eden Melvani, bu civarda bulunan Kariye'ye de değindi; binanın 6. yüzyıla tarihlenebileceğini, 1316-1321 yılları arasında nüfuzlu devlet adamı Teodor Metochites tarafından onarıldığını ve genişletildiğini aktardı. Hodegetria ikonunun, 1453 senesindeki Osmanlı kuşatmasında bu manastırda korunduğunu söyleyerek, kuşatma esnasında surlar üzerinde bu ikonun şehri korumak adına dolaştırıldığını belirtti.

Metochites tarafından yapılan yenileme ve genişletmede bir yan şapelin eklendiğini, ana kubbenin yeniden inşa edildiğini ve kilise içinin mermerle kaplandığını, ayrıca yenileme esnasında 6. yüzyıldan sütun başlıklarının kullanıldığını ifade etti.

Civarda bulunmuş başka bir manastır olan Petra Vaftizci Yahya Manastırı'ndan da bahsederek, bu manastırın da 6. yüzyıla ait olup 13. yüzyılda Sırp kral Miluti tarafından yardım gördüğünü, 15. yüzyılda ise bir yüksek öğretim kurumu hâline geldiğini ve İtalyan Rönesans'ını etkilediğini söyledi. Petra Vaftizci Yahya Manastırı'nın yerinin tam olarak bilinmediğini, bununla birlikte şimdilerde futbol sahası olan Aetius Sarnıcı'na, şimdi tam olarak ayakta olmayan Odalar Camii'ne ve Kasım Ağa Camii'ne yakın olabileceğini belirtti.

Pantokrator Manastırı.

Pantokrator Manastırı'ndan da bahseden Melvani, bu yapının Haliç'e ve zamanın Venedik mahallesine yakın olan şimdinin Vefa semtinde I. Aleksios Komnenos tarafından kurulup 1261'de VIII. Michael tarafından yenilendiğini, II. Manuel ile VIII. John'un da burada gömülü olduğunu ifade etti. İmparatorlar haricinde aristokratların da Haliç civarında manastırlar inşa ettirdiğinden bahsederek, VIII. Michael'ın yeğeni Teodora Palaiologina tarafından 13. yüzyılda kurulan Azize Teodora Manastırı'nı örnek gösterdi ve Vefa Kilise Camii'nin bu yapının bir parçası olabileceğini, ayrıca Teodora Palaiologina'nın, yaşamının son yıllarını burada rahibe olarak geçirdiğini ekledi.

Manastırların ayrıca, şehir içerisinde Langa bölgesinde (Yenikapı) ve Altın Kapı civarında bağlarının ve Haliç sahillerinde evlerinin olduğunu; 1261'den sonra şehrin ve Bizans İmparatorluğu'nun canlanmasında anahtar rol oynadıklarını, Palaiologos hanedanının Bizans mirasını devam ettirdiğini ifade etti. 1453 senesinden sonra manastır yaşamının neredeyse tamamen sona erdiğini ifade eden Melvani, Studios Manastırı'nın boşaltılmasını ve Mangana Manastırı'nın, Topkapı Sarayı'nın yapılması için yıkılmış olmasını örnek gösterdi. Bazı manastırların ise dervişler tarafından ele geçirilmiş olduğunu ve dinî etkinliğin böylece devam ettiğini ifade etti. Bununla birlikte, Adalar'daki manastırların manastır yaşamını sürdürme görevini devralmış olduğunun da altını çizdi.

Melvani'den sonra, yine Koç Üniversitesi ve Stavros Niarchos Vakfı Geç Bizans ve Antikçağ Araştırmaları Merkezi araştırmacılarından Dr. Silvia Pedrone, 19. yüzyılda Konstantinopolis'i ve Osmanlı topraklarını keşfe çıkan Charles Texier'den, anılarından ve çizimlerinden bahsetti. 1833 senesinin Mayıs'ında 4000 frank ve çeşitli kıymetli mektuplarla seyahatine başlayan Texier'nin, aynı senenin Eylül ayında Konstantinopolis'e vardığını ve Fransız büyükelçisinin huzuruna çıktığını ifade eden Pedrone, bunun Doğu Misyonu olarak adlandırılan projenin bir parçası olduğunu; Texier'nin Anadolu seyahati öncesi şehirde sekiz ay geçirdiğini ve Osmanlı topraklarındaki ilk zamanlarında, Fransız kütüphaneleri için elyazmalarıyla çalıştığını, fakat sonrasında kiliselerin, manastırların, sarayların ve yıkıntıların çizimine yöneldiğini ifade etti.

Texier'nin çizimleri arasından Studios Manastırı'nın (İmrahor Camii), Pantokrator Manastırı'nın (Zeyrek Camii) ve Tekfur Sarayı'nın, Aziz Sergius ve Bacchus Kilisesi'nin (Küçük Ayasofya Camii), Pantepoptes Kilisesi'nin (Eski İmaret Camii) ve Konstantin Lips Manastırı'nın (Fenari İsa Camii) çizimlerini örnek olarak gösterdi, ayrıca seyyahın mektuplarının Fransız Ulusal Arşivi'nde korunduğunu söyledi.

Studios Manastırı'nın Texier zamanında, 1782 yılındaki Samatya yangını sonrasında çatısı onarılmış biçimde bulunduğunu ifade eden Pedrone, bazilika içerisindeki dört kompozit başlıklı sütunun tasvir edildiği bir başka çizimin de bulunduğunu; Aziz Sergius Bacchus Kilisesi'ne ait naosun ve sütun başlıkları üzerindeki monogramların çizimlerinin var olduğunu ifade etti. Pantepoptes Kilisesi'nden bahsederken, Texier'nin, manastır yapısının bitişiğindeki yapının yıkıntılarının hâlâ görünür olduğunu dönemin patriğinden öğrendiğini söyledi.

Konstantin Lips Manastırı'nın da Texier tarafından sadece ön kısımlarının ve cephesinin çizildiğini belirtti. Pedrone, Pantokrator Manastırı çizimleri arasında yedi heykel, bir *opus sectile* mozaik ve İmparatoriçe Irene'ye ait olduğu düşünülen lahdin çizimlerinin bulunduğunu, söz konusu lahdin 1921 senesinde Ayasofya'ya taşındığını söyledi. Texier'nin ayrıca şehrin sarnıçlarının da çizimlerine katılığını belirterek, Ayasofya'yı örnek gösterdi.

TARİH DERSİ TASLAK ÖĞRETİM PROGRAMLARI ÜZERİNE

LİSE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞÜ

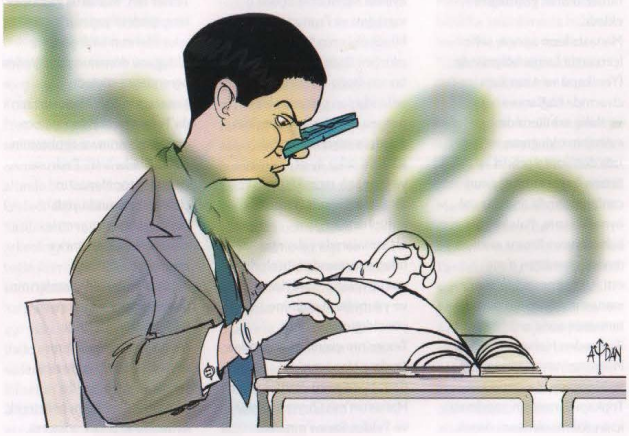
Çeşitli özel okullarda çalışan 14 öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Mart ayı içerisinde yayınladığı dört yıllık lise tarih öğretim programları taslağını tartışmak üzere 14 Mayıs Cumartesi günü Tarih Vakfı'nda bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya Tarih öğretmenleri Fırat Güllü, Alişan Akpınar, Mustafa Arpacı, Ahmet Gündoğan (Terakki Vakfı Okulları), Duygu Bayramoğlu (F.M.V. Erenköy Işık Lisesi), Arif Akdeniz (F.M.V. Nişantaşı Işık Lisesi), Hülya Kınık, Mehtap Çiçek (Özel Sezin Okulları), Hasan Tahsin Özkaya (Üsküdar Amerikan Lisesi), Elif Aköz (Özel Koç Lisesi) ve Işıl Kandolu (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi) ile Felsefe öğretmenleri Yılmaz Murat Bilican (İzmir Amerikan Lisesi), Çiğdem Şimşek (Terakki Vakfı Okulları) ve Edebiyat öğretmeni Zeynep Adıgüzel (Ulus Özel Musevi Okulları) katıldı. Toplantı sonrasında öğretmenler tarafından kaleme alınan aşağıdaki metni bu sayıda yayımlıyoruz. Yuvarlak masa toplantısının tam metnini de Toplumsal Tarih'in sonraki sayılarında yayımlamayı planlıyoruz.

Milli Eğitim Bakanlığı, Mart ayı içerisinde resmi internet sitesinde, 9, 10, 11, ve 12. sınıflar için yeni bir tarih öğretim programı taslağı yayınladı. Bakanlık yayın tarihinden sonra, bu programlara dair görüşlerin belirtilmesi için çok kısa bir süre tanıdı. Programın kimler tarafından, nasıl hazırlandığını bilmiyoruz, çünkü akademik arka planına dair bir bilgi sitede yer almadığı gibi, hazırlayanların isimleri de belirtilmemiş. Birkaç gün gibi kısa bir süre içinde eleştiri ve görüşlerini yazabilmiş insanların yazdıklarının nasıl ve kimler tarafından değerlendirileceğine dair de bir fikrimiz yok. Programın pilot uygulamalarının yapılmadığı ve aksaklıkların "Kervan yolda düzülür" mantığıyla giderilmeye çalışılacağı ise hepimizce malum. Toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren böylesine kapsamlı bir programın bu şekilde katılımcılıktan uzak ve toplumun değişik kesimlerinin katılımına kapalı olarak hazırlanması kabul edilemez. Bu durum zaten daha en başından sorunlu bir yaklaşımla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Program geliştirilirken, çeşitli sivil toplum örgütlerine ve üniversitenin ilgili bölümlerine yollanıp farklı kesimlerin görüş ve düşünceleri alınabilir, öğretmenlerin ve öğrencilerin fikirlerine başvurulabilirdi ama Bakanlık yetkililerinin böyle bir girişimi olmadı.

Programın içeriğinde de ciddi problemlerin, daha doğrusu çelişkilerin olduğunu düşünüyoruz. Giriş bölümünde dile getirilen, yeni bir program hazırlama nedenleri ve eleştirileri ile programın kendisinin neredeyse tamamen farklı olduğu söylenebilir. Öyle ki, bu metinlerin adeta farklı yaklaşım ve perspektife sahip iki farklı kişi tarafından yazılmış olduğu izlenimi doğuyor.

Giriş bölümünde, yeni bir programa neden ihtiyaç duyulduğuna dair eski program üzerinden iki temel eleştiri yapılmakta. Eleştirilerden birincisine göre, 19. yüzyılda ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte tarih dersleri, ulus devletin arzuladığı vatandaşları yetiştirmek için kullanılmıştır. Bu nedenle tarih dersleri, belirli bir anlayışın öğrencilere ezberletilmeye çalışıldığı sıkıcı, ezberci ve gündelik hayatın sorunlarına karşılık veremeyen derslere dönüşmüştür.

Bu eleştiri noktalarından yola çıkılarak, yeni programın amacının öğrencilere farklı tarih perspektiflerinin olduğunu göstermek, "öğrencilere bilgi sağlama yanında çağımızda daha çok ihtiyaç duyulan eleştirel düşünce, sorgulama, problem çözme, yaratıcı düşünme ve kendini ifade gibi temel becerileri kazandırmak" olduğu ifade ediliyor. Ancak birçok eğitimcinin olumlu yaklaşabileceği bu amaçların izlerini programda görmek mümkün olamıyor. Öncelikle ulus devletçi tarih anlayışının temel kavramları tüm program boyunca kullanılmaya devam ediliyor. Örneğin programın genel amaçları arasında, "Türk milletinin tarihini insanlık tarihi bağlamında karşılaştırmalı olarak kavratmak", "Türk milletinin ve kültürünün geçmişten bugüne serüvenini tarihi olarak kavratmak" gibi iki temel

Çizim: Aydan Çelik

amaç yer almakta; yani giriş bölümünde belirtilen ulus devletçi tarih dersi eleştirisinin aksine, zaten ezelden ebede kendini Türk milleti olarak tanımlayan ve kendine özgü bin yıllardır değişmez bir kültüre sahip sosyolojik bir grubun varlığı en başından kabul ediliyor ve program bu anlayış etrafında şekilleniyor. Yine programın öğrencilere kazandıracağı değerler arasında vatanseverlik, milli değerlere duyarlı olmak gibi hedeflerin bulunması evrensel insanlık değerlerinden ve dünya vatandaşı olma düşüncesinden sıyrılarak, ulus devletçi anlayıştan uzaklaşılamadığını gösteriyor.

Bununla birlikte bu programla, öğrenciye farklı tarih perspektiflerinin var olduğunu göstermek, eleştirel düşünme becerisini geliştirmek gibi amaçların hayata geçirildiği de ileri sürülemez. Örneğin "Osmanlı dünya tasavvurunda insanın merkezi konumda bulunduğunu kavrar", "İrfan geleneğinin insanın talim ve terbiyesinde öne çıkarttığı değerleri kavrar", "Din ve inançların insanların toplu olarak yaşamalarını sağlayan birleştirici bir unsur olduğu tarihi örnekler üzerinden incelenir", "İnsanın, yeryüzündeki varoluşunu anlamlandırmak için inanç sistemlerine ihtiyaç duyduğunu fark eder", "Tek tanrı inancının insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıktığını ve süreç içerisinde çoktanrılı inanış sistemlerine dönüşebildiğini fark eder" şeklinde ifade edilen amaçlar, yine öğrencilere tek bir tarih perspektifinin dayatılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu örneklere kolaylıkla başkaları da eklenebilir.

Böyle bir tarih anlayışının olamayacağını ve öğrencilere öğretilemeyeceğini söylemiyoruz elbette. Ancak bu tarih öğretimi anlayışı, öğrenciye kavranması gereken tek ve mutlak bir doğru olduğu izlenimini vererek, giriş bölümünde belirtilen çokperspektifli bakış açısına ve eleştirel görüşe sahip öğrenciler yetiştirme amacına düpedüz ters düşen bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin, feminist tarih perspektifi, sınıf merkezli tarih perspektifi, çevre merkezli tarih perspektifi gibi farklı yaklaşımları programda görmek mümkün değildir. Bu programda tarihin özneleri olan kadınlar yoktur, sınıflar yoktur ve yine Anadolu tarihinin bir parçası olan "kadim" halkların (Ermenilerin, Rumların, Kürtlerin, Süryaniler, Ezidilerin vs...) izi dahi görünmemektedir.

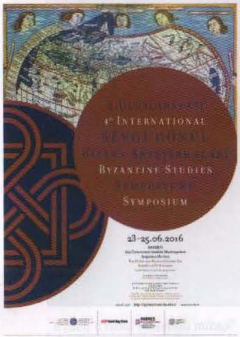
Kronolojik yapılandırmadan kavramsal yapılandırmaya geçildiği söylenen programın çok dikkatli bir şekilde tartışılması gerekmektedir. Bu yaklaşım öğrencilerin kafalarında bütüncül bir tarih perspektifi oluşturmaları yönünde bir engel teşkil edebilir ve mutlaka pilot uygulamalarla sınanmalıdır. Kavramsal olarak tartışılan konularda örnek durumların da neye göre seçildiği belli değildir. Ders süreleri artırılmamış, bununla birlikte konu yükünün azaltıldığı iddia edilmiştir; ancak dikkatle incelendiğinde görülür ki aslında müfredata yeni konu ve kavramlar eklenmiştir. Ders saatleri artırılmadan konu yükü artırıldığında, deneyimle sabittir ki, öğrencinin etkinliklerini temel alan yapılandırmacı bir yaklaşım geliştirilemez ve ezberci eğitim kaçınılmaz hale gelir.

Bütün bunların ötesinde ve üstünde olmak kaydıyla, programın en büyük problemlerinden biri, üzerine oturtulduğu temel perspektiftir. Bu perspektife göre insanlık tarihi ikiye ayrılır: Şu an içinde yaşamakta olduğumuz modern çağ ve modern çağ öncesinde yaşanan "kadim dünya". Modern dünya insanlığı kadim değerlerinden uzaklaştırmış; Stalinizm, faşizm, pozitivizm, sekülerizm gibi yaklaşımların gelişmesini sağlamıştır. Bu türden modern yaklaşımlar insanlığa mutluluk getirmemiştir. Dolayısıyla yapılması gereken, öğrencileri kadim dünyanın, yani bir tür "asr-ı saadet"in değerleriyle yeniden buluşturmaktır; çünkü insanlığın gerçek ve doğru değerleri kadim dünyanın irfanında ve hakikat anlayışındadır. Modernizm ve modern dünya elbette pek çok açıdan eleştirilebilir ancak bu eleştirinin karşısına idealize edilmiş bir "kadim dünya" kavramının yerleştirilmesi, bütün olumlu kazanımlar ve değerler kadim dünyaya mal edilirken, bütün olumsuzlukların modern dünyayla özdeşleştirilmesi oldukça tartışmalı bir yaklaşımdır.

Böylesine problemli bir paradigmayla şekillendirilmiş bu programın 21. yüzyıl Türkiye'sinin gençlerine ne kazandıracağı tartışmaya açıktır. Bu bağlamda programın başta temel paradigmasına, ardından hazırlanış biçimine ve içeriğine yönelik eleştirilerimizi kamuoyunun dikkatine sunmak istiyoruz.

ULUSLARARASI SEVGİ GÖNÜL BİZANS ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları dizisinin dördüncüsü, 23-25 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilecek. Vehbi Koç Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) tarafından organize edilen sempozyuma, ANAMED'in İstanbul-Beyoğlu'nda bulunan binası ev sahipliği yapacak.

Sempozyumun teması «Coğrafi ve Etnik İmgelemde Bizans Kimliği ve Öteki» olarak belirlendi. Üç gün sürecek ve dokuz oturum halinde düzenlenecek olan etkinlikte 25 tebliğ sunulması öngörülüyor. Katılımcılar arasında yurtdışındaki üniversitelerde görev yapan yabancı Bizans araştırmacılarının yanı sıra, Kutlu Akalın, Suna Çağaptay, Koray Durak, Seçkin Evcim, Buket Kitapçı Bayrı, Ferihan Mollaoğlu, Nevra Necipoğlu, Yelda Uçkan, Tolga Uyar, Günder Varinlioğlu ve Sercan Yandım Aydın gibi Türkiyeli akademisyenler de yer alıyor. Dördüncü Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun amacı, Bizans bağlamında "öteki imgesinin oluşmasında etkisi olan coğrafi, etnik, ve diğer tüm unsurlar arasındaki karmaşık ilişkinin, yazılı kaynaklar, sanatsal ve maddi bulgularla sorgulanması; Bizanslıların ötekilerden bahsederken kendilerini nasıl anlattıklarının incelenmesi" olarak tanımlandı. Bu kapsamda sempozyum tebliğlerinin, beş temel alanda yeni bilgi ve değerlendirmeleri içermesi öngörüldü. Bu beş alan, "coğrafi ve etnik imgelemde öteki", "fiziki dünya imgelemi (*oukoumene*)", "öteki dünya imgelemi", "öteki/egzotik ile karşılaşmalar ve ötekinin benimsenmesi" ve "pagan, Greko-Romen mirasın algılanışı" şeklinde sıralanıyor.

Açılış konuşmaları ve Nevra Necipoğlu'nun sunuşuyla başlayacak olan sempozyumun ilk gün oturumları, "Bizans'ta Tarihsel İmgelem", "Bizans'ta Uzamın Kavramsallaştırılması" ve "Öteki Coğrafyalar" başlıkları altında düzenlenecek. İkinci gün, "Dini ve Etnik Öteki" başlığı altında iki ayrı oturum düzenlendikten sonra "Ortodoksluğun Sınırlarında" başlıklı oturuma geçilecek. Son günün oturum başlıkları ise "Ortaçağ Anadolusu'nda Kültürlerarası Karşılaşmalar I", "Ortaçağ Anadolusu'nda Kültürlerarası Karşılaşmalar II" ve "Kimliğin Görsel İfadeleri" şeklinde sıralanıyor.

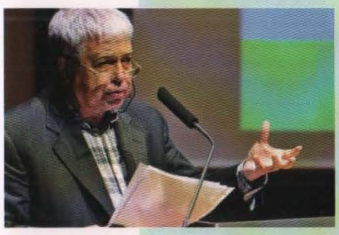
Sempozyumun kapanış değerlendirmesi, Ohio State Üniversitesi'nden Anthony Kaldellis tarafından yapılacak.

Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları, Türkiye'deki Bizans araştırmalarının yaygınlaşması ve Bizans kültür mirasına sahip çıkılması için sarf ettiği çabalarla tanınan Sevgi Gönül'ün anısına düzenleniyor. Sevgi Gönül hayattayken, Bizans araştırmaları alanındaki bilimsel çalışmaların paylaşıldığı etkinliklerin Türkiye'de de bir gelenek haline gelmesi için girişimlerde bulunmuş, ancak bunun imkânları gelişememişti. Gönül'ün anısına düzenlenen uluslararası sempozyumlar ise dokuz yıldır tekrar ediliyor ve gerek Türkiye'de gerekse de uluslararası düzeyde önemli bir akademik ilgi odağı oluyor.

23-25 Haziran tarihleri arasındaki sempozyum ücretsiz ve herkese açık olacak.

Ayrıntılı bilgi ve katılım formuna, sempozyumun ana sayfası olan http://sgsymposium.ku.edu.tr/ adresinden ulaşılabilir.

SAKIP SABANCI JÜRİ ÖZEL ÖDÜLÜ İLHAN TEKELİ'YE

Sabancı Üniversitesi Onursal Başkanı Sakıp Sabancı'nın vasiyeti üzerine verilen "Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülü", 11 Nisan 2016 Pazartesi akşamı Sabancı Center'da düzenlenen törenle bu yılki sahiplerini buldu. Bu yıl Jüri Özel Ödülü'ne Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. İlhan Tekeli layık görüldü.

İlhan Tekeli, şehir ve bölge planlama, planlama teorisi, makro coğrafya, göç coğrafyası ve politik davranış, Türkiye'deki yerel yönetimlerin teorisi ve tarihi, kentleşme ve kentsel politika, ekonomi politikası, Türkiye'nin ekonomi tarihi, kent ve toplum tarihi gibi çalışmalarıyla bu yılki Jüri Özel Ödülü'ne hak kazandı.

Sakıp Sabancı'nın vasiyeti doğrultusunda Türk ve İslam sanatı, Türkiye tarihi, Türkiye ekonomisi, Türkiye sosyolojisi gibi alanlarda verilen Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülleri'nin on birincisinin sahiplerini belirleyen jüri Ayşe Parla, Neil Brenner, Engin Işın, Ayşe Kadıoğlu, Fuat Keyman ve Ramazan Korkmaz'dan oluştu. 2016 yılının teması "Türkiye'de Yeni Merkezler: Kentlerde Ekonomi, Eğitim, Sanat ve Barış" olarak belirlendi.

11 Nisan akşamı düzenlenen törende Prof. Dr. İlhan Tekeli, ödülünü İstanbul Valisi Vasip Şahin, Sabancı Üniversitesi Kurucu Mütevelli Heyeti Başkanı Güler Sabancı ve Sabancı Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. Nihat Berker'den aldı. Aynı kapsamda, eşit ağırlıklı verilen iki makale ödülüne "Şehir Merkezi Kavramını Yeniden Düşünme" başlıklı makalesiyle Cornell Üniversitesi'nden Azat Zana Gündoğan ve "Köpekler ve Kervan" başlıklı makalesiyle Florida Üniversitesi'nden Emrah Şahin layık görüldü.

On bir yıldır verilen Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülleri, Sabancı Üniversitesi bünyesinde, Sanat Sosyal Bilimler Fakültesi ve İstanbul Politikalar Merkezi liderliğinde yürütülüyor. Yarışmaya başvuran makalelerin değerlendirmesi bağımsız ve uluslararası bir jüri tarafından yapılıyor. Bugüne kadar ödül için 31 ülkeden 350'ye yakın başvuru yapıldı.

HABERLER

TARİH VAKFI 25. YIL BELGESELLERİ DEVAM EDİYOR

Tarih Vakfı'nın 25. yılı vesilesiyle düzenlenen etkinlikler kapsamında, Nisan ayından bu yana İstanbul-Eminönü'nde bulunan vakıf binasında "Tarih-Bellek-Belgesel" başlığı altında ücretsiz belgesel film gösterimi ve tartışma etkinlikleri düzenleniyor. Bu kapsamda yapılan her belgesel gösteriminden sonra, belgeselin konusunu teşkil eden tarihsel bağlam ya da olgular üzerine çalışan bir tarihçi, gösterilen filmi "tarihçinin bakış açısından" tartışıyor ve yorumluyor.

Nisan ayı sonunda başlatılan ve belgeselci ve yönetmenlerle tarihçileri buluşturacak olan bu gösterim-tartışma dizisindeki başlıca amaç, "iki farklı disiplin olan tarih ile sinema dili arasındaki ilişkiyi ele almak" olarak tanımlandı. Gösterimler için, "farklı Türkiyelilik hallerini" yansıtan, bir başka deyişle Türkiye'deki farklı din, dil veya kültürlerin taşıyıcısı olan toplulukları konu alan belgeseller seçildi.

Etkinlikler kapsamında ilk olarak 30 Nisan Cumartesi akşamı *Kayıp Vatan* isimli belgeselin (Aydın Kapancık) gösterimi yapıldı. 1970 yılında İstanbullu Rum Kimon ve Maria Kosmeto ailelerinin hibesi yoluyla kurulmuş, anayurtlarından istekleri dışında ayrılmaya zorlanmış olan evs ızve aciz durumdaki İstanbullu Rumlara kirasız barınma ve sosyal destek imkânı sağlayan Kosmetio Vakfı'nda çekilmiş olan ve söz konusu vakfın etkinlikleri ile İstanbullu Rumların 1950 yılından günümüze kadar olan tarihinden kesitler sunan filmin ardından, İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü öğretim görevlisi Stefo Benlisoy'un katılımıyla bir tartışma gerçekleştirildi. 25 Mayıs 2016 akşamı düzenlenen ikinci etkinlikte ise senaryosu Rita Ender'e ait olan, kamera kurgusu Yorgo Demir tarafından yapılan *Las Ultimas Palavras* filminin gösterimi yapıldı. Bu gösterime tarihçi tartışmacı olarak Ayşe Hür katıldı.

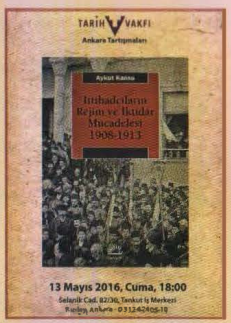
Ücretsiz olarak düzenlenen belgesel gösterimi ve tartışma etkinlikleri, Tarih Vakfı'nın web sitesinden takip edilebilir.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN YENİ BİR KİTAP: BİLDİRİLERİYLE 1974-1980 DÖNEMİ SIKIYÖNETİMLERİ

M. Zafer Üskül'ün *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri* adlı kitabı, Mayıs ayı içinde Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlandı. Daha önce 1950-70 dönemi ve 12 Mart 1971 döneminin sıkıyönetim bildirilerini inceleyen Üskül, bu son çalışmasıyla birlikte, Türkiye'nin çokpartili siyasal hayatında sıkça başvurulan ve gündelik hayatta silahlı kuvvetlerin mutlak kontrolüne imkân veren sıkıyönetimlerle ilgili üçlemesini tamamlamış oldu.

Gazete koleksiyonları arasında yapılan titiz bir incelemenin ürünü olan *Bildirileriyle 1974-80 Dönemi Sıkıyönetimleri*, ağırlıklı olarak iki olaya odaklanıyor. Bunlardan birincisi, 1974 Kıbrıs harekâtının ardından CHP-MSP hükümeti tarafından savaş ihtimali gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetimin geçici Sadi Irmak hükümeti ve ilk Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde grev, boykot ve öğrenci olayları gerekçe gösterilerek iç güvenliği de içine alacak şekilde uzatılması. İkincisi ise, Maraş katliamının hemen ardından, 26 Aralık 1978'de önce 13 ilde ilan edilen, daha sonra genişletilerek 12 Eylül darbesine zemin hazırladığı kabul edilen sıkıyönetim kararları.

AYKUT KANSU, TARİH VAKFI ANKARA ŞUBESİ'NİN KONUĞU OLDU

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları'nın Mayıs ayındaki ilk konuğu Aykut Kansu oldu. Kansu, 13 Mayıs Cuma günü Tarih Vakfı Ankara Şubesi'nde, İletişim Yayınları tarafından kısa bir süre önce yayımlanan *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi: 1908-1913* adlı kitabının içeriği hakkında bir sunum gerçekleştirdi. Sunumunda yeni kitabının, daha önceki kitabı olan *1908 Devrimi*'nin kaldığı yerden başlayıp Balkan Savaşları'na kadar geçen beş yıllık sürede Meclis-i Mebusan'da, eski rejim yanlısı monarşist güçlerle yeni rejimin mimarları olan İttihatçılar arasındaki mücadeleyi konu edindiğini ifade eden Kansu, resmi tarihin "monarşistlerle İttihatçılar arasındaki" bu mücadeleye ilişkin anlatıdaki yanlışlarını ve eksiklerini, Bâbıâli gazetelerinden ve dönemin Batı medyasındaki gazetelerden gün gün aktardığı anekdotlarla açığa çıkardı. Kansu bu bağlamda, 1908-1913 arasındaki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetin Saray'ın kapalı kapılarının arkasındaki bir faaliyet olmaktan çıkarak halka ve kamuoyunu mal olan bir boyut kazandığının altını çizdi.

CİNSEL İÇERİKLİ BİR OSMANLI KIYÂFETNÂMESİ
*TA'RÎFNÂME-İ ZENÂNE**

HELGA ANETSHOFER, N. İPEK HÜNER-CORA VE İRVİN CEMİL SCHİCK

Dış görünüşten yola çıkarak insanların iç dünyasını "okumaya" ilişkin "ilm-i firâset" ya da Osmanlı'larda daha yaygın olan tabirle "ilm-i kıyâfet" öğretisine ilişkin pek çok eser yazıldı. "Kıyâfetnâme" başlığı altında toplanabilecek bu eserlerden biri de, 15 sayfalık taşbaskısı bir kitapçık olan Ta'rîfnâme-i zenâne*'dir. 19. yüzyılın ortalarında basılmış ise de dili biraz daha erken bir dönemin, 18. yüzyılın Osmanlıca'sını yansıtan* Ta'rîfnâme-i zenâne *"kıyâfetnâme" adını taşımamakla birlikte içeriği açısından o gelenekten geldiğine şüphe yoktur.*

Şemsüddîn ed-Dımeşkî'nin *Kitâbü'l-celîl fî 'ilmi'l-firâse* başlıklı fizyonomoni kitabının Memlûk döneminde istinsah edilmiş tarihsiz bir nüshasından serlevha.

National Library of Medicine, National Institutes of Health, MS A 58, v. 2a. https://www.nlm.nih.gov/hmd/arabic/images2/a58a.jpg

Satranc-ı Urefâ adlı tasavvufî oyunun Osmanlı tertibinde, eğer zar atışı bir oyuncuyu "ahlâk-ı hamide" (övgüye lâyık ahlâk) hânesine götürürse, oyuncu oradan hemen "cemâl" (güzellik) hânesine atlar. Bu şirin ayrıntı, eski devirlerden beri kişinin "iç" dünyasıyla "dış" görünüşü arasında varsayılan ilişkinin yansımalarından sadece biridir. Böyle bir ilişkinin varlığı henüz MÖ ikinci binyılda Babillilerce de farz edilmiş olmakla birlikte,[1] Batı dillerine *physiognomy, physionomonie, Physiognomie* gibi imlâlarla girmiş olan, bu ilişkiyi konu edinen "bilim" dalının adı Eski Yunanca φύσις (*fysis* = doğa, nitelik) ve γνώμον (*gnomon* = yorumlayıcı) sözcüklerinin bileşiminden oluşan φυσιογνωμονία (*fysiognomonia*) kelimesinden türetilmiş olup, görünürde ilk defa tıbbın kurucusu addedilen Hippokrates'te geçmektedir.[2]

Bu konuda yazılmış olan belki en ünlü klâsik eser, yakın zamana kadar Aristoteles'e mâl edilen, ancak artık onun vefatından birkaç onyıl sonra (MÖ 300 civarında), şimdi "*pseudo*-Aristoteles" (sözde Aristoteles)

diye adlandırılan kimliği belirsiz biri tarafından yazıldığı kabul edilen *Fysiognomonika* adlı risâledir.[3] Erken devirlerde sihir ve falcılık gibi uğraşılarla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, fizyonomoniye Aydınlanma çağı çerçevesinde bilimsel bir kılıf verilmiş, 18. yüzyılın sonlarına doğru Johann Kaspar Lavater'in çalışmalarıyla konu yeniden rağbet görmeye başlamıştır. Örneğin Cesare Lombroso'nun *L'Uomo delinquente* (Suçlu Adam; Milano, 1876) adlı kitabında en ünlü ifadesini bulan kriminoloji teorisinin belkemiğini bu "bilimselleştirilmiş" fizyonomoni oluşturmuştur.

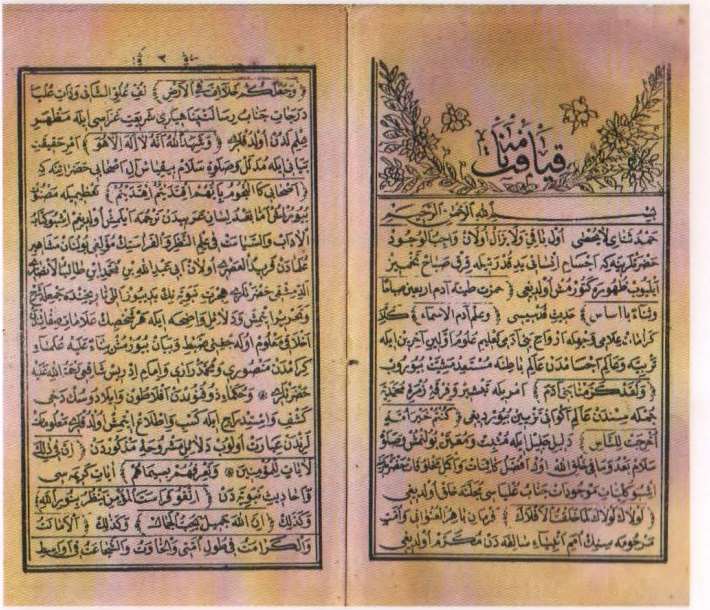
Irk temelli dünya görüşleri de fizyonomoniden bir hayli beslenmiş, aslında bireylerin kişiliğini görünüşlerinden çıkarsamak amacını güden bu öğreti[4] giderek ulusların yahut ırkların kolektif niteliklerini belirlemek için de seferber edilmiştir. Mesela *pseudo*-Aristoteles'in hayvan türlerini "eril" ve "dişil" olarak sınıflandırması gibi 19. yüzyılda ırklar da cinsiyetlendirilmiş, belirli ırklara mahsus olduğu iddia edilen fiziki nitelikler o ırklara atfedilen manevî özellikleri belirlemekte kullanılmıştır.

'İLM-İ FİRÂSET VE 'İLM-İ KIYÂFET

Aristoteles'in birçok eseri gibi *Fysiognomonika* da (onun eseri sanılarak) Ortaçağ'da Arapça'ya çevrilmiş ve öğretinin İslâm âleminde yayılıp gelişmesinde çok etkili olmuştur.[5] Abbasî halifesi el-Mansûr'un ünlü tercümanı Yahyâ ibnü'l-Batrik'in çevirip derlediği *Sırrü'l-esrâr* yahut *Kitâbü's-siyâse ve'l-firâse fî tedbiri'r-ri'âse* başlıklı kitapta yer alan bu metin daha sonra Lâtince'ye *Secretum Secretorum* adıyla çevrilerek Avrupa'da büyük ilgiyle okunacaktı. MS 1. yüzyılın sonlarında bugünkü Denizli yakınlarında, Laodikeia'da doğup sonradan İzmir'e yerleşen Markos Antonios Polemon'un[6] (Arapça kaynaklarda Eflîmûn) konuya ilişkin Yunanca eseri de Arapça'ya çevrilerek çok tanınmış ve kullanılmış, örneğin el-Câhiz *Kitâbü'l-hayâvân*'ında bu yazardan *sâhibü'l-firâse* diye söz etmiştir.[7] Bu iki başlıktaki *firâse/firâset* kelimesi, fizyonomoni ilminin Arapça İslâmî kaynakların çoğundaki karşılığıdır. Edward Lane'in taradığı klâsik Arapça sözlüklerine göre:

"فِرَاسَةٌ بِالْعَيْنِ [*firâsetün bi'l-'ayn* = gözle firâset] yahut بِالنَّظَرِ [*bi'n-nazar* = bakışla (firâset)] içgörü yahut sezgisel algılama; yahut göz (veyahut dışsal belirtilerin tetkiki) yoluyla içsel, içe dönük veya içkin hâllerin, şartların, niteliklerin veya durumların algılanması veyahut idrak edilmesi demektir [Ibnü'l-Kattan]. فِرَاسَةٌ [*firâsetün*], Allah'ın gözdelerinin zihnine yerleştirdiği bir beceridir ki onun sayesinde bazı insanların hâllerini, şartlarını yahut durumlarını kerâmetler ve kanaatle kestirimin doğru yönde uygulanması yoluyla bilebilirler. Ve ayrıca bir zanaattir (örneğin şimdilerde bu kelimeyle karşılanan fizyonomoni gibi) ki belirtiler, deliller ve deneyler yoluyla ve yaradılış ile eğilime dayanılarak öğrenilir ve bu sayede insanların hâlleri, şartları ve durumları bilinir [Ibnü'l-Esîr el-Cezerî]. Ve bir insandaki içsel bir niteliğin doğru kanaat sayesinde keşfedilmesidir [el-Feyyûmî]."[8]

Kısacası *firâset*, gözle bakarak insanların iç dünyasını öğrenmeye ilişkin bir öğretidir; bu bakımdan da fizyonomoni kavramını gayet iyi karşılamaktadır. Kâtib Çelebi, Taşköprü-zâde Ahmed b. Mustafâ'nın *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde* adlı kitabında *'ilm-i firâset*'i şöyle tanımladığını belirtmektedir:

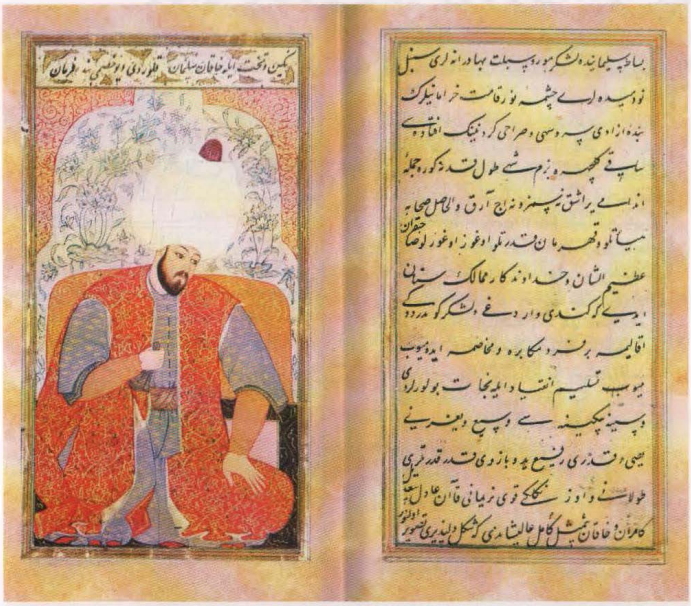
"Bu bir ilimdir ki, renkler, şekiller ve organlar türünden dış durumlarından insanların karakterleri ve toptan dış yapıdan iç yapının sonuç olarak çıkarılması bu ilim sayesinde bilinir."[9]

Osmanlıca'da *'ilm-i firâset*'ten ziyâde genellikle *'ilm-i kıyâfet* terimi kullanılmıştır. Buradaki *kıyâfet*'in anlamı, günümüzde ilk akla gelen "giysi" değildir, her ne kadar gerçekten insanın simâsına ruhunun giysisi olarak bakmak mümkün ise de.[10] Arapça "tetkik etmek, iz sürmek" gibi anlamları olan bu kelime[11] İslâm öncesinde iki şekilde kullanılıyordu:

"قِيَافَةُ الْبَشَرِ [*kıyâfetü'l-beşer*], yani fizyonomoni, babası belli olmayan bir çocuğun nesebini, onu meşrulaştırma amacıyla, saptamaya yönelikti. [...] *Kıyâfet*, çocukla babası arasında zorunlu olarak var olan benzerlik

Şemsüddin ed-Dımeşkî'nin *ilm-i firâset* kitabının Osmanlıca çevirisi *Kıyâfetnâme*. (Basılış tarihi 1291 [1874] veya sonrası.)

ilkesi üzerine kuruludur. Bedenin bazı kısımları nirengi noktası vazifesi görürler; örneğin ayak tabanı, çünkü çoğu zaman çocukla babasının ayakları aynıdır lel-Mes'ûdî. Ancak bu benzerlik noktaları her zaman apaçık değildir; onları keşfetmek, algı kabiliyeti ve mükemmel hafıza gerektirir [er-Râzî]. [...]

Seyyid Lokman Çelebi'nin *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-'Osmâniyye*'sinden Kanûnî Sultan Süleyman.

Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî 1216, v. 50b–51a.

قِيَافَةُ الأثَر [*kıyâfetü'l-isr/eser*], çok hassas gözlem yeteneğidir, ki Araplar bunu en başta gündelik hayatta gösterirler. Ayak izlerinin tetkiki, yoldan çıkmış bir hayvanı, kaçmış bir reisi, kaybolmuş bir yolu vs. bulmasını mümkün kılar. Bir erkeğin ayak izleriyle bir kadınınkileri, bir genç erkeğinkilerle bir ihtiyarınkileri, bir beyaz adamınkilerle bir siyahınkileri, bir yabancınınkilerle bir yerlininkileri ayırt edebilir. Hattâ bir kadının bâkire olup olmadığını bile tespit edebilir."[12]

Arap âleminde *kıyâfetü'l-beşer*'in yerini zamanla *firâset* almıştır. Osmanlılar ise, belki *kıyâfet* sözcüğünün Farsça'da kazanmış olduğu "dış görünüş, eşkal, benzerlik"[13] gibi anlamlara dayanarak, fizyonomoniye çoğunlukla *'ilm-i kıyâfet* demeyi tercih etmişlerdir. Örneğin ilk defa 1680'de yayınlanan Meninski sözlüğünde şöyle bir örnek verilmektedir: "Arnavûd hâkiminün İskender nâm bir hoş-kıyâfet oğlı var idi."[14] Görüldüğü gibi burada "iz sürmek"le hiçbir ilgisi olmayan bir bağlamda, "güzel görünüşlü" anlamında *hoş-kıyâfet* sözcüğü kullanılmaktadır. Dolayısıyla *'ilm-i kıyâfet*, "dış görünüş bilimi" anlamına da gelmektedir. Bunun dışında *'ilm-i sîmâ*, *'ilm-i hutût*, *'ilm-i ebdân*, *'ilm-i kef*, *'ilm-i ihtilâc* gibi benzer fakat tatbikat alanları daha özgül ve sınırlı öğretiler de vardı.

Arapça, Farsça ve Osmanlıca dillerinde insanların yüzlerinin ve bedenlerinin nasıl "okunması" gerektiğine dair birçok risâle yazılmıştır.[15] Örneğin İmâm Şâfi'î'nin günümüze ulaşmayan bir eseri, Arapça yazılan ilk fizyonomoni kitabı addedilmektedir. Onun dışında Ebû Yûsuf Yâ'kub el-Kindî'nin *Risâle fî'l-firâse*'si, Ebû Bekr'il'r-Râzî'nin *el-Mansûrî*'si, Ebû Sehli'l-Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'si, Fahreddînü'r-Râzî'nin *Kitâbü'l-firâse*'si, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammedü'd-Dımeşkî'nin (daha sonra Osmanlıca'ya da çevrilmiş olan[16]) *es-Siyâse fî ilmi'l-firâse*'si, İbn-i Sînâ'nın günümüze ulaşmayan bir eseri ve bunların yanı sıra Ebü'l-Kâsım 'Abdülkerîmü'l-Kuşeyrî ile İbnü'l-'Arabî[17] gibi önemli düşünürlerin bazı eserlerinde fizyonomoni hakkında bölümler bulunmaktadır. Farsça fizyonomoni kitapları arasında ise Kemâleddîn 'Abdürrezzâk Kâşânî'nin, Derviş 'Abdurrahmân Mîrek'in, Seyyid 'Ali Hemedânî'nin, Hüseyin Vâ'iz Kâşifî'nin eserleri akla gelir.

OSMANLICA KIYÂFETNÂMELER

Türkçe metinlerden, dış görünüşle karakter arasında somut ilişkiler varsayan en erken kaynaklardan biri, 11. yüzyılda yazılmış olan Karahanlı edib Yûsuf Has Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'idir.[18] Çelebioğlu, konuya değinen en erken manzum Osmanlı metninin Bedr-i Dilşâd'ın Sultan II. Murad'a sunduğu *Murâdnâme* adlı mesnevide yer aldığını, köle ve cariye satın alırken dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili olduğunu belirtmektedir.[19] İkincil literatürde sorgulanmadan tekrarlanıp duran bu bilgi gerçi doğrudur ama, daha eski *mensur* metinler olduğu bu şekilde bilinçsizce göz ardı edilmektedir. Gerçekten de *Murâdnâme*, aslı Farsça olan *Kâbusnâme*'nin bir tercümesi olup, varlığı bilinen altı farklı çevirinin en sonuncusudur. Daha eski çevirilerde ise yine aynı fizyonomoni bilgileri mevcuttur, ancak o metinler manzum değil, *Kâbusnâme*'nin aslında olduğu gibi mensurdur.[20] Bu eserlerin Farsça'dan çevrilmiş olması da sıklıkla göz ardı edilmekle birlikte çok önemli bir hususdur, zira konunun Osmanlı edebiyatına İran yoluyla girmiş olması ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.[21] Metinde kullanılmış olan terim *'ilm-i firâset*'tir.

Fatih döneminde yazılmış olduğu bilinen Sarıca Kemal'in *Firâsetnâme*'si günümüze ulaşmamıştır. Konuyla ilgili olup bugün elde bulunan en eski müstakil kitap, Akşemseddin-zâde Hamdullâh Hamdî'nin *Kıyâfetnâme* adlı manzum eseridir. Telif tarihi belli olmamakla birlikte yazarın 1448-1503 yılları arasında yaşadığı

bilinmektedir.[22] Konuya ilişkin Osmanlıca metinlerin birçoğu bunun gibi *kıyâfetnâme* adıyla bilinir. En önemlileri arasında[23] Firdevsî-i Rümî'nin *Firâsetnâme*'si, Ilyâs b. 'Îsâ-yı Saruhanî'nin *Kıyâfetnâme*'si, 'Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh'un *Kıyâfetnâme*'si, Mustafâ b. Evranos'un *Kıyâfetnâme*'si,[24] Ta'likī-zâde'nin *Firâsetnâme*'si, Bâli-zâde Mustafâ'nın *'İlm-i firâset* yahut *Risâle-i kiyâset-i firâset* adlı eseri,[25] Nesimî'nin *Kıyâfetü'l-firâse*'si, Niğdeli Visâlî'nin *Vesîletü'l-'irfân*'ı,[26] Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâ'ili'l-'Osmâniyye*'si,[27] 'Ömer Fânî'nin *Kıyâfetnâme*'si, Erzurümlu İbrâhîm Hakkı'nın *Kıyâfetnâme*'si[28] ve Mustafâ Hâmi Paşa'nın *Fenn-i kıyâfet*'i gibi telif[29] eserlerle Şâbân-ı Sivrihisârî,[30] 'Ömerü'l-Halvetî ve Gevrek-zâde Hâfız Hasan'ın çevirileri sayılabilir. Ayrıca yazarları belirsiz birçok başka *kıyâfetnâme* kütüphanelerde araştırmacıları beklemektedir.[31]

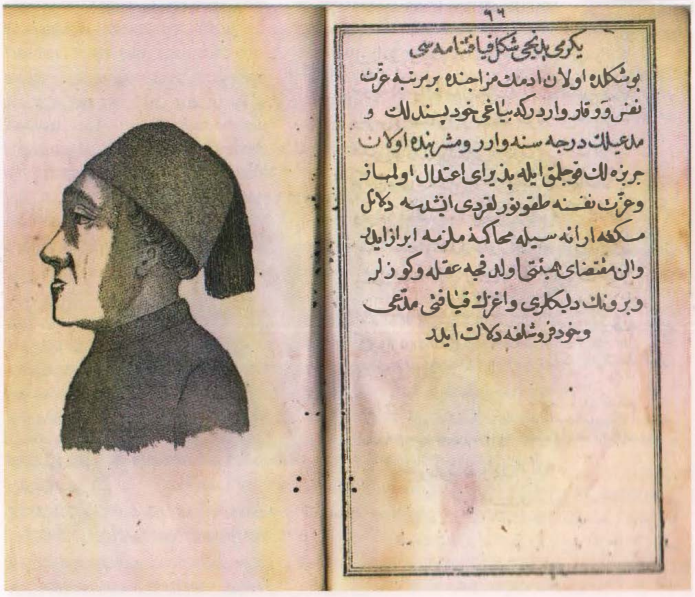
Yukarıda adı geçen *kıyâfetnâme*'lerin yanı sıra, daha yakın dönemlerde yazılmaya ve yayınlanmaya devam eden benzerleri de özellikle ilginçtir. Bunlardan *Kıyâfetnâme-i cedîd*, Sultan 'Abdülmecîd'e cülûsu (1839) münasebetiyle takdim edilmek üzere Tâhir 'Ömer-zâde Yûsuf Hâlis tarafından Lavater'den özetlenip çevrilerek ve resimleri "Türkleştirilerek" yayınlanmıştır.[32] Eserde verilen 32 şekildeki insanlar *'ilm-i kıyâfet* cihetinden tek tek irdelenerek *kıyâfet-şinâs*'lık "öğretimi" amaçlanmıştır.

Son dönemin popüler yazarlarından A'vân-zâde Mehmed Süleymân Bey'in[33] ise konuya ilişkin bir değil iki kitabı vardır. Bunlardan *'Ulûm-ı hafiyyeden: 'İlm-i kıyâfet. Sîmâ ve kıyâfet vâsıtasıyla keşf-i ahlâk ve tabâyi'* adlı kitapçıkta[34] adı "mütercim" olarak anılmakta ise de, Erzurümlu İbrâhîm Hakkı'dan yapılan uzun alıntı A'vân-zâde'nin çevirenden ziyade derleyen/yazan olduğunu düşündürüyor. Eserin ilginç bir boyutu, son bölümlerinin "Milletler ve Tedkîkât-ı Sîmâ'iyye" ile "Sîmânın Şekli ve Muhtelif Milletler" konularına eğilmesidir. A'vân-zâde'nin öteki kitabı *'Ulûm-ı hafiyyeden: Musavver ve mükemmel kıyâfetnâme* başlığını taşımaktadır[35] ve bu bol resimli uzunca eserin büyük çoğunluğu farklı milletlerin fizyonomik özellikleri üzerinde durmaktadır. Yani her ikisi de "geleneksel" kıyâfetnâmelerden bir hayli uzaklaşmıştır; 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da geliştirilmiş olan ırka dayalı çözümlemelerin Türkiye'deki erken yankılarındandır bunlar.[36]

İskender Fahreddin'in 1933'te yayınlanmış olan *Fizyonomoni: İlmi Sima* adlı kitabı[37] artık Osmanlı kıyâfetnâme geleneğini tamamen geride bırakmış, büyük ölçüde Fransızca yayınlar üzerine temellendirilmiştir. Burada da ırk konusu ağır bastığı gibi, kitabın ikinci yarısını oluşturan "Muhtelif Hususiyetler[i] Hâiz Tipler Üzerine Etütler" sosyoloji ve kriminoloji konularına odaklanmaktadır.

İnsanları bireyler olarak görmek yerine doğuştan *ne* olduklarına göre ele almanın yol açtığı felâketlere 20. yüzyıl boyunca bolca şahit olundu. Milyonlarca kişi bu yaklaşımlar sonucunda mağdur edildi, sürüldü, öldürüldü. Kısmen bu nedenle ırk temelli yaklaşımlar da, son devirde onlarla ilintilendirilen fizyonomoni de dünyada önemli ölçüde gözden düştü; artık ana akım kültürü nezdinde bilimden sayılmıyorlar. Türkiye'de ise hâlâ konuya savunmacı bir biçimde yaklaşanların sayısı oldukça kabarıktır.

Fatih döneminde yazılmış olduğu bilinen Sarıca Kemal'in Firâsetnâme'si günümüze ulaşmamıştır. Konuyla ilgili olup bugün elde bulunan en eski müstakil kitap. Akşemseddîn-zâde Hamdullâh Hamdî'nin Kıyâfetnâme adlı manzum eseridir.

"Yirmi yedinci şekil kıyâfetnâmesi." (Kıyâfetnâme-i cedîd, Lavater'den özetleyip çeviren Tâhir Ömer-zâde Yûsuf Hâlis. Basılış tarihi 1839 civarı.)

Bu kitapçık kadın cinsel organına ve söz konuşu organın şekliyle kadının simâsı ve kişiliği arasında var oldukları iddia edilen ilişkilere odaklanmaktadır. Kitabın en sonunda erkeklik uzvuna da kısaca değinilmektedir, ancak o bölüm alışılmış kıyâfetnâme üslûbuyla yazılmamıştır.

CİNSELLİK KONUSU VE TA'RÎFNÂME-İ ZENÂNE

Klâsik dönem Avrupa fizyonomoni kitaplarında cinsellik fazla yer tutmaz, örneğin *pseudo*-Arlstoteles konuya girmemiştir. Ortaçağ'da ise cinsellik ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş, "bu suretle kitapların yazarları, klâsik fizyonomoninin kat'iyetle öngörmediği bir biçimde kadınları birer fizyonomonik nazar nesnesi [*object of physiognomic gaze*] haline getirmişlerdir. Üstelik fizyonomoni alanındaki sezgilerini tıp ve doğa felsefesi kaynaklarına dayandırmak suretiyle, kolaylıkla müstehcen ve dikizci bir söyleme kayabilecek olan bu malzemeye bilimsel bir ciddiyet bahşetmek yoluna gitmişlerdir."[38]

Ortaçağ Avrupa fizyonomoni kitaplarında seçilecek müstakbel eşlerin doğurganlığı, bekâreti, ahlâkı, şehvetinin derecesi, "sapık" cinsel eğilimlere sahip olup olmadığı gibi hayatî bilgilere erişmenin yöntemleri ayrıntılı olarak anlatılır.

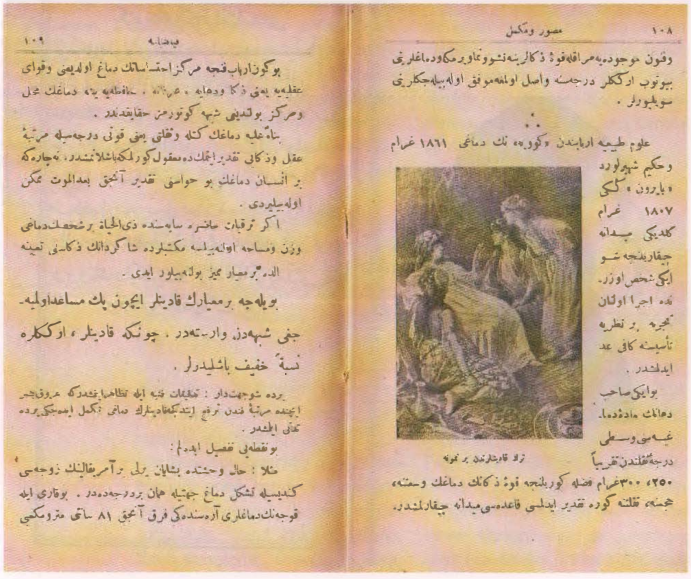
Temeli klâsik kaynaklar olan Osmanlı kıyâfetnâmelerinde de genellikle cinsel konulara pek girilmemiştir, ama bazı istisnalar vardır.[39] Mesela Çavuşoğlu, Akşemseddîn-zâde Hamdullâh Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'siyle Erzurûmlu İbrâhîm Hakkı'nınki karşılaştırıldığında, aradaki farklardan birinin İbrâhîm Hakkı'nın "mahrem organlarla ilgili hükümlere yer vermiş olması" olduğuna dikkat çekmektedir.[40] Örneğin:

Sedy-i zen olsa kebîr
Şehveti olur kesîr
Sedyi ger olsa tavîl
Anda lebendür kalîl
Sedy-i zen olsa sagîr
Şîr olur anda kesîr
Südli memeli velûd
Zevcinedür ol vedûd
Mu'tedil olsa meme
Zevci hem anı eme
[...]
Âleti olan sagîr
Oldı reşîd ü habîr
Âleti olan tavîl
Humkına olmış delîl
Ger zeker olsa 'azîm
Mâlikidür pek le'îm
Olsa küçük ünseyân
Sâhibi olmuş cebân
Olsa büyük husyetân
Hâmilidir pehlevân
Buz' eger olsa sagîr
Sâhibesidir hatîr
Olsa mülahham kebîr
Şehvet-i zendür kesîr[41]

Çavuşoğlu'nun tanıttığı, müellifi belirsiz başka bir kıyâfetnâmede de cinsel ögeler vardır ve şöyle bilgiler verilmektedir:

"İnce ve uzun ve egri olan zeker, merhamet galebesine ve ehl-i vakar olmaga; ince ve uzun ve togrı olmak letafet-i 'akl ve kıllet-i cima'a; yogun ve uzun olmak hîn-i cima'da ziyade lezzete ve hamakate ve cehalete; ve kısa ve yogun olmak şehvet-perestlige ve gaflete ve 'akla ve laf urub özünün 'aybına muttali' oldugı halde mu'annidlige; kısa ve ince olan zeker gayet zekâvete ve insafa ve [...] teşni'inden muhteriz olmaga, ziyade cima' itmege dâldir.

Yumurtası büyük olan taşşak hayasızlıga; yumurta küçük olmak 'akl ve hilme; yumurtanın zâhir kabı tar ve içi vâsi' olmak hamakate ve kâhillige ve [...] mürüvvete ve vasat halde olsa güzel huyların delilidir."[42]

"Türk kadınlarından bir nümûne." (A'vân-zâde Mehmed Süleymân, *'Ulûm-i hafiyyeden musavver ve mükemmel kıyâfetnâme* [1330].)

Elinizdeki makalenin esas konusu, *Ta'rîfnâme-i zenâne* başlığını taşıyan (yahut daha doğrusu mukaddimesinde öylece nitelendirilmiş olan), 15 sayfalık taşbaskısı bir metindir. Eserde herhangi bir yayın bilgisi mevcut değildir. Ancak tetkik edilen Özege nüshasının[43] son sayfasında el yazısıyla *"fî âsitâne-i 'âliyye sene-i 1274 fî 15 Ṣa'bân"* kaydı okunmaktadır. Bu ise Milâdî 31 Mart 1858 tarihine tekabül etmektedir. Notun gerçekten de o tarihte yazılmış olduğu varsayılırsa, kitabın yayın tarihi için bu bir *terminus ante quem* teşkil eder. Öte yandan Osmanlı topraklarında ilk taşbaskısı destgâhının 1836'da kurulduğu bilinmektedir,[44] ki bu da bir *terminus post quem* vermektedir. Yani eldeki kitap, 1836 ilâ 1858 yılları arasında, büyük ihtimalle Sultan 'Abdülmecid devrinde basılmış olmalıdır.

Bu kitapçık kadın cinsel organına ve söz konusu organın şekliyle kadının siması ve kişiliği arasında var oldukları iddia edilen ilişkilere odaklanmaktadır. Adı "kıyâfetnâme" değilse de içeriği açısından o gelenekten geldiğine şüphe yoktur. Kitabın en sonunda erkeklik uzvuna da kısaca değinilmektedir, ancak o bölüm kıyâfetnâme üslûbuyla yazılmamıştır. Aktarılan bilgiler, adları verilmeyen *erbâb-ı firâset* dışında Aristoteles'e ve *ḥükemâ-i Hind*'e dayandırılmaktadır. Esere göre kadınların simasından cinsel organlarının şeklini ve şehvetlerinin derecesini çıkarsamak, fizyonomoni ilmi sayesinde mümkün olmaktadır: *erbâb-ı firâset ve ḥüsn-i dil-ârâyı taḥḳîḳ ėden ehl-i baṣîret [d]ėdiler ki* (s. 2). Metni çeviren ayrıca aslının bazı nüshalarında verilen penisin boyuna dair bilgilerin Hint bilginlerinden edinildiğini belirtmektedir: *mütercim-i faḳîr dėr ki ba'ż-ı nüsḫada bu maḥalde ẕekeriñ ṭûlı ḥükemā'-i Hind ḳatında üç ḳısımdır* (s. 13). Aristoteles[45] gerek Doğu'da, gerekse Batı'da bilimsel konularda uzman kabul edilir, Ortaçağ Arap kaynaklarında kendisine *el-hakîm, el-feylesûf* ve *el-mu'allimü'l-evvel* gibi sıfatlar yakıştırılırdı.[46]

Ta'rîfnâme-i zenâne'deki bilgiler bazı başka kitaplarda da yer almaktadır. Örneğin burada tanıtılan metnin benzeri anonim bir 16. yüzyıl bâhnâmesinde[47] mevcuttur. *Tuḥfe-i müte'ehhilîn* yahut *Müşevvikü'l-ṭabî'a fî emri'l-cimâ'* adlarıyla bilinen, 18. yüzyıl başlarında Mustafâ Ebü'l-feyz et-Ṭabîb tarafından 'Abdurrahmân b. Naṣr el-Şeyzarî'nin 12. yüzyılda yazdığı bir eserden çevrilmiş kitapta[48] ve 16. yüzyılda Kemâl Paşa-zâde Aḥmed Şemsüddîn bin Süleymân'ın Aḥmed bin Yûsuf et-Tîfâşî'nin 13. yüzyılda yazdığı bir metinden uyarlamış olduğu düşünülen *Rucû'ü'ş-şeyḫi ilâ sibâḫi fi'l-ḳuvveti 'alâ'l-bâh* (İhtiyar adamın cinsellik gücüyle gençliğine dönmesi) adlı kitabın bazı yazmalarda Muḥammed bin Muṣṭafâ el-Miṣrî'ye maledilen ve başlığı yer yer *Tuḥfetü'l-mülûk* olarak verilen, muhtemelen 18. yüzyıl başlarına ait Osmanlıca çevirisinde[49] de metnin büyük çoğunluğu (küçük nüsha farklarıyla) mevcuttur. Görüldüğü gibi farklı yazarlara mâl edilmiş olan bu metnin asıl kaynağı şimdilik kesin olarak belirlenmemiştir.

Hırsız, sahtekâr katil ve yankesici tipleri

İnsanlar üzerinde bu tasnifi yapan fizyonomi mütehassıslarının tipler üzerinde yaptıkları etüdlerde % 70 isabetli neticeler elde etmişlerdir.

Doktor Kraytoa:

— "En mâhir ilimler bile yüzde elliden fazla garantili değildir. En maruf bir doktor beni senelerce müddetle tedavi etmişti. Bir-iki hafta sonunun ağustositten ileri geldiği anlaşıldı. Benim talebelerle bile böyle sıfıra inen ihtimâlde müşahedeler vardır.„

Diyor.

Profesör Keiss'in dediği gibi, fizyonomi de diğer ilimler gibi tecrübeden doğmuştur.

Bu işlerde yapılan etüdler, insan tecrübeler görmüş fizyonomi mütehassıslarının eserleridir. Onların tecrübe ve müşahedelerinden istifade edeceğiz.

Sahtekâr tipleri

Müstereke cemiyetinde türk sahtesi sahte banknot imal eden bir kompanya yakalanmıştı.

— 219 —

Bu sahte banknot amilleri arasında şayanı tetkik iki adam vardı: Niço ve Kiçyako.

Bu adamların gözleri, göz mahfeleri, kaşları, sikoları, alınları, burunları, hattâ çeneleri, yekdiğerine çok müşabihti. Göya adaleleri bir kalıptan dökülmüş, kemikleri ölçülerek inkişaf etmişti.

● güne kadar yapılan tetkiklerde, bu kadar

müşabehet arzeden iki tipe tesadüf edilmemişti.

Bu adamların sinalarında bulunan ifade ettiği manalar, arzettikleri tezahürlere tamâmen uygundu.

Yaptıkları işlerde ve yaşayışlarında da büyük benzeyişler vardı. Bunların en bariz evsafından biri de cür'etkâr olmalarıdır.

Zabıtamızda müsecceel tiplerden ve aynı fasileden diğer iki sahtekâr tipi daha vardır. Bunlardan biri sekiz diğeri de hayattaki mevkii itibarile bu komiteye yardım etmişlerdir.

Kriminolojinin hizmetinde kıyâfet ilmi. (İskender Fahreddin, *Fizyonomoni: İlmi Sima* 1933.)

Eserin aslı ne olursa olsun, içindeki Arapça ıstılahat metnin Osmanlıca'ya tercüme edilmiş olduğuna şüphe bırakmamaktadır. *Ta'rîfnâme*'yi istinsah eden kâtibin ise Arapça, Farsça ve hattâ daha erken dönem Osmanlıca'sına aşina olmadığı, eserdeki çok sayıda imlâ hatasından belli olmaktadır. Örneğin kitabın konusu fizyonomoni olmasına rağmen, bu öğretinin en temel kavramlarından olan Arapça *istidlâl* (yani "delillere dayanarak hükme varma") kelimesi sehven *"imtidlâl"* şeklinde yazılmıştır (s. 2).

Kadının cinsel uzvunu şekline göre sınıflandırmakta kullanılan (ve pek na-

yazmayı sadece kısmen ve "sadeleştirilmiş" bir biçimde aktardığından iki metin arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları kesin olarak belirlemek maalesef mümkün olmamıştır; bununla birlikte o metindeki bazı kullanımlarla artık "eskimiş" addedildikleri 18. yüzyıla ait nüshalarda yerlerini almış olan kelimeler karşılaştırılabilmiştir.

ESERİN DİLİ VE ÜSLÛBU

Ta'rîfnâme-i zenâne her ne kadar 19. yüzyılın ortalarında basılmış ise de, dili biraz daha erken bir dönemin, 18. yüzyılın Osmanlıca'sını yansıt-

dir görülen) Arapça ıstılahat ise yalnız *Ta'rîfnâme*'de değil, *Tuhfe*'de ve *Rucû"*da da sıklıkla yanlış yazılmıştır.[30] Gerek *Rucû"*da, gerekse ona dayanan *Ta'rîfnâme*'de yer yer *"ba'ż-ı nüsḫada ... vāḳi' olmışdır"* gibi ibarelerle nüsha farklarına işaret edilmektedir. Bazen bu üç metinde belirli bir Arapça terimin birbiriyle çelişen üç, dört, hattâ daha fazla şekline tesadüf edilebilmektedir. Örneğin "geniş, bol, boş vajinalı" anlamına gelen ve Türkçe'si *foş amlu/amlı* (*Rucû'*, s. 135 ve *Tuhfe*, v. 6b) yahut *foş fercli* (*Ta'rîfnâme*'de sehven *ḳos fercli* imlâsıyla, s. 10) olduğu belirtilen, aslı anlaşılan "geniş, içi boş" anlamındaki Arapça *c-v-f* kökünden türetilmiş olan terim *Tuhfe*'de *ka'râ* ve *cevfâ* (v. 6a ve 6b), *Rucû"*da *ḫarḳâ* ve *cevfâ* (s. 134 ve 135) ve *Ta'rîfnâme*'de *ḫarfâ*, *ḫarfâ* ve *cevfa* (s. 8 ve 9) olarak geçmektedir.

Klâsik Arapça sözlüklerde bile sıklıkla geçmeyen bu türden ihtisaslaşmış terimler bir yana, *Ta'rîfnâme*'de bazı son derece olağan kelimeler de yanlış yazılmıştır. Meselâ iki yerde *mütercim* yerine *mütereccim* görülmektedir (s. 8 ve 13). Metnin bir yerinde *'inde'ż-żüreſâ* (yani "zarif/kibar insanlar arasında") gibi bilindik bir kalıp *'inde'ż-ẓarf* şeklinde yazılmıştır (s. 13). Aslı Farsça olan imlâsı hatâlı bir terim de tam beş defa *külle/güle* şeklinde yazılmış olan *kelle*'dir, ki Osmanlıca'da "penisin başı" anlamına gelir. Bütün bu yanlışlardan anlaşılan, müstensihin gerek dil, gerekse *'ilm-i firâset/kıyâfet* konularında bilgi sahibi olmadığıdır. *Ta'rîfnâme-i zenâne* metninin kökleri en az 16. yüzyılın seçkin kültürüne uzanmakla birlikte, eserin bu taşbaskısı nüshası halk için hazırlanmış bir 19. yüzyıl *popüler* kültür örneğidir.

On sekizinci yüzyılda artık "eskimiş" addedilebilecek bazı kelimeler de *Ta'rîfnâme*'de sıklıkla hatâlı imlâ

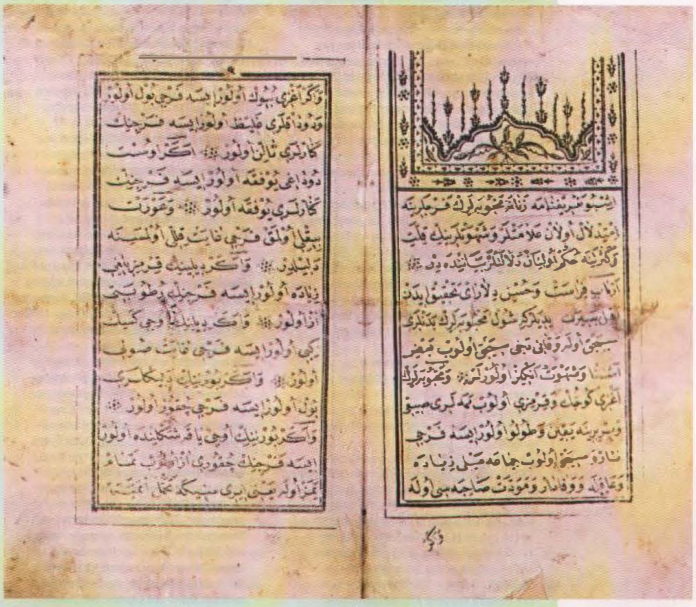
Metin

[2]
işbu ta'rîfnâme[-i] zenâne maḫbûbeleriñ ferclerine istidlâl[52] olan 'alâmetler ve şehvetleriniñ ḳılleti ve keşretine ḥüküm olınan delâletler beyânındadır * erbâb-ı fırâset ve ḥüsn-i dil-ârâyı taḥḳîḳ eden ehl-i başîret [d]ediler ki şol maḫbûbeleriñ bedenleri sıcaḳ ola ve ḳanı daḫi sıcaḳ olub ba'ż-ı âşinâ ve şehvet-engîz olurlar[53] * ve maḫbûbelerin aġzı küçük ve ḳırınızı olub memeleri şıḳı ve bir birine yaḳın ve ḫolu olur ise ferci dar ve sıcaḳ olub cimâ'a meyli ziyâde ve 'âḳile ve vefâdâr ve meveddet şâḥ'besi ola
[3]
ve eger aġzı büyük olur ise ferci bol olur ve dudakları ġalîẓ olur ise ferciniñ kenârları ḳalın olur * eger üst dudaġı yuḳa olur ise ferciniñ kenârları yuḳa olur * ve 'avrat bıyıḳlı olmaḳ ferci ġâyet ḳıllı olmasına delîldir * ve eger diliniñ ḳırmızılıġı ziyâde olur ise ferciniñ ruṭûbeti az olur * ve eger diliniñ ucı kesik gibi olur ise ferci ġâyet şulı olur * ve eger burnınıñ delikleri bol olur ise ferci çuḳur olur * ve eger burnınıñ ucı yaḳa şeklinde olur ise ferciniñ çuḳurı az olub tamâm yemez ola ya'nî yêri sike taḥammül etmeye
[4]
ve eger egri burunlı olursa cimâ'a raġbeti az ola * ve eger dili ḳısa olur ise ferci ġâyet ḳızgın ola * ve eger ḳulakları büyük ve gözleri gök olur ise cimâ'a raġbeti ziyâde ola * ve eger çeñesi uzun olur ise ferci yüksek ya'nî yumurı ḳuvarlı ola ve ḳılları az olub ḳaz gögsi gi[bi] ola * ve eger çeñesi küçük olur ise ferci derin ve çuḳur ola * ve eger yüzi büyük ve eñsesi ḳalın olur ise ḳıçı küçük ve ferci büyük ve dar ola * Arasṭâlîs eyd[i]r maḫbûbeleriñ dudakları büyük olsa ferci daḫi büyük olub erkek ḳatında[54] ḳadri ve ḳıymeti ziyâde ola * ve eger elleriniñ
[5]
ve ayaḳlarınıñ üsti etli olsa ferci büyük olur * ve eger eñsesi müdevver ve omuz başları iri ve ayaḳları arıḳ ve ince olsa erkekler ḳatında ġâyet mu'teber ve memdûḥ ola * Arasṭâlîs dêr ki mülûk-ı sâlifeden ba'żıları cârîye alınaḳ murâd êtdiklerinde cârîyeyi[55] pâk ve beyâż[56] eṣvâb üzerine iclâs[57] ve şehveti taḥrîk êder lu'blar ve sözler söyletdirüb cârîyeye şehvet ḥâleti ẓâhir oldıḳda yerinden ḳaldırub oturdıġı yere naẓar êder imiş eger ol mevżi'de yaşlıḳ bulınur ise ferci şuludır deyü ol cârîyeye taḳarrub êtmez imiş vâḳı'â ferciñ ruṭûbeti ziyâde olsa bol ve hem cılıḳ[58]
[6]
olur ẕevḳ[-i] tâm olmaz * ve eger böyle bir şulı ferc elde bulınur ise yaşlıġı istişḳâl[59] olmur mertebede olur ise 'ilâcı budur ki kil[-i] Ermenî[60] yedirüb ve fercine demü'l-aḥaveyn[61] süreler ve ruṭûbeti ḳurıdıcı muḥaffef devâlar isti'mâl êtdireler sâ'ir 'ilâcları ḳarîben maḥallinde ẕikir olunur * ve daḫi maḫbûbeleriñ baldırları ḳalın ve eti sıḳı olur ise şehveti ziyâde olub ġâyet cimâ'a ḥarîṣ olur [ve ḳ]ırınızı tenli olub gözleri gök ve gülmesi çoḳ ve müteḥarrike olmaḳ sâz ve aġâzlar[62] istimâ'ına meyl-i ṯâṭırı olmaḳ ve dudakları ḳalın olmaḳ bunlar ġâyet cimâ'a ḥarîṣ ve şehvetiñ ziyâdeliginc
[7]
delîldir ve 'alâmetdir * ve dudaḳlarıñ ḳalınlıġı ferciñ kenârları ḳalın olmasına delîldir alt dudakları ince olması şehvetiñ azlıġına 'alâmetdir * ve ḳudretden sürineli olmaḳ şehvetiñ ziyâdeliğine delîldir * ve ferciñ daḫi dar olmasına delîldir * ve göti küçük olub yaġrınları[63] büyük olmasına 'alâmetdir * ve gözleri ḫafî[64] cânibine meyillü olmaḳ ya'nî şehlâ göz olmaḳ ferci bol olmasına delâlet êder * ma'lûm ola ki maḫbûbeleriñ hey'et-i bedenleriniñ iḫtilâfı sebebiyle bir ḳaç ṣınıfdır ve her biri kendüye münâsib olur âlet[65] olmadıḳca şehvet-i tâm ḥâṣıl êdemez imdi bu maḥaldc maḫbûbeleriñ ṣınıflarını beyân ve her biri
[8]
içün münâsib olan âleti taḳrîr ve 'ayân eyleyelim * aḥvâl-i nisâya[66] ıṭlâ'-ı tâmmı olan erbâb-ı tecrübe dêdiler ki 'avratlar yedi ṣınıfdır * evvelkisi lezẓa * ikincisi ḳa'ırâ[67] * üçüncisi cevfâ[68] * ve ba'ż-ı nüsḫada ḫarfâ[69] vâḳi' olmışdır dördüncisi mültcḥime[70] * beşincisi şefîre[71] * altıncısı müteḥannika[72] * yedincisi ḳarıdır[73] müttercim-i[74] faḳîr dêr ki ba'ż-ı nüsḫada sekizdir[75] pes bu ẕikir olınan ṣınıflar cimâ' lezzetinden ẕevḳiyâb olmazlar mâdâm-ki kendilere münâsib âlet olmadıḳça her biri maḥallinde tafṣîl olınur * lezẓa[76] oldır ki ferci semiz iken arıḳlayub iç yaġı ile mümteli olan yerleri boş ḳaldıġından kenârı bir birine
[9]
yapışıḳ oldıġı ḥâlde sülpük olmasıdır böylesine ẕürefâ ḳatında[77] yapışıḳ fercli dêrler bunlar ḳalın ve ḳışa sikden ḥaẓ êderler ki yapışıḳ yerlerini evvelki ḥâline red eyleye ve anlarıñ ḳatında böyle * olmadıḳça cimâ'ıñ lezzetini bulamazlar * ḳa'ırâ[78] oldur ki cimâ'a şehveti ziyâde ve ḥırṣı ġâlib ve bir müddet mücâma'at olındığından raḥmı munḳabiż olmaġile ferci derin olur * bunlara çuḳur fercli ta'bîr olınur böyle ferc ḳalın ve ḳalaḳlı sike muḥtâcdır ki mevżi'-i ma'hûdına[79] mümâs olaraḳ ḳa'rına duḫûl ve lezzet[80] mevżi'ine vuṣûl bula * cevfâ[81] oldur ki ferciñ iç ṭarafından iki cânibleri bir birinden ba'îd olub laḥım
[10]
ve şaḥmdan 'ârî olmaġile içi ḳof olmasıdır böylesine Türkîde foş[82] fercli ta'bîr olınur ekşeriyyâ uzun boylı 'avratlarda ve çoḳ doġuranlarda olur böyle olanlar ḳalın ve uzun sikden ḥaẓ êderler eger meşreblerine muvâfıḳ âlet bulamaz ise geregi gibi lezzet ḥâṣıl êdemediginden ekşeriyyâ cimâ' vaḳtinde dargîn ve tîz olur * mültehime[83] oldur ki ferciñ esfeli ve a'lâsı berâber olub şehvetiñ mesâfesi ḳarîb ve inzâli serî'[84] olınur böylesi[85] mu'tedil âlet ile tîz

ile görülmektedir. Örneğin *ḳatında* (yani "yanında, nezdinde") kelimesi *erkekler ḳatında ġāyet mu'teber ve memdūḥ ola* (s. 5) ve *ḥükemā'-i Hind ḳatında* (s. 13) gibi cümleciklerde geçmektedir. Arapça 'inde'l-'Arab gibi kalıplardan alınmış olan bu yapı 17. yüzyıla gelindiğinde artık nadiren kullanılmaktaydı. Dolayısıyla da *Ta'rīfnâme*'de tutarlı bir biçimde yanlış imlâ ile, *ḳatında* şeklinde geçmektedir.

Başka bir arkaik terim örneği, "kürek kemiği, omuz" anlamına gelen *yaġrın* kelimesidir. Bu sözcük 16. yüzyılda yazılmış olan ünlü *Hilye-i Hâkānî*'de Hz. Peygamber'in omuzlarını tavsif etmekte kullanılmıştır. Meninski sözlüğünde (1680) geçmez, *Ta'rīfnâme*'de (s. 7) ve *Tuḥfe*'de (v. 5b) ise *yaġrı* şeklinde yazılmıştır.[9] Nadir rastlanan *göğermek* fiili, *Ta'rīfnâme*'de, kalkmış bir penisin başı bağlamında *ḥarekete geldikde ḳuvvet ve metānetden nāṣī kellesi gögerir* cümleciğinde geçer (s. 15). Bu kelime "*gök*" sözcüğünden türetilmiş olup "mavi renge dönmek" anlamına gelir, oysa günümüz ağızlarında sadece "yeşermek, filizlenmek" anlamı bilinmektedir.

Bardakçı'nın 16. yüzyıl metninde yer alan bazı Eski Anadolu Türkçesi kelimeleri 18. yüzyılda artık kullanılmaz olmuştur. Gerçekten de *Ta'rīfnâme*'de örneğin *emcek* yerine *meme*, *eñek* yerine *çeñe*, *beñiz* yerine *beden/ten*, *ḳızıl* yerine *ḳırmızı* kelimeleri geçmektedir. Ayrıca "argo" denebilecek olan, ana akım dışı bazı kullanımlar da vardır. Örneğin "boş" anlamında *foş* (s. 10), "çok ıslak, cıvık" anlamında *cılıḳ* (sehven *çuluḳ* imlâsıyla, s. 5), "sarkık, gevşek" anlamında *sül pük* (s. 9), "iri yarı" anlamında *ḳalaḳlı* (s. 9), "vajina" anlamında *ḳuṭu* (s. 10) gibi. Bu kelimelerin bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

inzālden ḥaẓ ėder eger inzāl gėc olur ise nāzikliginden ḳuṭusı örselenüb aġzı elem ḥāṣıl ėder * nitekim ḍurūbda daḥı söylenür nāzik ferc
[11]
[sikden][86] ḳabārır[87] dėrler * şefire[88] oldur ki ferciñ iki cānibleri laḥımden ḫālī ve ḳurı olmasıdır böyle olan ferc ince ve uzun sikden ḥaẓ ėder * ḥuşūşā ba'de'd-duḫūl laḥımden ḫālī olan cāniblere meyl eyleye * ya'nī ol-ṭarafa çalkaya yata[89] zīrā böyle olmasa inzāl olamayub cimā' lezzetini bulamaz * müteḥannika[90] oldur ki ferciñ ṭaşra ṭarafınıñ iki yanları ḳalın ve şıḳı ve içi raḥme varınca ḍolu ve ḍar olmaḳdır * böyle maḥbūbeye ḫıṭāyī[91] ta'bīr olınur böyle olan ferc ġāyet ḳuvvetli żekere muḥtācdır ki fā'il ve mef'ūle ziyāde lezzet ḫāṣıl ola zīrā ḳıvāmı nāḳış olan sik içine ḍuḫūl ėtse bile şıḳı oldıġından
[12]
şehvetini taḥrīk ėdemeyüb inzāl olamaz * ḳarra[92] oldur ki ferciñ ruṭūbeti ziyāde oldıġından içi bol ve şovuḳ olur * böyle olanlar cimā' lezzetini bilmeyüb şehvetleri inzāl olmaz meger ki fūrūclarına sühūnet[93] gelince musāḥaḳa[94] olınalar * ya'nī içine ḳomazdan muḳaddem ḳasıḳ ḳasıġa[95] sürişdireler ekşeriyyā bu maḳüle 'avratlar erkekden ḥaẓ ėtmeyüb kendi cinsleriyle musāḥaka ėtmege mā'il olurlar bunlara saḥḥāḳa[96] ta'bīr olınur Türkīde mühreci ve zıbıḳcı ta'bīr olınur * müteşaḥḥime[97] oldur ki ferciñ içi iç yaġıyla mümtelī ola * ya'nī iri ve semiz ola yumrı ḍuvarlı olandır ki
[13]
'inde'z-zürefā[98] ṭavşan başı ta'bīr olınur böyle ferciñ raḥme ḳadar bu'dı ve mesāfesi olmaġile ḳalın ve ṭavil żeker olmadıḳca lezzet-yāb olamaz * mütercim-i[99] fakīr dėr ki ba'ż-ı nüsḫada bu maḥalde żekeriñ ṭūlı ḥükemā'-i Hind ḳatında üç ḳasımdır * evvelkisi ṭavīl * ikincisi mutavassıṭ üçüncisi ḳaṣīrdir * ammā żeker-i ṭavīl oldur ki uzunlıġı on iki parmaḳ miḳdārı ola ya'nī üç ṭutam ola * żeker-i mutavassıṭ oldur ki ṭūlı ḍoḳuz parmaḳ miḳdārı ola * żeker-i ḳaṣīr oldur ki ṭūlı altı parmaḳ miḳdārı ola ya'nī bir bucuḳ ṭutam ola ve bu[100] aḳsām-ı mezkūrda her biri 'alā ṭarīḳi'l-kināye
[14]
bir isimle tesmiye olınmışdır ḳarībden żikir olınur * ba'żıları ṭūlını üç ḳısım ėtdikleri gibi hey'et ve ḳiyāfeti daḥı üç ḳısımdır dėdiler * evvelkisi {dibi}[101] ince olub kellesi[102] büyük olmaḳdır böyle olan żekeriñ ḳıvāmında metānet olmayub izāle-i bikre daḥı zaḥmet ile nā'il[-i] merām olur ḫuşūşā ḳaddi daḥı ḳaṣīr olan ḳabīlden olursa ekşeriyyā böylesi puluç olurlar * ikincisi dibi ḳalın ve kellesi küçük olandır * bunuñ ḳıvāmı metānet üzre olur lākin kellesi küçük oldıġından raḥme mümās olmamaġile 'avratlar cendān ḥaẓ ėtmezler * meger ki ṭavīl olan ḳabīlinden olub bu maḳüle żeker bikri izālesinde mef'üle zaḥmet
[15]
vėrmez üçüncisi dibinden kellesine varınca hem-vāde ḳalınlıġı berāber olandır ki ḥarekete geldikde ḳuvvet ve metānetden nāṣī kellesi gögerir ve ḍamarları ok gibi olur böylece ma'lūm ola vaḳt-i ḥācetde lāzım olur
temmet
m'um

***Ta'rīfnâme-i zenāne*'nin ilk iki sayfası. (Basılış tarihi 1836-1858 arası.)**

DİPNOTLARI

* Bu makale, yazarların Osmanlıca erotik dili sözlüğü projelerinin bir yan ürünüdür. Sözlüğün 500'ü aşkın kelime ihtiva eden ilk versiyonunun bir makale olarak 2016 sonlarında yayınlanacağı umulmaktadır.

1 Jean Bottéro, "Symptômes, signes, écritures en Mésopotamie ancienne", *Divination et rationalité* içinde, Jean-Pierre Vernant vd.'nin katkılarıyla (Paris: Editions du Seuil, 1974), s. 70-197.

2 Nitekim Galenos bu ilmi Hippokrates'in icat ettiğini belirtir. Bkz. George Boys-Stones, "Physiognomy and Ancient Psychological Theory", *Seeing the Face, Seeing the Soul: Polemon's Physiognomy from Classical Antiquity to Medieval Islam* içinde, der. Simon Swain (Oxford vd.: Oxford University Press, 2007), s. 94 ve devamı. Bazı dillerde (örneğin Fransızca'da) "fizyonomi" ve "fizyonomist" arasında fark gözetilir, bunlardan birincisi dış görünüştür, ikincisi ise o dış görünüşten kişiliği çıkarsama yöntemi. Yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için burada da böyle bir ayrım yapılmıştır.

3 Bu önemli bilginin henüz Türkiye'de tedavüle girmediği, konuya ilişkin görülen bütün yayınlarda eserin hâlâ Aristoteles'e mâl edilmesinden anlaşılıyor. Böyle çalışmalarda uluslararası literatürün daha yakından takip edilmesi elzemdir.

4 Gerçekten de pseudo-Aristoteles şöyle der: "Fizyonomonide bedensel işaretlerden şu veya bu özgül kişinin karakterini çıkarsamaya çalışırız, bütün insan neslininkini değil." Aktaran Chistopher Rivers, *Face Value: Physiognomical Thought and the Legible Body in Marivaux, Lavater, Balzac, Gautier, and Zola* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1994), s. 20. Başlangıcından 1700'e kadar fizyonomoninin tarihçesi için bu kitabın ilk bölümüne bakılabilir.

5 İslâm âleminde fizyonomoni öğretisi hakkında örneğin bkz. Robert Hoyland, "Physiognomy in Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 30 (2005): 361-402.

6 Polemon hakkında bkz. Robert G. Hoyland, "Polemon's Encounter with Hippocrates and the Status of Islamic Physiognomy", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 32 (2006): 311-326; Swain, *Seeing the Face, Seeing the Soul*.

7 Hoyland, "Polemon's Encounter with Hippocrates and the Status of Islamic Physiognomy", s. 312.

8 Edward William Lane, *An Arabic Lexicon* (Londra: Williams and Norgate, 1863-1893), s. 2368.

9 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), c. 3, s. 992; *Müntehâ'u-se'âde ve misbâhu's-siyâde* hakkında bkz. c. 4, s. 1406. Her nedense birçok kaynakta bu tanım Kâtib Çelebi'nin kendisine mâl ediliyor, oysa o başkasından alıntı yaptığını açıkça belirtmektedir.

10 Leslie Meral Schick, "The Place of Dress in Pre-Modern Costume Albums", *Ottoman Costumes from Textile to Identity* içinde, der. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann'ın (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), s. 101.

11 Duncan] Black] Macdonald, "Kıyâfet", *İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1967)*, c. 6, s. 775-776.

12 Toufic] Fahd, "Kiyâfa", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E.J. Brill, 1980), c. 5, s. 234

13 Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary, including the Arabic Words and Phrases to be Met with in Persian Literature* (Londra: W.H. Allen, 1892), s. 997.

14 Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae-Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (İstanbul: Simurg, 2000), c. 2, s. 3819. Benzer örnekler başka metinlerde de geçmektedir.

15 Örneğin bkz. Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*", *Ankara Üniversiteesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 11 (1979): 310-314; Abdulkadir Erkal, "Kıyafetnâmeler Üzerine", *Atatürk Üniversiteesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 13 (1999), s. 217-225; Mine Mengi, "Kıyafetnâme", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), c. 25, s. 513-514; Ali Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), s. 39-51; Müjgân Çakır, "'Kıyâfet-Nâme'ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), s. 333-350; Ayşe Yılmaz, "Kıyafet İlmiyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler", *Celal Bayar Üniversiteesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2012): 129-139.

16 Çevirî iki defa yayınlanmış görünüyor (Özege kat. no. 10765, 10767). Elimizdeki nüsha 47 sayfa taşbaskısı olup matbaa bilgisi içermemektedir, istinsah tarihi 25 Safer 1291 [13 Nisan 1874], müstensihi Sâlim Sıdkı Silistirevî'dir. Ayrıca bkz. Bahadır Güneş, "Arapçadan Türkçeye Tercüme Edilen bir Kıyafetname Metni Üzerine", *Turkish Studies* 10/8 (2015), s. 1259-1274.

17 İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü't-Mekkiyye*'sinin 148. bâbında geçen bu bilgiler vaktiyle Osmanlıca'ya da çevrilmiştir: *Firâsetü't-hikemiyye fî kıyâfeti'l-insâniyye*, çev. Hüseyin Şâkir b. Hüseyin (İstanbul: Hocazâde Rızâ Efendi'nin Taş Destgâhı, 1276).

18 Birçok örnek için bkz. Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 44-49; a.y., "Kıyafet İlmi ve *Kutadgu Bilig*'de Kıyafet İlmi/ Fizyonomi İzleri", *Bilimname* 17/2 (2009): 293-302.

19 Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*", s. 312. Metin için bkz. Adem Ceyhan (haz.), *Bedr-i Dilşad'ın Murâdnâmesi* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 7464-7631. beyitler.

20 Âmil Çelebioğlu, "*Kâbûsnâme* Tercümesi *Muradnâme*'ye Dâir", *Türk Kültürü* 16/192 (1978): 719-728. Eserin en erken Eski Anadolu Türkçesi çevirisindeki fizyonomoni bilgileri için bkz. Kay Kâ'us ibn Iskender, *Mütercimi Meçhul İlk Türkçe Kâbûsnâme*, haz. Eleazar Birnbaum (Cambridge: Harvard University Printing Office, 1981), v. 69a.

21 Bu bağlamda *Kutadgu Bilig*'in de, içerdiği bol miktarda Farsça'dan alıntı göz önünde bulundurulduğunda, büyük ihtimalle (günümüze ulaşmamış olan) bir Farsça metinden çevrilmiş olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Bkz. Yûsuf Khâṣṣ Ḥâjib, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror For Princes*, çev. Robert Dankoff (Chicago: University of Chicago Press, 1983), s. 8-12; Helga Anetshofer, "Zahnentgelt Diş Kirası'-ein Terminus des Gastrechts zwischen Persisch und Türkisch", *Über Gerettetes und Ungerettetes diesseits und jenseits der Turcia: Festschrift für Sigrid Kleinmichel zum 70. Geburtstag* içinde, der. Helga Anetshofer, Ingeborg Baldauf ve Christa Ebert (Berlin: Scripvaz-Verlag, 2008), s. 40-41.

22 Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*"; Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 42; Bekir Çınar, "Niğdeli Visâli ve Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâmeleri* Üzerine Bir İnceleme", *Zeitschrift für die Welt der Türken* 4/3 (2012): 299-308.

23 Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*", s. 313.

24 Bkz. Melike Gökcan Türkdoğ, "İlm-i Kıyâfet ve Firâset Bağlamında Mustafa bin Evrenos'un *Hâzâ* [ayrıca] *Kitâb-ı Firâsetnâme ve Kıyâfetnâme'si*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/34 (2014): 172-195.

25 Bkz. Ramazan Sarıçiçek, "Mustafa bin Bâli ve *İlm-i Firâset'i*", *Turkish Studies* 7/4 (2012): 2725-2754; Mustafa bin Bâli, *Risâle-i Kıyâset-i Firâset/İlm-i Firâset: Yüzler Hâli Söyler*, haz. Ramazan Sarıçiçek (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014).

26 Bkz. Çınar, "Niğdeli Visâli ve Hamdullah Hamdî'nin Kıyâfetnâmeleri Üzerine Bir İnceleme"

27 Eserin tıpkıbasımı, transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş metni için bkz. *Müntehâ'ü'l-İnşâniyye fî Şema'ili'l-'Osmâniyye* (İstanbul: Tarihi Araşırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1999). Bu eserin ilginçliği, 'ilm-i kıyâfetin Osmanlı padişahlarına tatbik edilmesindedir.

28 Bkz. Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*"; Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*.

29 Burada telif derken kitabın bütünüyle yazarın özgün eseri olduğu kastedilmemektedir; geçmiş dönemlerde sıklıkla görüldüğü üzre bu kitaplarda da başka eserlerden iktibas edilmiş yahut uyarlanmış bölümler bulunabilmektedir. Örneğin Bâli-zâde'nin eserinde Hamdullah Hamdî'den, Fahreddîn Râzî'den, İbnü'l-'Arabî'den geniş alıntılar vardır. (Sarıçiçek, "Mustafa bin Bâli ve *İlm-i Firâset'i*", s. 2729-2730.) Erzurûmlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâme*'si ise büyük ölçüde Akşemseddîn-zâde Hamdullah Hamdî'nin alıntıdan oluşmaktadır. (Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 49.)

30 Bkz. Kenan Bozkurt, "Kıyafet İlmi: Türk Edebiyatında Kıyafetnameler ve Şaban-ı Sivrihisarî'nin Kıyafetnamesi", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi (2008).

31 Örneğin Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 69; Gökhan Türk, "Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyafet-nâme Örneği Üzerine İnceleme", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi (2007).

32 Bkz. Mehmet Kırbıyık, "*Kıyâfet-nâme-i Cedîde* [ayrıca] Hakkında", *Atatürk Üniversiteesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009): 793-813.

33 Bkz. Müjgân Çakır, "Kıyâfet-nâme Edebî Türünün Tarihsel Gelişimi Bağlamında A'vânzâde Mehmed Süleyman'ın Kıyâfetnâmesi Örneği", *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008* içinde, der. Ekrem Čaušević, Nenad Moačanin ve Vjeran Kursar (Berlin: LIT Verlag, 2010), s. 281-286. A'vân-zâde'nin hayatı ve bilim anlayışı konusunda ayrıca bkz. Irvin Cemil Schick, "Sunuş", Avanzâde Mehmed Süleyman, *Aile Aşkı* içinde, yeni harflere çev. Hüsnîye Koç (İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar, 2015), 7-27.

34 A'vân-zâde Mehmed Süleymân, *'Ulûm-ı hafiyyeden: 'İlm-i kıyâfet. Sîmâ ve kıyâfet vâsıtasıyla keşf-i ahlâk ve tabâyı'* (İstanbul: İ'timâd Kütübhânesi sâhibi Seyyid Tâhir, 1336).

35 A'vân-zâde Mehmed Süleymân, *'Ulûm-ı hafiyyeden: Musavver ve mükemmel kıyâfetnâme* (İstanbul: Tefeyyüz Kitâbhânesi, 1330).

36 Örneğin bkz. William B. Cohen, *The French Encounter with Africans: White Response to Blacks, 1530-1880* (Bloomington: Indiana University Press, 1980), s. 89-94; Richard T Gray, *About Face: German Physiognomic Thought from Lavater to Auschwitz* (Detroit: Wayne State University Press, 2004).

37 İskender Fahreddin, *Fizyonomoni: İlmî Sima* (İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1933).

38 Joseph Ziegler, "Sexuality and the Sexual Organs in Latin Physiognomy, 1200-1500", "Sexuality and Culture in Medieval and Renaissance Europe" özel sayısı içinde, der. Philip M. Soergel, *Studies in Medieval and Renaissance History*, 3. dizi, c. 2 (2005), s. 84. Makalede birçok örneğin yanı sıra iki önemli kaynaktan ilgili yerlerin Latince metni de verilmektedir.

39 Bu konuda bkz. Dror Ze'evi, *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900* (Berkeley

vd.: University of California Press, 2006), s. 26-31

40 Çavuşoğlu, *Kıyâfet-nameler*, s. 50.

41 İbrâhîm Hakkı'nın *Kıyâfetnâme*'si. *Ma'rifetnâme*'sinin bir bölümüdür. Yayınlanan *Ma'rifetnâme* metinleri ise hep "sadeleştirilmiş" olduğundan bu alıntı Çelebioğlu'nun makalesinden ("Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmeleri*", s. 343-345) iktibas edildi. Ayrıca bkz. *İbrahimhakkı* [ayrıca] *Hazretleri*'nin *Bazı Manzumeleri ve Kıyafetname* (Ankara: Pars Matbaası, 1976), s. 35-37; beyitlerin sırası ve yer yer imlâsı burada farklıdır. Eserin Osmanlıcası için örn. bkz. *Ta'bîrnâme-i Muhyiddîn-i 'Arabî* (İstanbul: Emniyet Matbaası, 1331); eserin haşiyesinde *Tuhfetü'l mülûk* adlı bir başka ta'bîrname, s. 46-47'de İbrâhîm Hakkı'nın *Kıyâfetnâme*'si, s. 48'de ise *İhtilâcnâme*'si yer almaktadır.

42 Akt. Çavuşoğlu, *Kıyafet-nameler*, s. 163.

43 Kat. no. 19749 (Erzurum Atatürk Üniversitesi, Merkez Kütüphane, Seyfettin Özege Salonu, demirbaş no. 0134236, yer no. 26610/SÖ).

44 Grégoire Zellich, *Notice historique sur la lithographie et sur les origines de son introduction en Turquie* (İstanbul: Imprimerie A. Zellich Fils, 1895), s. 47.

45 Metindeki Arastâtâlîs. Aristâtâlîs'in yanlış harekelendirilmiş bir biçimi olabilirse de, bu şekliyle başka bazı metinlerde de geçmektedir. Örneğin Farsça *Kâbus-nâme*'nin üç Eski Anadolu Türkçesi çevirisinde *Arastâtâlîs eyitdi* ve *Arastâtâlîse şordular* kim gibi cümlecikler yer almaktadır. (Örn. bkz. Kay Kâ'us ibn Iskender, *Mütercimi Meçhul İlk Türkçe Kâbusnâme*, v. 153b.)

46 İngiltere'de yayınlanan ve kendisine (yalan yere) mâl edilen *The Problemes of Aristotle* (Edenborough, 1595) ve *Aristoteles Master-Piece* (Londra, 1684) adlı kitaplar nedeniyle Aristoteles'in cinsellik konusunda da uzman olduğu Batı'da yaygın olarak kabul edilirdi. Bkz. Mary E. Fissell, "Hairy Women and Naked Truths: Gender and the Politics of Knowledge in Aristotle's Masterpiece", *The William and Mary Quarterly* 60/1 (2007): 43-74; Vern L. Bullough, "An Early American Sex Manual, or, Aristotle Who?", *Early American Literature* 7/3 (1973): 236-246.

47 Murat Bardakçı, *Osmanlı'da Seks* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005), s. 86-87.

48 Tabip Mustafa Ebu'l-Feyz, *Tuhfetü'l-Mütehhiliîn: Evâilik Armağanı*, haz. İlter Uzel (Ankara: Kebikeç Yayınları, [2005?]), s. 33-35. Günümüz sanatçılarından Canan Şenol'un bu metinden mülhem çok ilginç bir sergisinin kataloğu için bkz. *Kusursuz Güzellik/ Perfect Beauty* ([İstanbul]: X-ist Sanat Galerisi, [2009]).

49 Kemâl Paşa-zâde Ahmed Şemsüddîn bin Süleymân, *Rucû'ü'ş-şeyhi ilâ sıbâhi fi'l kuvveti 'ale'l-bâh*, ikinci cüz', ikinci bâb. Bu eser Arapça, İngilizce ve (kısmen) Fransızca dillerinde yayınlanmış olmakla birlikte bugüne kadar bazı kısa bölümleri dışında Osmanlıca yahut Türkçe yayınlanmamıştır. Arapça metin için bkz. Ahmed b. Süleymân eş-şehîr bi-İbn Kemâl Bâşâ, *Rucû'ü'ş-şeyhi ilâ sibâhi fi'l-kuvveti 'ale'l-bâh* ([Kahire]: el-Matba'atü'l-kübrâ'ü'l-'âmiriyye bi-Bûlâk, 1309). Burada kullanılan metin, eserin Osmanlıca çevirisinin tarihsiz (18. yüzyıl sonu) bir el yazmasıdır (şahsî kütüphane).

50 Bardakçı'nın zikrettiği metinde bu terimler görülmüyor; ya yazmasında mevcut değiller ya da kendisi kitabına almamış.

51 "Sırt" anlamını kazanmış olan *yağrı* kelimesi bugün bazı yerel lehçelerde kullanılmaktadır. Bkz. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c. 11, "yağarnı" maddesi (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), s. 4117.

52 Metinde: imtidlâl.

53 Buradaki "ba'ž-i âşinâ"nın anlamı pek açık olmadığından istinsah hatası olması muhtemeldir. *Rucû'ü'ş-şeyh ilâ şibâh*'ta (s. 131): kanları dahi sıcak olub şehvet-engîz olurlar.

54 Metinde: ḳıtında. İleride aynı hatâ tekerrür etmektedir.

55 Metinde: cāriyeye. *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 133): cāriye'yi.

56 Metinde: peyāz.

57 Metinde: eclās-ı

58 Metinde: çuluk.

59 Metinde: istiskāl.

60 *Kil-i Ermenî* (Farsça), bir tür borakstır, *bûre-i Ermenî*, *botus Armenius* yahut *bole Armoniae* olarak da bilinir. Demir oksit içerir ve iznik çinilerindeki parlak kırmızı rengi veren maddedir. Bkz. *Yâdigâr-ı Şerîf*, haz. M. Yahya Okutan, Doğan Koçer ve Mecit Yıldız (İstanbul: Yerkürе Kitaplığı, 2004), s. 413 ve 432.

61 *Demü 'l-aḫavẕeyn* (Arapça), "kardeş kanı" ya da "iki kardeş kanı" adıyla bilinen, bazı bitkilerin gövdesinden akan kırmızı reçinenin halk arasındaki adıdır. *Calamus draco* olarak da bilinir. Boya olarak kullanıldığı gibi tıpta da uygulama alanı bulmuştur. Bkz. *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, haz. Yücel Dağlı (Dumbarton Oaks, Harvard Üniversitesi, 2004): http://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/historical-dictionary .

62 Metinde: aḳāzeler.

63 Metinde: yaġrıları.

64 *Tuhfetü'l Mütehhiliîn*'de (v. 5b) "gözleri ḳafā cānibine meyillü olmaḳ ya'nī tepe-göz olmaḳ". Burası *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ın kullanıları nüshasında yoktur.

65 Metinde: alet.

66 Metinde: insāna. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 6a) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 134): nisāya.

67 Metinde: ḳa'rā.

68 Metinde: ḫarfā. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 6a) cevfā; *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 134): ḥarḳā.

69 *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 134): cevfā

70 Bkz. aşağıda 83. dipnotu.

71 Metinde: şaḳra.

72 Metinde: müteḫannikа.

73 Metinde: ḳa'ra. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 6a): fehvā; *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 134) ta'rā.

74 Metinde: müterecciim-i.

75 Sekizinci "sınıf" aşağıda görüleceği gibi müteşaḫḫime'dir.

76 Arapça *l-z-ḳ* kökü "yapışmak, ilişmek" anlamına gelir.

77 Metinde: tarfā fatda.

78 Metinde: ḳa'ra. Arapça *ḳ-'-r* kökü "derinlik, çukur, dip" anlamına gelir. Lane'e göre bu kökten türetilmiş olan *ḳa'ûr* kelimesi, "kadının cinsel organı" için kullanılır (İbn Habîb; *Tâcü'l-'arûs*). (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 2548.) Lane ayrıca *ḳa'ire* ve *ḳa'îre* kelimelerinin *şeḫîre* ve *şeḫîr*e'nin ziddı olduğunu belirttiğinc göre, bu kelimenin doyuma ulaşması uzun süren kadın anlamına gelmesi gerekir. (Lane. *An Arabic Lexicon*, s. 1570.) Ayrıca bkz. aşağıda 88. dipnotu.

79 Metinde: ma'hūdiyye.

80 Metinde: leẕẕk.

81 Metinde: cevfa. Arapça *c-v-f* kökü "geniş, içi boş" anlamına gelir.

82 Metinde: ḫos. *Tuhfetü'l Müte'ehhiliîn*'de (v. 6b) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s 135): foş.

83 *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 136): mülḫime. Arapça *l-ḥ-m* kökü etle ilintilidir ve bu kelime "etli" anlamına gelebilir. Nitekim Lane'e göre *melâḥimü'l-ḥere* "kadının cinsel organının dar yahut düz kısımları (*Tâcü'l-'arûs*) yahut daha doğrusu etli kısımları" demektir. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 3009.) Ancak *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 6b) müteḫattime şeklinde geçmektedir ki doğrusunun o olması ihtimali daha yüksek görünüyor. Zira *ḫ-t-m* kökü "mühürlemek" anlamına gelmektedir; örneğin Lane'e göre *ḫatem* ve *ḫâtem* kızlık zarı demektir. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 703.) Bu durumda "ferci'i eşfeli ve a'lâsı beräber olub" sözlerinin kapalılık ("mühürü" olmak) çağrıştırması daha uygundur

84 Metinde: bûlî'. *Tuhfetü'l Müte'ehhiliîn*'de (v. 6b) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 136): serî'.

85 Metinde: böylesine.

86 Onuncu sayfanın reddâdesi "sikden" olmakla birlikte 11. sayfa "ḳabadır" kelimesiyle başlamaktadır. Ancak sayfa numaralarında atlama yoktur. Metne bakıldığında, müstensihin olasılıkla reddâdeyi yazdıktan sonra bir sonraki sayfanın başına aynı kelimeyi tekrar yazmayı unutmuş olduğu anlaşılıyor; eksik kelime metne eklendiğinde de "nāzik ferc sikden ḳabadır" cümlesinin bir atasözü olduğu meydana çıkıyor. Ancak bkz. aşağıda 87. dipnotu.

87 Metinde: ḳabadır. Bu atasözüne *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'den (v. 7a) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'tan (s. 136) başka yerde tesadüf etmedik. Ancak orada "nāzik am sikden ḳabarır" şeklinde geçiyor ki doğrusu galiba öyle olmalı. "Kabarmak" kelimesi muhtemelen "su toplamak" anlamına gelip (bkz. Meninski, *Thesaurus*, c. 2, s. 3609) az yukarıdaki "nāzlıklığından ḳutusı örselenüb" sözlerine bağlanmaktadır. Aşırı alıngarılık, aşırı tepki göstererek için söylenmiş bir söz olması mümkündür. (Semih Tezcan, özel yazışma.)

88 Metinde: şaġra. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 136): şaḳrā. Lane'e göre *şuḥrü'l-ḥere* ve *şuḥrü'l-mer'e*, diş dudaklar (*labia majora*) anlamına gelmektedir, *şeḫire* ve *şeḫîre* ise cinsel birleşmeden çok haz duyan ve hızla doyuma ulaşan kadın demektir. Lane ayrıca *şeḫire* ve *şeḫîre* kelimelerinin *ḳa'ire* ve *ḳa'îre*'nin ziddı olduğunu belirtiyor. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 1570.) Ayrıca bkz. yukarıda 78. dipnotu.

89 Metinde: yana. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v.7a): yāta.

90 Metinde: müteḫannikа. Arapça *ḫ-n-ḳ* kökü "boğmak, boğazını sıkmak" anlamına gelmektedir, Lane'e göre *felhem ḫunāḳ* dar dölyolu demektir (Ebü'l-'Abbas; *Tâcü'l-'arûs*); *ḫunuk* veyahut *ḫurûc ḫunuk* da bunun çoğuludur (İbnü'l-'Arabî; Feyrûzâbâdî) (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 818.)

91 Metinde: ḫuşāçı. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a): ḫıtāyī; *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 136): ḫıtāyī. Yanı Çinli?

92 Metinde: ḳa'ra. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a): fehvā; *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 136) ta'rā. Arapça *ḳ-r-r* kökünün anlamlarından biri "soğuk, soğutulmuş"tur. (Lane, *An Arabic Lexicon*, s. 2499–2502.)

93 Metinde: senḫūnlıḳa. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a) ve *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 137): süḫūnet.

94 Metinde: mesāfaḥa. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a): musāḥaḳa.

95 Metinde: ḳasıḳa ḳasıḳa. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 7a): ḳasık ḳasıġa.

96 Metinde: saḫḳ. *Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*'ta (s. 137): saḫḫāḳa. Arapça *s-ḥ-ḳ* kökü "surtmek, ezmek, dövmek" anlamına gelir; "lezbiyen" kelimesinin bir Osmanlıca karşılığı saḫḫāḳa'dır.

97 Arapça *ṣ-ḥ-m* kökü "şışmanlık, yağ" ile ilintilidir. *Tuhfetü'l-Müte'ehhiliîn*'de (v. 6a–6b): müteşaḫḫime olanlar ya'nī laḥm uşaḥm şāḥibi olan maḥbūbeler.

98 Metinde: 'inde'ẕ-ẕarf.

99 Metinde: müterecciim-i.

100 Metinde: deyü.

101 Metin istinsah edilirken sonradan eklenmiştir.

102 Metindeki "kelle" kelimeleri metinde ﻛﻞ şeklinde yazılmıştır, yanı külle ya da gülle şeklinde okunabilir. Ancak *kef* harfinin üzerindeki *zamme*'nin sehven yazılmış olup, doğrusunun *fetha* olması daha muhtemeldir. Zira penisin başına Osmanlıca "kelle" denirdi. Örneğin: "ba' dehu kellesini ferclnin ḳapusına rāst getürüb nice ḥamle ètdi ise bedeninte rāḥat ve ḥasta gönlüme şıḥḥat olub..." (*Rucû'ü'ş-şeyḫ ilâ şibâh*, s 231.)

"27 MAYIS İNKILÂBI" VE SİYASAL PROPAGANDA ARAÇLARI

MEHMET Ö. ALKAN

27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından hükümet çok çeşitli propaganda yöntemleri geliştirdi. Ekonomik krizi önlemeye yönelik bağış kampanyaları ve hatıra paraları; darbeye bir meşruiyet zemini yaratıp halkın desteğini sağlamak için yapılan konferanslar, yayınlar ve radyo programları; bestelenen şarkılar, açılan marş yarışmaları; yayınlanan pullar ve "ilk gün zarfları" bunların başlıcalarıydı. İktidarın ürettiği çözümlerden bir diğeri de önceki "düşük iktidar tarafından tahrip edilmiş olan" Hazine'ye yardım için "Hürriyet Tahvilleri" çıkarmak oldu.

Bir 27 Mayıs afişi: Atatürk, ordu ve süngü.

Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs sonrasında iktidarı ele geçirenler ilginç propaganda taktiklerine başvurdu. Darbe sonrası ilk fark edilen, ciddi bir ödeme güçlüğü sorunuydu. Yaşanmakta olan ekonomik kriz 27 Mayıs darbesiyle daha derinleşmiş ve fiyat artışları meydana gelmişti. Hazinede para yoktu ve malî sıkıntı nedeniyle maaşların ödenmesi tehlikeye girmişti. Daha darbenin ilk günlerinde ABD Büyükelçiliği'yle temasa geçildi ve acil para yardımı talep edildi. Maaş ve diğer ödemeler yaklaşık 180 milyon civarındayken, Hazine'de yalnızca 23 milyon lira bulunmaktaydı.[1]

Ödemeler için aranan kaynak bulunamayınca imdada bağışlar yetişecekti. Bu konudaki ilk adım, beklenebileceği üzere bizzat ordudan geldi ve 9 Haziran'da "1. Zırhlı Tugay subay, astsubay ve aileleri ile erler büyük bir şevk ve arzu ile Hazine'ye vermek üzere altın yüzüklerini teslim" etti.[2] Hazine'ye katkı için basının da teşvik ettiği bağış yarışında herkes örnek olmaya davet ediliyordu. Bu bağış seferberliği aylarca sürecek, sonuçta 27 Mayıs tarihinden başlayarak Hazine'ye 11.171.164 lira 15 kuruş tutarında ve 1.451 kilo 356 gram 990 santigram ağırlığında muhtelif altın, gümüş, sikke ve ziynet eşyası ile 20.060.627 lira 98 kuruş nakit para bağışlandığı açıklanacaktı. Bütün bunların toplam değeri 31.231.792 lira 13 kuruştu. Hazine'ye 233.694 kişi/kurum ve Darphane'ye 22.437 kişi/kurum bağış yapmıştı.[3] Bağış kampanyası devam ederken 27 Mayıs yönetimi de bağışçılara sembolik bir karşılık vermek için harekete geçerek, üzerinde "27.5.1960" tarihi ve defne yaprakları bulunan nikel yüzükler hazırlayıp dağıtmaya başladı.

Alyans bağışı geçici bir çözümdü. Dış kaynak da bulunamayınca iç kaynak akla geldi ve biraz aşağıda söz edeceğim iç borçlanmaya gidildi. Borçlanmaya gidilirken bile 27 Mayıs darbesinin sloganlarından olan "hürriyet" kavramı kullanılmış, tahvillere de "Hürriyet İstikrazı" adı verilmişti.

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. *Hayat*, 29 Temmuz 1960 (sağda).

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1960 (solda).

"Hürriyet İstikrazı Tahvilleri" ilanı. *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1960 (sağda).

Zeki Müren, Osman Paşa Marşı'nı seslendiriyor. *Milliyet*, 14 Haziran 1960.

Bunlardan başka, başta askeriye olmak üzere bürokraside tasfiyeye gidildi ve geniş çaplı bir emeklilik uygulaması başlatıldı. Bu sırada siyasî pullar çıkartılarak, hem 27 Mayıs'ı meşrulaştırmaya hem de Hazine'ye gelir elde etmeye çalışılıyordu. Ayrıca Merkez Bankası'nın da belirttiği gibi, Cumhuriyet tarihinin ilk hatıra parası da bu sırada icat edildi ve 10 liralık gümüş 27 Mayıs hatıra paraları piyasaya sürüldü. Bunlara Temmuz ayında çıkan 27 Mayıs sigarasını da eklemek gerekir.

27 Mayıs'a yönelik desteğin azaldığı fark edilince propaganda faaliyetine daha fazla önem verildi; bu konuda komisyonlar oluşturuldu, yayınlar yapıldı, gezici konferanslar düzenlendi, radyo programları hazırlandı ve taşrada 27 Mayıs inkılabını anlatacak dernekler kurduruldu. Propaganda Anayasa hazırlığının tamamlanmasına doğru daha da arttı. Darbeyi halkın gözünde önemli ve aynı zamanda sempatik hale getirmek için marş yarışmaları açıldı; radyo yönetimini devralan İstanbul Radyosu Kumandanlığı bir "27 Mayıs Marş Yarışması" düzenledi. 27 Mayıs'ı övmek üzere bir yandan resmî bir yandan gayrı resmî plaklar kaydedildi, darbeyi meşrulaştıracak tarzda pullar basılıp tedavüle sokuldu; ilk gün zarflarında bile 27 Mayıs propagandası eksik değildi. Son olarak 27 Mayıs inkılabının sembolü süreç içinde icat edilecek ve önce pullarda sonra da 27 Mayıs hatıra parasında kendini gösterecekti.

ZEKİ MÜREN VE ÖZEL 27 MAYIS PROGRAMI

27 Mayıs'ın yarattığı havadan her kesimin yararlanmaya çalıştığı anlaşılıyor. Hatta daha ilk hafta Cemal Gürsel imzalı bir bildiri yayınlanarak Milli Birlik Komitesi veya Cemal Gürsel adına para toplayıp çıkar sağlayanların türediğinden bahisle, bunlara aldanılmaması isteniyordu. Darbenin heyecanından yararlanmak isteyenler arasında dönemin parlak sanatçılarından Zeki Müren de vardı. Zeki Müren bir yandan da 27 Mayıs'a bağlılığını ifade etmek istiyordu. Bu amaçla, sözleri değiştirilip yarı resmî marş haline gelen Gazi Osman Paşa

"Emekli Subaylara Hususi Keşide" ilanı. *Kim*, 31 Ağustos 1960 (solda).

İstanbul Radyosu'na gönderilen "inkılaba ait eserler" inceleniyor. *Milliyet*, 3 Temmuz 1960 (sağda).

Devlet Konservatuarı tarafından yayınlanan, "27 Mayıs Marşı" notaları (solda).

Turhan Tansel'in bestelediği "27 Mayıs Marşı" broşürünün kapağı (sağda).

Marşı'nı da içine aldığı özel bir 27 Mayıs programı hazırladı. Sanatçının sahne aldığı Tepebaşı Gazinosu şu ilanı vermişti:[4]

"Tepebaşı Bahçesi'nde Her Akşam Zeki Müren, Kahraman Türk Ordusunun ve Asil Türk Gençliğinin Hürriyet Marşı, Vatan Türküsü 'Osman Paşa' Tablosunu Mehter Refakatinde Takdim Etmekle Şeref Duyar." (Her Pazar saat 13 ten itibaren tüm kadro ile içkisiz aile matinesi)

Ancak, Zeki Müren kaftanla sahneye çıkınca askerin tepkisini üzerine çekti ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na ifade vermeye çağrıldı.[5] Gazino kapatıldı, hevesi kursağında kalan sanatçının programı iptal edildi.

27 MAYIS ŞARKILARI VE PLAKLAR

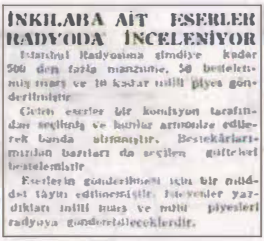
27 Mayıs, siyasî şarkı, marş ve plakların birer propaganda aracı olarak kullanıldığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu konuda daha önce "Tarihin Sesli Tanıkları" başlığı altında yazdığım bir seride darbe dönemi plaklarından söz etmiştim.[6] Siyasi iktidara karşı daha darbe öncesinde mitinglerde yaygın olarak söylenen ve neredeyse gösterilere katılanların ezbere bildikleri bir marş darbe sonrasında da çok popüler olacaktır. Plevne veya Osman Paşa Marşı olarak bilinen ve bazı sözleri değiştirilerek 27 Mayıs öncesinde mitinglerde sıkça söylenen bu marş, darbe sonrasında 27 Mayıs'ın neredeyse yarı-resmî marşı haline gelmiş, özellikle "Olur mu böyle olur mu?" nakaratı dillere dolanmıştır.

"Olur mu böyle olur mu
Kardeş kardeşi vurur mu
Kahrolası diktatörler
Bu dünya size kalır mı"

Bu marş o dönemde hem resmî olarak devlet tarafından plak halinde hem de kimi ticari firmalar tarafından taşplak şeklinde yayınlandı. Taşplak Behiye Aksoy'un sesiyle ve Sivil Mehter Takımı eşliğinde piyasaya çıkmıştı. |Behiye Aksoy ve Sivil Mehter Takımı; Olur mu Böyle Olur mu, Kardeş Kardeşi Vurur mu (Şençalar Plak: İS 1, SN 13)| Bir başka taşplak Nuri Sesigüzel'in sesiyle piyasaya çıkmıştı ve bir yüzünde "Kardeş Kardeşi Vurur mu" (Pathe: PTG:78-PT25), diğer yüzünde de "Türk Ordusu Geçti Başa" adlı şarkılar/marşlar bulunuyordu.

İSTANBUL RADYO KUMANDANLIĞI VE MARŞ YARIŞMASI

27 Mayıs'tan sonra devlet tekelindeki radyoda yayınlanan programlarda tıpkı DP dönemindeki partizan kullanıma benzer bir propaganda faaliyeti başladı. Mesela radyo yayınları sa-

İNKILABA AİT ESERLER RADYODA İNCELENİYOR

İstanbul Radyosuna şimdiye kadar 500 den fazla manzume, 50 besteleni-miş marş ve 10 kadar millî piyes gönderilmiştir.

Gelen eserler bir komisyon tarafından seçilmiş ve bunlar armonize edilerek banda alınmıştır. Bestekârlarımızdan bazıları da seçilen güfteleri bestelemişlir.

Eserlerin gönderilmesi için bir müddet tayin edilmemiştir. Müelliler yazdıkları millî marş ve millî piyesleri radyoya gönderebileceklerdir.

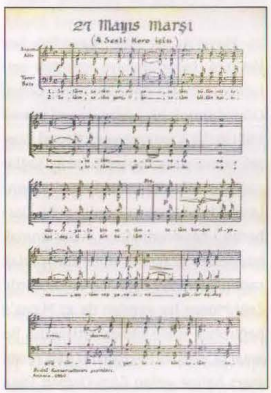
bah 7.27'de Dağ Başını Duman Almış marşından derlenen sinyal müziğiyle açılıyordu. Açılıştan sonra iki marş çalınması da âdet olmuştu. Cuma günleri Kuran okunmasına devam ediliyor, ancak okunanların Türkçe açıklaması da veriliyordu.[7]

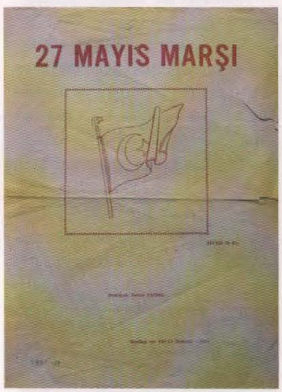
Propaganda işi çok ciddiye alındığından 27 Mayıs inkılabını halkın gözünde değerli hale getirmek için marş bestelenmesi de düşünüldü. 19 Haziran'da gazetelerde "Radyo İnkılâp için marş yazılmasını istedi" şeklinde bir haber çıktı. Unutulmaması gereken, "radyo"nun o esnada askerin elinde olduğu ve ilanın İstanbul Radyosu Kumandanlığı tarafından verildiğidir. Haber şöyleydi:[8]

"İstanbul Radyosu Kumandanlığı İnkılâp hareketlerinin mânasını belirtecek marş yazılmasını istemiştir. Bu marş ve güfte şartları ileri sürülmektedir:

1. Mevzu açık olmalıdır.

2. Şiirlerin bir dörtlü kıta ve bir iki nakarat kısmından mürekkep olma-

27 Mayıs'tan sonra devlet tekelindeki radyoda yayınlanan programlarda tıpkı DP dönemindeki partizan kullanıma benzer bir propaganda faaliyeti başladı. Mesela radyo yayınları sabah 7.27'de Dağ Başını Duman Almış marşından derlenen sinyal müziğiyle açılıyordu. Açılıştan sonra iki marş çalınması da âdet olmuştu.

sı tercih edilmelidir. Ancak, nakarat daha eksik veya fazla bir hece sayısında olabilir. (Hatta bu şekilde tercih edilecektir.) Bestelerde: Melodi, tanınmış başka her hangi bir parçanın benzeri olmamalıdır. Marşlar: Yürüyüşe elverişli olduğu gibi, büyük insan kitlelerinin kolayca öğrenilebileceği bir yapıda ve çerçevede olmalıdır.

3. Melodiler en basit bir armoni tatbikine tamamiyle elverişli olmalıdır. Bu marşların melodisi ile sözleri arasındaki münasebet projeleri esaslarına uygun bulunacaktır.

Müdürlük, gönderilecek marş ve güfteleri bir jüriye tetkik ettirdikten sonra, beğenilenleri peyderpey yayınlayacaktır."

Yarışmaya "500'den fazla manzume ve 50 bestelenmiş marş ve 10 kadar mili piyes gönderilmiş" olduğu ve bu eserlerin üzerlerinde çalışıldığı anlaşılıyor.[9]

Bu dönemde Hikmet Şimşek de bir "27 Mayıs Marşı" bestelemiş[10] ve yayınlamıştı.[11]

27 Mayıs Marşı

Selam selam orduya
Selam bütün millete
Selam aziz vatana
Hürriyete bin selam

Selam kurşun yiyene
Selam cop yarasına
Güller açmış göğsünde
Düşenlere bin selam

Selam selam gençliğe
Selam bütün halkıma
Selam güzel yurduma
Kardeşliğe bin selam

27 Mayıs amblemi: kalem ve süngü (solda).

27 Mayıs 1961 tarihli, darbenin birinci yıldönümü vesilesiyle hazırlanmış bir amblem (sağda).

Bir başka beste Turhan Tansel tarafından "27 Mayıs Marşı" adıyla yapılmıştı.[12] İç tarafta ayrıca "Hürriyet Marşı" yer alıyordu ve sözleri şöyleydi:

Hürriyet Marşı
(Turhan Tansel)

Bu millet yaşarsa hür yaşar, hür yaşar, hür yaşar
Ordu süngünle, gençlik bilginle yaşat Cumhuriyeti
Selam sana Türk ordusu, selam sana ey şehit
Kutlu olsun bayramın Yirmi Yedi Mayıs, Yirmi Yedi Mayıs

27 Mayıs Marşı
(Müzik: Turhan Tansel
Söz: Turhan Kılga)

Elimde meşalesin kalbimde iman
Sana gönül verdim vurgunum inan
Çiçeğim bir tanem canım Hürriyet
Yer gök seninle dolsa doyar mı insan
Sütümde sen kanımda sen
Hür doğdum hür yaşarım ben!
Sütümde ben! Elimde meşale ben!

27 MAYIS AMBLEMLERİ

27 Mayıs ile birlikte "27 Mayıs İnkılâbı" için bir sembol/arma arayışı da başlamıştı. Bu arayışın Ekim ayında sonuçlandığı anlaşılıyor. İcat edilen 27 Mayıs inkılap sembolü/arması önce resmi olarak 14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada duruşmaları nedeniyle yayınlanan pulların birinde, daha sonra yine dönemin icatlarından olan 27 Mayıs hatıra parasında kullanıldı. Hatıra para konusunda yayınlanan tebliğde "27 Mayıs inkılâbı[nı] sembolize" edecek amblemin nitelikleri tarif edilmişti. Buna göre 27 Mayıs amblemi şöyle olacaktı:

"27 Mayıs inkılâbını" sembolize edecek şekilde meşale, terazi, bayrak, süngü, kartal ve çıpadan oluşan kompozisyonun üstünde, ışık huzmeleri saçan ay yıldız, altında "27 Mayıs 1960" tarihi, çevrenin üst kenarında "HAKİMİYET MİLLETİNDİR" ibaresi, alt kenarında defne ve meşe yapraklarından ibaret bir çelenk bulunacaktı.[13]

Buradan yola çıkarak hazırlanan bir başka sembolde de aynı simgelere yer verilmişti. "27 Mayıs inkılâbı" sembolü meşale, terazi, bayrak, süngü, kartal ve çıpadan oluşan kompozisyonun üstünde, ışık huzmeleri saçan ay yıldızın hemen altında "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazısı, alın-

Bir 27 Mayıs afişi: "Milletçe Eleleyiz" (solda).

Milli Türk Talebe Birliği'nden orduya destek (sağda).

da "27 Mayıs" tarihi ve alt kenarında defne ve meşe yapraklarından ibaret bir çelenk şeklinde tasvir edilmişti.

27 Mayıs ile özdeşleşip özellikle hafızalarda en çok yer eden bir başka çizim, birbirinin bileklerinden tutmuş dört el ve "27 Mayıs Milletçe Eleleyiz" sloganıyla çizilmişti.

Dikkat çeken başka bir çizimde, altında zincir ve kabzası kırmızı Türkiye haritası ve ortasında ay yıldız olan bir süngü vardır. Süngünün bir tarafında başından alevler çıkan Atatürk ve diğer tarafında Mehmetçik olan ve altında "27 Mayıs" yazısı okunur. Yaygın olmasa da ortada bir meşale ve çarpı şeklinde kalem ve süngü ve onları birleştiren bir zincir olan sembole de rastlarız. Benzer şekilde 27 Mayıs'ın meşale ve Mehmetçik temalı çizimleri de mevcuttur.

Son olarak dönemin en meşhur çizimlerinden biri, sağ elleri havaya kalkmış ve içlerinden birinin Türk bayrağı taşıdığı gençlik mitingini tasvir eden, yanında Atatürk'ün başının profili olan ve üzerinde "Hürriyet İçin" yazan çizimdir.

(Bir not olarak kaydetmek isterim ki konuyla ilgili uzman arkadaşlarıma danıştığım halde bu çizimleri kimlerin yaptığını öğrenemedim.)

İLK GÜN ZARFLARINDA SİYASAL PROPAGANDA

27 Mayıs bir propaganda aracı olarak pullardan da yararlanmıştı. Bu konuda 14 Ekim 1960, 1 Aralık 1960 ve 27 Mayıs 1961 tarihlerinde olmak üzere üç ayrı kez yayınlanan pullarla 27 Mayıs darbesini meşrulaştıracak tarzda çizimler piyasaya sürüldü. 14 Ekim 1960'ta Yassıada duruşmalarını meşrulaştıracak tarzda üç adet pul yayınlandı. 1 Aralık 1960'ta ise doğrudan 27 Mayıs darbesini meşrulaştıracak, sempatik gösterecek tarzda "27 Mayıs İnkılâbı" adıyla dört adet pul hazırlandı. Yine 27 Mayıs'ın birinci yıldönümünde üç adet pul ve son olarak 12 Mart darbesi sonrasında 27 Mayıs'ın 11. yıldönümü için 27 Mayıs 1971 tarihinde Cemal Gürsel temalı bir pul yayınlanacaktı.

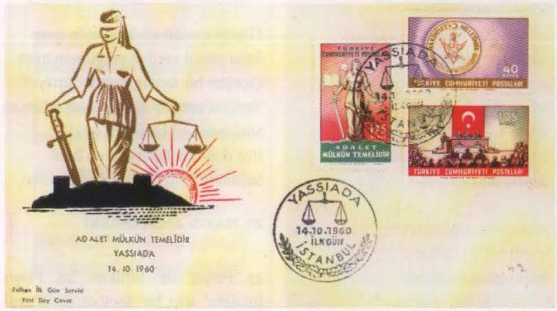
Pullar gibi 27 Mayıs dönemindeki bir başka propaganda aracı, ilk gün zarflarıydı (*first day cover*). Tespit edebildiğim ve arşivimde yer aldığı kadarıyla, 27 Mayıs darbesiyle ilgili ilk gün zarfları ve zarf temaları şunlardır

1) 14 Ekim 1960 Yassıada duruşmalarının başlaması anısına "Yassıada 14.10.1960" ilk gün damgası içeren iki çeşit ilk gün zarfı vardır. Bunlardan biri PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "Düşük İktidar Mensuplarının Yargılanması/Trial of the Members of the Overthrown Government" ibaresini taşıyan ve ünlü 27 Mayıs amblemini içeren ilk gün zarfıdır. İkincisi ise "Pulhan İlk Gün Servisi"nin çıkardığı, "Adalet Mülkün Temelidir. Yassıada 14.10.1960" yazılı zarftır.

2) İkinci olarak, ilk gün damga ve zarfları serisi 27 Mayıs 1960 darbesi anısına çıkarılır. "Ankara 27 Mayıs İnkılâbı 1.12.1960" damgalı zarflar üç değişik kurum tarafından hazırlanır. İlki PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "27 Mayıs 1960 İnkılabı/ Take Over of 27 May 1960 ANKARA

Yassıada ilk gün zarfları. 14 Ekim 1960.

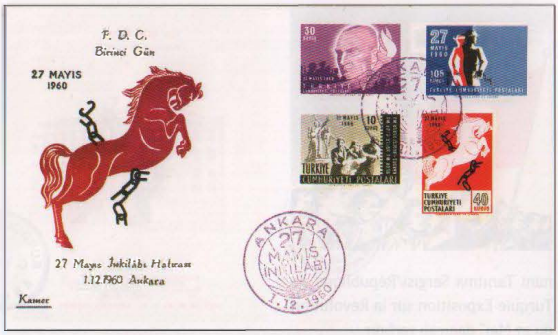

1.12.1960" bilgisini taşıyan zarftır. Üzerinde Türkiye haritası ve bir elin tuttuğu meşale ile sol tarafta süngü, sağ tarafta hokka kaleminin yer aldığı bu zarfların her biri numaralanmıştır. İkinci olarak "Pulhan İlk Gün Servisi" "27 Mayıs İnkılâbı 1-12-1960" ibaresiyle çıkarılmıştır. Zarfın üzerinde İstanbul Üniversitesi bahçesindeki Atatürk ve Gençlik Anıtı ve çizimin üzerinde "27 Mayıs" yazan bir süngü vardır. Üçüncü ilk gün zarfı Kamer firması tarafından çıkarılmıştır. "27 Mayıs İnkılabı Hatırası 1.12.1960 Ankara" ibaresi olan zarfın üzerinde ressam Erdoğan Değer'in pul için çizdiği, siyah zincirini kıran at çizimi bulunmaktadır.

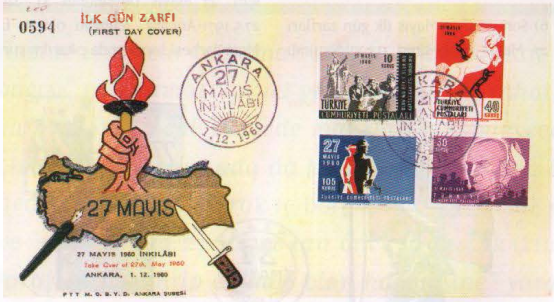
3) Üçüncü propaganda amaçlı ilk gün zarfı yalnızca PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "6-1-1961 Ankara Kurucu Meclisin Açılışı/Opening of the Constitutive Assembly" adını taşıyan ve parlamento binasının çizildiği "Kurucu Meclis 6.1.1961" damgalı ilk gün zarfıdır.

4) Dördüncü grup propaganda ilk gün zarflarını "27 Mayıs Birinci Yıldönümü Ankara-27.5.1961" damgasıyla üç kurum yayınlar. İlki PTT MOBYD Ankara Şubesi'nin çıkardığı "27 Mayıs İnkılâbının I. Yıl Dönümü/The First Anniversary of 27 May Revolution" adını taşıyan ve İstanbul Üniversitesi Atatürk ve Gençlik Anıtı ile Türk bayrağı kompozisyonlu ilk gün zarfıdır. İkinci zarf Kamer firması tarafından çıkartılmıştır; üzerinde "27 Mayıs İnkılâbının I. Yıl Dönümü Hatırası 27.5.1961-Ankara" yazısı ve Ankara Ulus Anıtı, Taksim Cumhuriyet Anıtı ve tank süren bir asker çizimi yer alır. Üçüncüsü İstanbul Filatelist Kulübü tarafından yine "27 Mayıs İnkılâbının I. Yıl Dönümü Hatırası 27.5.1961-Ankara" yazısıyla çıkarılmıştır ve üzerinde uçak, bayrak ve nöbet tutan Mehmetçik çizimi vardır.

5) 27 Mayıs için çıkarılan bir başka ilk gün zarfı Kamer firması tarafından çıkarılan ve "27 Mayıs Devrimini Tanıtma Sergisi Hatırası 26-8-1961" yazılı, yine ressam Erdoğan Değer'in siyah zincirleri kıran şahlanmış at figürünün yer aldığı, "T.C. 27 Mayıs Devri-

"27 Mayıs İnkılabı Hatırası" zarfı, 1 Aralık 1960.

27 Mayıs hatırası / ilk gün zarfı. 1 Aralık 1960.

27 Mayıs hatırası zarfı. 1 Aralık 1960.

RADYO İNKILAP İÇİN marş yazılmasını istedi

İstanbul Radyosu Kumandanlığı inkılâp hareketinin mânasını belirtecek marş yazılmasını istemiştir. Bu marş ve güfte için şu şartlar ileri sürülmektedir:

1 Mevzu, açık olmalıdır.

2 Sözleşin üç dörtlük kıt'a ve bir iki nakarat kısmından mürekkep olması tercih edilmektedir. Ancak, nakarat daha eksik veya hiç bir hece sayısında olabilir. (Hattâ bu şekil tercih edilecektir.) Bestelenecek Melodi, tamamiyle başka herhangi bir parçanın benzeri olmamalıdır. Marşlar; yürüyüşe elverişli olduğu gibi, büyük tasab kitlelerinin kolayca öğrenebileceği bir yapıda ve çerçevede olmalıdır.

3 Melodiler, en basit bir armoni tatbikine tamamiyle elverişli olmalıdır. Bu parçaların melodisi ile sözleri arasındaki münasebet projeksi esaslarına uygun bulunacaktır.

Müdürlük, gönderilecek marş ve güfteleri bir jüriye tetkik ettirdikten sonra, beğenilenleri peyderpey yayınlıyacaktır.

Milliyet, 19 Haziran 1960.

Vinyet: "Hürriyet için". 1 Aralık 1960 (solda).

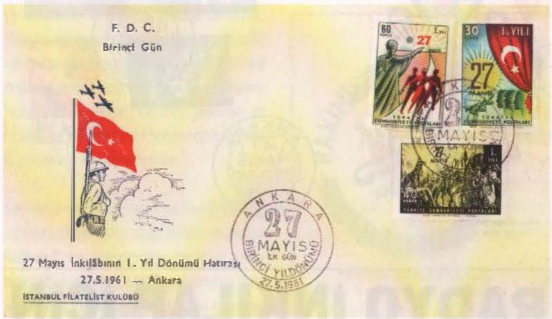

Kurucu Meclis'in açılışı vesilesiyle hazırlanan ilk gün zarfı. 26 Ocak 1961 (sağda).

mini Tanıtma Sergisi/République de Turquie Exposition sur la Révolution du 27 Mai" damgalı zarfıdır.

6) Son grup 27 Mayıs ilk gün zarfları 27 Mayıs darbesinin II. yıldönümü için "27 Mayıs Devriminin XI. Yılı 27.5.1971-Ankara" damgalı olarak 12 Mart darbesi sonrasında çıkarılmıştır.

27 Mayıs'ın yıldönümü vesilesiyle hazırlanan ilk günzarfları. 27 Mayıs 1961.

"PTT. M.O.B.Y.D. Ankara Şubesi P.K. 10" tarafından çıkarılan ilki, "27 Mayıs 1960 Devriminin XI. Yılı/Regular Stamp with Subject of May 27, 1960 Revolution-Ankara 25-5-1971" ibaresiyle basılır; üzerinde Cemal Gürsel için yayınlanan ve onun resmini içeren pulun çizimi vardır. İkincisi Filateli firması tarafından yayınlanır ve üzerinde "27 Mayıs 1960 Devriminin XI. Yılı 27-5-1971" yazılı ve asker kıyafetliyle selam veren Cemal Gürsel çizimi yer alır. Kamer firması tarafından yayınlanan üçüncüsünün üzerinde "27 Mayıs 1960 Devriminin XI. Yılı Hatırası 27-5-1971 Ankara" yazısı ve yine Cemal Gürsel'in çizim portresi bulunmaktadır. Dördüncü ve sonuncusu Akoba firmasının yayınladığı ve üzerinde Cemal Gürsel'in asker şapkalı portre fotoğrafının bulunduğu zarftır. Zarfın üzerinde "27 Mayıs 1960 Devriminin XI. Yılı/XI. th Anniversary of "May 27, 1960 Revolution- 25-5-1971- Ankara" ibaresi okunur.

HÜRRİYET İSTİKRAZI

Hazine için gelir toplamak amacıyla başlatılan "alyans bağışı" uygulaması geçici ve psikolojik bir rahatlama yaratmıştı, ancak bütçede maaşları bile ödeyecek para olmadığı gibi piyasada da fiyatlar yükselmişti. Bu nedenle bir çare olarak iç borçlanma gündeme geldi ve "Memleketin 27 Mayıs'tan önce ve düşük iktidar tarafından tahrip edilmiş olan hazinesine" yardım için "Hürriyet Tahvilleri" çıkarılması kararı alındı. Tahvil çıkarılırken bile darbenin sloganlarından olan "hürriyet" kavramı kullanılarak, borçlanmaya "Hürriyet İstikrazı" adı verildi. MBK 500 milyon liralık "Hür-

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riyet İstikrazı" çıkarılması hakkında geçici bir kanunu 6 Temmuz günü kabul etti[14] ve tahviller 15 Temmuz 1960 Cuma günü satışa çıktı.[15]

Basına verilen reklamlarda da "Mehmetçik" bir figür olarak kullanılmaya başladı. Bu figür Avusturyalı Heinrich Krippel'in yaptığı, 1927'de Ulus Meydanı'na dikilen Ankara Zafer Anıtı'nda yer alan ve ülkesini koruyan ve gözeten temalı "Mehmetçik" figürlerinden biriydi. İlanlarda "rahat, emin ve vergisiz bir gelir kaynağı" olarak tarif edilen tahviller için şu slogan kullanılıyordu: "Hürriyet İstikrazı Tahvili olan her vatandaş hem yuvasına hem de Vatanına hizmet etmiş olur."[16] Bir başka reklamda da "Hem memleketine hizmet hem de kendinize hizmet için siz de Hürriyet İstikrazı Tahvili alınız" sloganı kullanılmıştı.[17]

İlanlarla tahvil alımları teşvik için vatanî görev olarak tanımlanıyordu: "Vatanınıza ve ailenize hizmet için... Siz de mutlaka Hürriyet İstikrazı Tahvili alınız" sloganı kullanılırken, enflasyon bir ahtapota benzetilmiş, hürriyet tahvilleri de onu kalbinden vurup öldüren bir ok olarak resmedilmişti.[18] Bir başka reklamda üzerinde "inkılap" yazan bir meşale ve süngülü bir asker büstü profili kullanılmıştı.[19] Kimi ilanlarda ise tahvillerin sanayileşmeye sebep olacağını ifade eden doğan güneşin önündeki fabrika bacaları tasvir edilmişti.[20] Hatta bazı yayın organları hürriyet tahvillerinin satışını artırmak için okurlarına çekilişle ücretsiz tahvil dağıtacaktı.[21]

İş Bankası da bu konuda hazırladığı bir reklam broşüründe şu ifadeleri kullanmıştı:

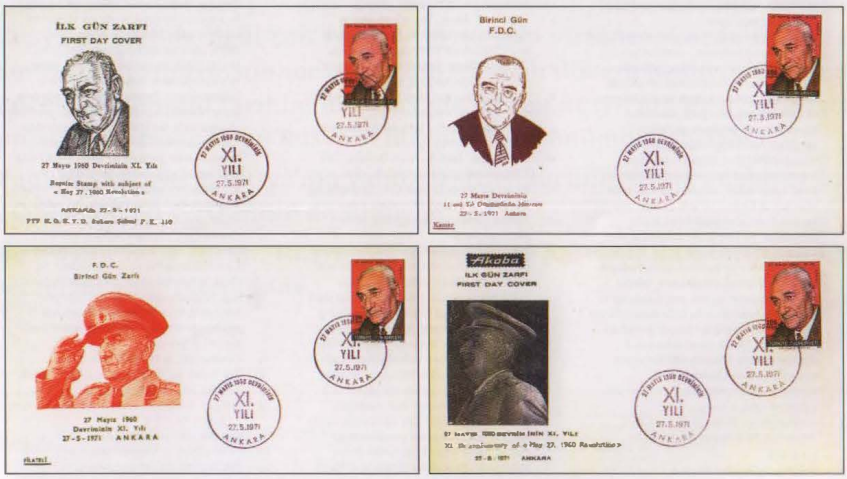
"27 Mayıs Devrimini Tanıtma Sergisi Hatırası" zarfı, 26 Ağustos 1961.

Hazine için gelir toplamak amacıyla başlatılan "alyans bağışı" uygulaması geçici ve psikolojik bir rahatlama yaratmıştı, ancak bütçede maaşları bile ödeyecek para olmadığı gibi piyasada da fiyatlar yükselmişti. Bu nedenle bir çare olarak iç borçlanma gündeme geldi ve "memleketin 27 Mayıs'tan önce ve düşük iktidar tarafından tahrip edilmiş olan hazinesine" yardım için "Hürriyet Tahvilleri" çıkarılması kararı alındı.

"İNKILÂP MEMLEKETİN İKTİSADİ KALKINMASINDA EL ELE

(...)

"27 Mayıs inkılâbından sonra, memlekette istikrar içinde bir iktisadi inkişafın kurulabilmesi maksadiyle

27 Mayıs'ın on birinci yıldönümü vesilesiyle hazırlanan ilk gün zarfları, 27 Mayıs 1971.

İş Bankası'nın Hürriyet İstikrazı Tahvilleri ilanları. 1 Aralık 1960 (en üstte).

Etibank'ın yayınladığı Hürriyet İstikrazı Tahvilleri reklamı (yanda).

Hürriyet İstikrazı Tahvilleri reklamı. *Hür Nizam*, 28 Temmuz 1961 (alt sağda).

Maliye Vekâleti HÜRRİYET İSTİKRAZ TAHVİLLERİ çıkarılmıştır... 27 Mayıs İnkılâp hareketine katılmayı, Memleketin iktisadi kalkınması ve Vatanımızın sulh ve selamet içinde yaşamasına hizmet edecek bütün vatandaşlarımıza bir kolaylık olmak, tehalükle bu Hürriyet İstikrazı Tahvillerinden satın almak isteyenler Türkiye İş Bankası bütün şubelerinde emrinize hazır bulundurulmaktadır. Muntazam, iyi, sağlam bir gelir sağlamak, İnkılap Hareketlerini desteklemek ve başarılarını devam ettirmek için siz de hem maddi hem de manevi büyük değeri olan HÜRRİYET İSTİKRAZ TAHVİLLERİ'nden alınız (...) Hürriyet İstikrazı Tahvilleri için 'Benim de var...' 'Benim de...' diyebiliyorsanız ne mutlu size!.."

(Meraklısı için not: Bu ay *Atlaş Tarih* ve *Birikim* dergilerinde 27 Mayıs, resmî ideoloji, resmî tarih ve propaganda konularında yazdığım yazılara da bakabilirsiniz.)

DİPNOTLAR

1 Nur Batur, "CIA Belgelerine Göre 27 Mayıs", *Sabah*, 20 Mayıs 2007.

2 "Örnek Olalım: Ordu Mensupları Alyanslarını Hazineye Hibe Ediyorlar", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1960, s. 1 ve 5. Haber şöyledir: "Sabık ve sâkıt devlet ricalinin her sahada olduğu gibi, malî ve iktisadî sahada da açmış ve bırakmış oldukları derin rahnelerin kapatılmasında çekilecek güçlüklerin yenilmesi, kolaylaştırılması ve Devlet hazinesindeki altın stokunun takviyesi bakımından naçiz bir yardım olmak üzere 1. Zırhlı Tugay subay, astsubay ve aileleri ile erler büyük bir şevk ve arzu ile Hazineye vermek üzere altın yüzüklerini teslim etmişlerdir. Bu kere haber aldığımıza göre İstanbul'da bulunan bütün subay, astsubay ve aileleri ile erler de Hazineyi takviye edecek bu harekete iştirak etmek üzere, talepte bulunmaktadırlar. Ayrıca, çeşitli kademe ve vazifelerde bulunan ordu Ordu mensuplarına verilmek üzere kanunun bahşettiği makam ödeneklerini hiç bir askerî şahıs kabul etmeyeceklerini bildirmiş olduklarından makam ödenekleri hazineye irad kaydedilmeğe başlanmıştır.". *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1960, s. 1 ve 5.

3 Cumhuriyet Senatosu, Dönem: 1. Cilt: 4. Toplantı: 1, 79. Birleşim, 4 Eylül 1962, s. 497-503.

4 *Milliyet*, 12 Haziran 1960, s. 4.

5 Emine Aşan, *Rakipsiz Sanatkâr Zeki Müren* (İstanbul: Boyut Yayınları, 2003).

6 Mehmet Ö. Alkan, "Darbelerin Sesleri: Kahrolası Diktatörler Bu Dünya Size Kalır mı?". *Toplumsal Tarih* 125 (2004): 58-59.

7 "Radyolar Bugün Yeni Programa Başlıyor", *Milliyet*, 1 Ağustos 1960, s. 3.

8 "Radyo İnkılap için Marş Yazılmasını İstedi", *Milliyet*, 19 Haziran 1960, s. 2.

9 "İnkılâba Ait Eserler Radyoda İnceleniyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 1960, s. 2.

10 Etem Üngör, *Türk Marşları* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966), s. 315.

11 *27 Mayıs Marşı (4 Sesli Koro İçin)* (Ankara: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1960).

12 Turhan Tansel, *27 Mayıs Marşı* (Ercan Matbaası, 1964)

13 31 Aralık 1960 günü Maliye Bakanlığı hatıra paralarını şeklini ve niteliklerini şöyle tarif eder: "Tedavüle çıkarılacak madenî 10 liralık hatıra paralar hakkında ilân: 141 sayılı kanunun verdiği selâhiyete müsteniden 31 Aralık 1960 tarihinden itibaren peyderpey tedavüle çıkarılacak olan 27 Mayıs inkılâbı hatıra parası madenî 10 liralıkların evsafı aşağıda gösterilmiştir. Mezkûr 10 liralıklar 34 m/m kutrunda 15 gram ağırlığında olup 830 ayarında gümüşten imal edilmiştir. Kenarları: karanfil ve lâle motifleri arasında T. C. rumuzları ile kenar çerçevesini iki müsavi kısma bölen kesik hatları ihtiva etmektedir. Paranın bir tarafında 27 Mayıs inkılâbımızı sembolize eden bir kompozisyon (Meş'ale, terazi, bayrak, süngü, kartal, çıpa) bu kompozisyonun üstünde ışık huzmeleri saçan ay yıldız, altında '27 Mayıs 1960' tarihi, çevrenin üst kenarında 'HAKİMİYET MİLLETİNDİR' ibaresi alt kenarında defne ve meşe yapraklarından ibaret çelenk bulunmaktadır. Paranın diğer tarafında orta yerde Atatürk'ün profil yüz portresi, çevrenin alt kenarında 'On lira' yazısı, üst kenarında 'Türkiye Cumhuriyeti' ibaresi mevcuttur. Haura paralar, paranın bir tarafı sağdın sola veya soldan sağa çevrildiğinde diğer tarafı düz gözükecek şekilde basılmıştır." "Maliye Bakanlığından", *Resmî Gazete*, no. 10684, 30 Aralık 1960, s. 2893.

14 *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1960, s. 1 ve 5. Kanun için bkz. "Hürriyet İstikrazı Hakkında Kanun" [Kanun No: 111], *Resmî Gazete*, no. 10548, 11 Temmuz 1960. İnkılap Kanunları (Ege Matbaası, 1961), s. 325 ve "Hürriyet İstikrazı Hakkında 11 Numaralı Kanunun 8 inci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanun", s. 340-341.

15 *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1960, s. 2.

16 *Hür Nizam*, no. 2, 28 Temmuz 1960, iç kapak.

17 *Kim*, no. 106, 20 Temmuz 1960, s. 33.

18 *Milliyet*, 20 Ağustos 1960, s. 3 ve *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1960, s. 3.

19 *Kim*, no. 108, 3 Ağustos 1960, s. 42.

20 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1960, s. 6.

21 *Kim*, no. 106, 20 Temmuz 1960, s. 32.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

20. yüzyılın büyük bölümünde bir ülkeden çok sosyalizm fikrinin temsili olarak görülen Rusya, siyaseti, ekonomisi ve kültürü hakkında önemli tartışmalar yapılmasına karşın, pek çok açıdan kapalı kutuydu. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Rusya'da tarihle ilgili çok sayıda yayını gün yüzüne çıkardı. Bugün Rusya tarihi Sovyet deneyimiyle sona ermeyen bin yıllık bir dönem sayılıyor. Rusya'nın 1917'den önceki ve sonraki tarihini her yönüyle içeren *Rusya'nın Kısa Tarihi* pek çok farklı unsurun harmanı olan Rusya'yı bir tablo gibi önümüze seriyor.

Paul Bushkovitch, Rusya'nın yalnızca siyasi tarihini değil, edebiyat, sanat ve bilim alanlarındaki serüvenini de sunuyor.

***Rusya'nın Kısa Tarihi*, Rusya'yı anlamak ve Rus halkının tarihini öğrenmek için temel bir eser niteliğinde.**

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr
www.emekkitap.com

ALİ YAYCIOĞLU İLE YENİ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

AYŞE OZİL

Ali Yaycıoğlu'nun Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions *İmparatorluğun Ortakları: Devrimler Çağı'nda Osmanlı Düzeninin Krizi adlı kitabı Stanford Üniversitesi Yayınları tarafından geçtiğimiz günlerde İngilizce olarak yayımlandı. Halen aynı üniversitenin tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan Yaycıoğlu, bu çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başlarına kadar geçirdiği siyasi mücadelelerin izini sürüyor. Âyanlardan yeniçerilere. Nizam-ı Cedid'den Sened-i İttifak'a kadar bu dönemi çok çeşitli yönleriyle inceleyen Yaycıoğlu ile bir söyleşi yaptık.*

Ali Yaycıoğlu.

Yeni çıkan kitabınızda, temelde III. Selim dönemine odaklanarak, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidar pratiklerini yeni bir bakış açısıyla inceliyorsunuz. Kitabın adına da yansımış olduğu şekilde bu dönemde pek çok iktidar ortağı olduğunu görüyoruz; saray çevresi, âyan, yeniçeriler, ulema gibi çok çeşitli gruplar ve z mreler iktidar için birbiriyle çeşitli ittifaklara giriyor ya da mücadele ediyor. Bu iktidar mekanizmasının nasıl işlediğini biraz anlatabilir misiniz?

Kitabın başlığı, "İmparatorluğun Ortakları", aslında incelediğim iktidar ve ittifak mekanizmalarını özetliyor. Kitap devrimler çağı denen ve dünyanın birçok yerinde radikal gelişmelerin yaşandığı dönemde Osmanlı siyasi kültürünü ve kurumsal dönüşümü inceliyor. Bu dönemde diğer ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da çok farklı projeler ortaya atılıyor. Bu projeler farklı grupların bazen çatıştığı bazen işbirliği yaptığı, hak iddiaları geliştirdiği ve yönetime ortak olmaya çalıştıkları süreçlere dönüşüyor. Bunlardan bir kısmı önceden görülmemiş gelişmeler. Kitap aslında bu radikal imkânların ortaya çıktığı ve imkânsızlıkların imkân dahilinde olmaya başladığı bir dönemde, imparatorluğun ne gibi bir dönüşüm yaşadığıyla ilgili. 1808'de Sened-i İttifak'ı üreten koşulların toplamını bu radikal imkânlardan biri olarak düşünüyorum. Bir kefalet senediyle birlikte bir imparatorluk ortaklığı tahayyülü oluştu. Bu yeni bir iktidar anlayışıydı ve aslında yeni bir devlet formuydu. Kitap bir anlamda bu belgenin nasıl ve hangi kurumsal ve siyasal dönüşümler sonucu doğduğunu inceliyor.

Rıfat Abou el-Haj, Ariel Salzmann, Baki Tezcan gibi tarihçilerin dahil olduğu görece yeni bir tarihyazımı artık 17. ve 18. yüzyıllara bir gerileme dönemi olarak bakmıyor ve sizin de gösterdiğiniz gibi bu dönem için yeni bir iktidar yapılanmasından söz ediyor. Siz çalışmanızı geleneksel tarihyazımından uzaklaşan bu eğilim içinde nasıl bir yere yerleştiriyorsunuz?

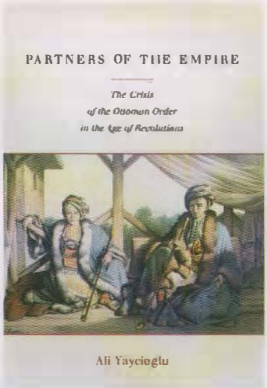
Aslında bir anlamda geleneksel tarihyazımından uzaklaşıyorum, diğer yandan eski tarihyazımıyla farklı

şekillerde yeniden buluşuyorum. Evet, kitapta Rıfat Abou el-Haj, Ariel Salzmann ve Baki Tezcan'ın revizyonist yaklaşımlarının etkisi büyük. İmparatorluğu, yönetimi ve siyaseti yeniden düşünmek ve imparatorluğun karmaşık dönüşümünü bu karmaşıklığıyla olabildiğince anlamak, farklı aktörlere söz vermek, devletin resmi söylemini bir veri olarak almayıp o söylemin dışına çıkmak, devleti homojen bir aktör olarak değil bir koalisyon alanı olarak görmek, toplumsal kesimleri pasif ya da isyankâr grupların dışında, yönetişim ve müzakere süreçleri içinde düşünmek gibi birçok konuda sözü geçen tarihçilerle benzer yerde duruyorum. Diğer yandan kitapta İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Niyazi Berkes, Avdo Sućeska, Albert Hourani ve tabii ki Halil İnalcık'ın etkisi çok büyük. Uzunçarşılı'nın metinsel (*narratif*) kaynaklar ile arşiv belgelerini beraberce kullanması, Berkes'in Osmanlı siyasetini Doğu-Batı, eski-yeni ekseninden çıkarma girişimi, Sućeska'nın taşra dinamiklerini imparatorluk belgelerini kullanarak ama imparatorluk dilinin ötesinde anlama çabası, Hourani'nin taşra elitlerinin ahali ve merkez arasında nasıl bir alan yarattıklarını göstermesi ve tabii sevgili hocam Halil İnalcık'ın imparatorluk, taşra ve dünya dinamiklerini beraber kavramsallaştırma çabası benim Osmanlı tarihçiliğine bakışımı belirleyen unsurlardır.

Tabii beni etkileyen ve düşüncelerimi şekillendiren başka tarihçileri de saymak gerek. Başta Cemal Kafadar'ı, Engin Akarlı'yı ve Özer Ergenç'i zikretmem lazım. Cemal Hoca'nın düşüncelerimin ve Osmanlı İmparatorluğu'na bakışımın şekillenmesinde çok büyük emeği var. İmparatorluğa holistik bakmayı, sosyal bilimlerde farklı alanlar olarak görünen ekonomi, kültür, mimari ve siyaseti bir arada görmeyi ondan öğrendim; yapabildiysem tabii. Engin Akarlı'nın toplumdaki müzakereleri ve nizam arayışlarını anlama tarzı ve Özer Ergenç'in taşra ahalilerinin etrafında gelişen hâkim söylemin müzakere ile sürekli bir ortaklık ve kolektif yarar arayışı içinde olduğu fikri, düşüncelerimi çok belirledi. Listeyi genişletirsem, Peter Brown'ın elitlerin ve şehir ahalilerinin nasıl imparatorluk sürecine ortaklık ettikleri fikri ya da daha eski dönemden Otto Brunner'in Carl Schmitt'i yeniden yorumlayarak siyasi anayasaların bir süreç içinde, geleneğin ve hukukun formel ve enformel müzakere süreçleriyle nasıl oluştuğu fikri..

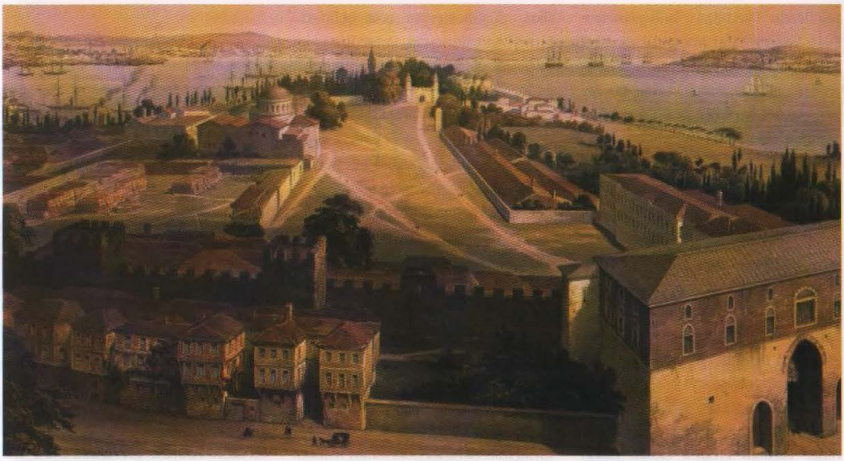
Sonuçta kendimi revizyonist bir tarihçi olarak çok da görmediğimi söyleyebilirim. Çok karmaşık bir süreci kendi karmaşıklığıyla incelemeye, anlamaya ve ona global bir perspektif içinde anlam vermeye çalıştım. Bunu yaparken birçok eski ve yeni tarihçinin perspektiflerinden istifade ettim ve esinlendim. Bir de Osmanlı tarihini ikili konumlandırmaların dışında düşünmeye çalıştım. Eski-yeni, Doğu-Batı, gelenek-reform, merkez-çevre, devlet-toplum gibi ikilikler Osmanlı dünyasını karmaşıklığıyla anlamamızı engelliyor. Eski ve yeni diye sunulan şeylerin çoğu aslında "yeni" şeyler oluyor ama bunlardan bir kısmı eskiliğin, bir kısmı yeniliğin meşrulaştırıcılığıyla siyasileşiyor. Devlet ve toplum ikilemi aynı şekilde çok sorunlu. Osmanlı nizamında devlet toplumu diyebileceğimiz, devlet ve toplum arasında yer alan çok büyük bir grup var ve büyük oranda gelişmeler bu alanda belirleniyor. Mesela Michael Meeker'in dediği gibi taşra elitleri bu alanın ana aktörleri olarak nitelendirilebilir. Ya da merkez-çevre. Bu yaklaşım doğru dürüst pek bir şey açıklamamasına rağmen Osmanlı tarihçiliğini ve Modern Türkiye çalışmalarını yıllarca esir aldı. Merkez her zaman bölünmüştür ve çevre de her zaman bölünmüştür. Merkezdeki bazı unsurlar ile çevredeki bazı unsurlar arasında her zaman ittifaklar olur. Kaldı ki kültürel ve sınıfsal açıdan ya da salt güç açısından da bu ikilem manalı değildir. 18. yüzyıl Osmanlı dünyasında birden fazla merkez olduğu söylenebilir. Osmanlı bir anlamda çokmerkezli bir imparatorluktur.

Yeni tarihyazımından ilerleyecek olursak, bu bakışın en önemli özelliklerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nu 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sıyla karşılaştırmalı olarak ele alması ve bu dönemde Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da modern bir devlet oluşumu saptaması. Siz de kitabınızda III. Selim dönemini, aslında Avrupa ile özdeşleştirilen "Devrimler Çağı" olarak düşünmüşsünüz. Ayrıca sadece Avrupa değil İran ve Hint-Baburi dünyasına da yer veriyorsunuz. Devlet pratiklerinin tarihi açısından karşılaştırma meselesine nasıl yaklaşıyorsunuz?

Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, 2016.

Farklı tarihsel pratikleri, kurumları, olayları ancak birbiriyle karşılaştırarak anlamlı kılabiliriz. Diğer yandan dikkatli olmalıyız, çünkü karşılaştırma aynı zamanda anlamaya çalıştığımız tarihi tecrübelerin farklılıklarını, kendine özgü hallerini görmemizi engelleyecek düzeyde olmamalı. Özellikle Osmanlı tecrübesini sadece Avrupa tarihinin referanslarıyla tartışmak bizi çok sorunlu, kısmen apolojetik bir noktaya getirebilir. Ben tam anlamıyla karşılaştırmalı tarih yapmıyorum, ama meselelerimi incelerken onları anlamlı kılacak karşılaştırmalar yapmaya gayret ediyorum. Ama karşılaştırmalı örneklerimi hem dikkatli seçmeye hem de bu karşılaştırmaları yaparken bazı yeni sorular sormaya gayret ediyorum. Diğer yandan özellikle 18. asırdan sonra yeni bir globalleşme sürecinin yaşandığını görüyoruz. Christopher Bayly ve Sanjay Subrahmanyam gibi beni çok etkileyen tarihçiler bu yeni globalleşme döneminin impa-

Ayasofya minarelerinden birinden çizilmiş İstanbul panoramasında Topkapı Sarayı. (Gaspare Fossati'nin çiziminden Louis Haghe'ın taşbaskısı, 1852)

Library of Congress koleksiyonu.

ratorluklar, bölgeler, ağlar ve ahaliler arasında yeni ilişki biçimleri kurduğunu gösteriyor. Fransa'daki gelişmeler ile Osmanlı dünyasındaki ya da Hindistan'daki gelişmeler bir şekilde birbiriyle ilişkili olabilir. Mesela askerî reform böyle bir olgu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerî reformu global bağlamdan ayrıştırıp anlayamayız. Hem teknoloji transferi, hem askerî mühendisliğin evrenselci dili, hem ülke ülke gezen askerî uzmanların varlığı, 18. asırdaki askeri reform hareketinin, Nizam-ı Cedid'in, küresel bir hareketin Osmanlı dünyasında bir pratiği olduğunu gösteriyor. Diğer yandan bu hareketin Orta Asya ve Hindistan kökenli Nakşibendî-Müceddidîlik ile iç içe geçmiş olması, hikâyeyi aslında bir şekliyle de İslami bir globalleşmeyle anlamamız gerektiğini gösteriyor. Nizam-ı Cedid Batılı olduğu kadar Hintli ve Orta Asyalı bir hareket diye düşünüyorum.

Nizam-ı Cedid'e tekrar döneceğim ama öncelikle o geniş dönemle ve öncesiyle ilgili birkaç soru sormak isterim. 17. yüzyılda başlayan bir süreç içerisinde hanedan ile devletin artık organik bir ilişki içinde olmadığı anlaşılıyor. Ayrıca "hanedan" sözcüğünün 18. yüzyılda bazı âyan için de kullanıldığından söz ediyorsunuz. Peki, saray çevresi neredeyse ortaklardan birine dönüşürken meşruiyet meselesi ne oluyor? Saray çevresi her şeye rağmen hâlâ "eşitler arasında birinci" mi, yoksa yeni iktidar ağlarını bambaşka bir çerçevede mi düşünmeliyiz?

Osmanlı hanedanı hâlâ en önemli hanedan ve hiçbir taşra hanedanı onun prestijine ve meşruiyetine yaklaşamıyor. Tabii Geraylar istisna. Buna mukabil 18. asırda taşra hanedanları yeni meşruiyet alanları açıyor kendilerine ve bunun devlet otoritesi tarafından tanınmasını istiyorlar. Emniyet ve kalıcı bir statü talep ediyorlar. Diğer yandan ortamdaki istikrarsızlık buna izin vermiyor. Taşra hanedanları arasındaki husumetler ve ittifaklar kalıcı bir ortaklık ya da koalisyon kurmalarını engelliyor. Hanedanların devlete ve Osmanlı hanedanına ortak olmaya çalıştığını Şânizade Ataullah Efendi söyler. Kitabımın başlığını koyan aslında Şânizade'dir. Tabii kendisi "hiç hakları yoğ iken" diye başlar bu ortaklığı anlatmaya. Ama demek ki, bu bir hak mücadelesidir. Diğer hanedanlar demek ki, bazen sessiz bazen sesli, imparatorluğun ortağı olmak istiyordu. Bunu hakları görüyorlardı ya da tam emin olmasalar bile böyle bir imkânın ve bunun kurumsal çerçevesinin olabileceğini akıllarından geçiriyorlardı. Ve tabii bu konuşuluyordu, yazılıyordu, kısmen teorize ediliyordu. Sened-i İttifak tam da bunun çerçevesini kurar.

Gerçekten de, tarihçiliğimizde çok da derinlemesine tartışılmayan ve çoğunlukla Tanzimat'ın gölgesinde kalan Sened-i İttifak'ı (1808) da detaylı bir şekilde ele alıyorsunuz, metnin eleştirel bir okumasını yapıyorsunuz. Yine Osmanlı'daki iktidar ilişkileri bağlamında bu antlaşmayla ilgili bulgularınız, saptamalarınız nelerdir?

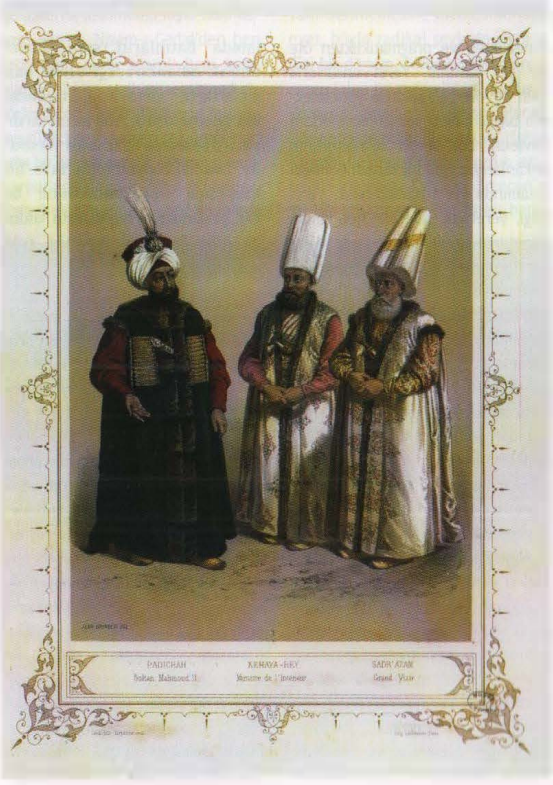
Kitabımı Sened-i İttifak'ı anlama çabası olarak da düşünebiliriz. Birçok meseleye bakıyorum ama sonuçta baktığım her şey bu metne bağlanıyor. Sened-i İttifak çok önemli ve orijinal bir metin. Hem Osmanlı anayasa tarihi açısından çok önemli ve orijinal hem de devrimler döneminin diğer önemli metinleri arasındaki yeri açısından. Senedi Magna Carta ile karşılaştıran birçok yazı çıktı 1950'lerden beri. Ama metni anlamamız için asıl gereken bağlam 1770-1840 arasındaki dönem. Bu dönemde dünyanın birçok yerinde çok önemli ve farklı anayasal metinler ortaya çıkıyor. Ben Sened'i bu bağlamda düşündüm. Sened özünde bir kefalet senedi; yani bir kefalet senedi ile yeni bir imparatorluk tasarımı yapıyorlar. Kefalet 18. asırda çok yaygın kullanılan bir yöntem. 18. asır boyunca kefalet ve nezir senetleri ile taşrada emniyet yani güven tesis edilmeye çalışılıyor. 1808'de bu, imparatorluk sathında yapılıyor. Devletin bürokratları ile taşranın hanedanları birbirine kefil oluyor. Tabii bunu yaparken birçok başka mesele metne giri-

yor. En mühimi hanedanlara verilen daimi statü ve emniyet. Hanedanlara karşı tahkik, yani bir tür hukukî bir süreç işlemeden, hiçbir cezanın verilemeyeceği prensibi geliyor. Hanedanlar bu şekilde müsadere ve katl riskinden azade oluyor. Diğer yandan hanedanların ortaklığıyla yeni bir nizam tasarlanıyor. Dediğim gibi Şânizade bunun olamayacağını, bunun devlete ve Osmanlı hanedanına şirk koşmak anlamına geldiğini söylüyor. Sened-i İttifak içinde barındırdığı çok zengin hukuksal çerçevesi ile Islam hukuk tarihinin ve dünya anayasal mücadeleler tarihinin en önemli dokümanlarından biri bence. Bu kitapta Sened'i ayrıntılı bir analize tabi tutarak ve global bir bağlama yerleştirerek Osmanlı tarihçilerinin bu metne ve onu kaleme alanlara çok gecikmiş borcunu kısmen de olsa ödedim gibi geliyor.

Kitabın üçüncü bölümünde yönetim ve mali işler konusunda yerel yapılanmaların etkin olduğunu saptıyorsunuz. Bu yapılanmalar, tam olarak halk meclisi biçiminde olmasa da, tabandan gelen son derece önemli bir dinamik şeklinde ortaya çıkıyor. Bu bulgular ışığında, Osmanlı tarihinde yerel toplulukları edilgen bir yapı içine sokan geleneksel anlayış tekrar gözden geçirilmeli mi?

Kesinlikle geçirilmeli. Osmanlı tarihçiliğinde yerel ahaliler ya devletin ya da yerel güçlerin altında ezilen pasif unsurlar ya da farklı şekillerde kâh direnen kâh isyan eden topluluklar olarak görülür. Tabii ki bu iki yaklaşımda da doğruluk payı vardır. Ama aynı zamanda yerel ahalilerin farklı mekanizmalarla yerel yönetime katıldığını ve bu katılımın süreç içerisinde kurumsallaştığını ortaya koyduğumu düşünüyorum. Tabii "Yerel ahali nedir?" sorusu hemen akla gelebilir. Neticede yerel ahali diye standart bir birimden bahsedemeyiz. Yerel ahaliler bölgesel şartlara ve duruma göre farklı şekillerde tanımlanabilir. Osmanlı imparatorluk dilinde "taşra ahalileri" ya da "kaza ahalileri" şeklinde ifade ediliyor. Bu birimler genelde bir şehrin ahalisi ve şehir etrafında kümelenmiş köy ve mezra ahalilerinden oluşur. Bu ahaliler doğal liderleri ya da vekilleriyle süreçlere katılırlar. İmparatorlukla ilişkilerini en genel düzeyde kazanın adlî ve idarî kurumu olan kadı mahkemesinde görürler. Ama kadı mahkemesi aynı zamanda ahali liderlerinin kaza işlerine katıldıkları, karar verdikleri, müzakere ettikleri birer meclis niteliğindedir.

Bu formun 18. asırda iyiden iyiye geliştiğini görmekteyiz. Bu meclisler kaza ahalilerinin vergi yükünü ve diğer kamusal vilayet harcamalarını müzakere ettikleri ve bütçeleri oyladıkları platformlardır artık. Kaza âyanı dediğimiz kişilerin çıktığı bağlam bu meclislerdir. İntihab-ı ahali, yani kaza işlerini ve masraflarını yürüten kişilerin, yani kaza âyanının, ahalinin muhtarı ile belirlenmesi ilkesi yavaş yavaş sabitlenir. Kaza meclisleri aynı zamanda âyan seçimlerinin yapıldığı canlı siyasi gelişmelerin ve gerilimlerin yaşandığı yerler olur. Bazı âyan seçimleri imparatorluğu etkileyici niteliktedir. Alemdar Mustafa Paşa, Rusçuk ahalisinin onu Rusçuk âyanı seçmesinden sonra, tabii çok enteresan gelişmelerle de beraber, imparatorluğun kaderini değiştirecek bir noktaya gelir; yani bir anlamda Rusçuk ahalisi imparatorluğun kaderini çizer. Diğer yandan bu meclisleri şiddet ortamının dışında düşünmemek lazım. Çoğu zaman şiddet, kazaların müzakere süreçlerinin bir parçasıdır. Ben 19. asırdaki yerel idareler ve katılım mekanizmalarının kökeninde bu kaza meclislerini, âyan intihablarını ve tevzi süreçlerini görüyorum. Tanzimat'ın yerel idareleri sıfırdan ortaya çıkmamıştır. Hatta daha da ileri giderek, aslında Osmanlı dünyasında demokratik katılımın ve hatta parti siyasetinin kökeni de bu meclislerdir diye düşünüyorum.

II. Mahmud, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı ile bir arada.

Jean Brindesi, *Elbice-i Atika: Musée des Anciens Costumes Turcs Constantinople*, Paris: Lemercier, 1855

Aynı konuyla bağlantılı olarak, merkezî devlet güç kazandığı dönemlerde yerel dinamikleri yok etmek yerine meşrulaştırıp kendi içine alıyor. Burada yerelin gücü tekrar vurgulanıyor, ama aynı zamanda Osmanlı devletinin esneklik ve pragmatikliğinden de mi söz etmek gerekir?

Ubeydullah Kuşmanî'nin mevaizi.

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri-Şeriyye 591.

Esneklikten ve pragmatiklikten öte bir şey sanırım. Yerel unsurlarla belli bir ortaklık şekliyle yönetmekten başka çaresi yok erken modern devletin. Bu, devlet teknolojisinin imkânlarıyla ilgili bir husus. Osmanlı nizamında yerel müzakereler, yerel bilgi, yerel güç sahipleri her zaman yönetimin parçasıdır. 18. asırda bu yerelleşmenin derinleştiğini ve yönetimin ve ekonominin her alanında kendini gösterdiğini görüyoruz. Aynı zamanda yönetimin yerelleşmesi imparatorluk eliti arasında yeni siyasal ve idari söylemler yaratıyor. Yerel unsurlarla beraber yönetmek makbul idari yöntem midir yoksa sadece belli bir süre sonra ortadan kalkması gereken geçici bir zorunluluktan mı ibarettir? Tartışma budur. İdare fazla yerelleşirse bunun bedeli ne olur? Adalete halel gelir mi? Yerel güç sahipleri yerel ahalilere adil davranır mı? Zaten yerel güç sahiplerinin sınırsız bir şekilde idareyi ve güvenliği kontrol etmemesi için bunlardan bazılarının ahalinin intihabıyla belirlenmesi ya da en azından ahaliden rıza almaları ilkesi getirilmek isteniyor. Çok benzer gelişmeler ve meseleler Avrupa, Hindistan ve Çin'de yerel yönetim pratiklerinde göze çarpıyor. Bu pratiklere bakınca görüyoruz ki 18. asır merkezileşme ile yerelleşmenin beraber yaşandığı bir dönem.

Nizam-ı Cedid'e dönecek olursak, Koca Sekbanbaşı ve Kuşmanî gibi, yeni düzenin savunuculuğunu yapan ve bir anlamda Batılıların *spin doctor* olarak adlandıracağı türde bazı yazarların ortaya çıktığından söz ediyorsunuz. Ana akım tarihyazıcılığımızda "Nizam-ı Cedid" ile "muhafazakârlar"ın ikili bir karşıtlığa indirgenmesinde bu tür yazarların fikirlerinin olduğu gibi benimsenmesinin rolü var mıdır?

Bu da çok enteresan bir mesele. Nizam-ı Cedid yeni bir toplum projesi. Sadece dar bir askeri reform projesi değil. Neticede salt askeri reform bile yeniçerilikle iç içe girmiş yüz binlerce insanı etkiliyorsa, buna dar anlamda askeri bir proje olarak bakamayız. Kaldı ki toplumun farklı pratiklerini ve farklı kesimlerini terbiye etme gibi daha geniş bir ajandası var. Özellikle şehirleri terbiye etme. Değerli meslektaşım ve arkadaşım Betül Başaran'ın Nizam-ı Cedid'in şehir alanını terbiye etme projesini askeri reform projesi ile iç içe devam ettirmesiyle ilgili çok önemli bir kitabı çıktı. (*Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*, Brill, 2014 IIII. Selim Döneminde İstanbul'da Sosyal Kontrol ve Denetim]) Ama yine de reformun ne şekilde olacağı ve aslında sonuçta ortaya ne çıkacağı konusunda Nizam-ı Cedidciler arasında görüş birliği yok. Diğer yandan Nizam-ı Cedid'e karşı büyük bir toplumsal muhalefet gelişiyor. Bunun çok farklı nedenleri var. Ekonomik sıkıntılar ya da yeni vergiler... Ama bir de farklı kesimlerin kazanılmış haklarını, aynı zamanda kadim uygulamaları ve geleneği tehdit ettiği düşünülüyor. Kabakçı isyanı üniforma meselesinden patlıyor. Rumeli Kavağı'ndaki Yamaklar üniforma giymeyi reddediyor. Bu Batıcı bir zorlamaya karşı bir tavır olduğu kadar, daha önemlisi, bir geleneği koruma ve devlet tarafından tepeden aşağı dikte edilen bir disiplin uygulamasını reddetme anlamına da geliyor. Bunun için Nizam-ı Cedidcilerin bu reformların zorunlu olduğu hakkında kamuoyunu ikna etmesi gerekiyor. Koca Sekbanbaşı (bu kişinin kim olduğunu bilmiyoruz) metni tam da bunu yapıyor. Bu metin kamuoyunu avamın kontrolünden çıkarma, doğru bilgilendirme girişimi.

Ubeydullah Kuşmani daha farklı. O dini açıdan Nizam-ı Cedid'i savunuyor. Kuşmani'nin "Zebire"si pek üzerinde durulmamış çok önemli bir metindir. Kuşmani aklî delillerle geleneğin meşruluğunu reddediyor. Ona göre, gelenek İslam olarak sunuluyor, halbuki kadim olan sadece bir zaman dilimi içinde oluşmuş sonra da değişmiş bir uygulamadır. Gelenek, bu şekliyle tek başına meşru yani şer'î değildir. Böylece yeniçeriler etrafında şekillenen geleneği ve kazanılmış hakları ve çıkarları koruyan İslamî söylemi reddediyor, yerine devletle beraber toplumu terbiye edecek bir İslamî söylemi öne çıkartıyor. Bu aklî yöntemi daha sonra nakli delillerle kuvvetlendiriyor. Ubeydullah Kuşmanî, Orta Asya'dan gelmiş ve muhtemelen Nakşibendi-Müceddidî ağı içinde bir vaiz. Tuhaf da bir adam. Asım Genç, Nizam-ı Cedidcilerin "Zebire"yi neredeyse ezberlediğini ve Kuşmani'yi adeta bir şeyh gibi gördüklerini yazıyor. Yani Nizam-ı Cedid hareketi muhafazakâr bir hareket değil. Ama İslamî bir ha-

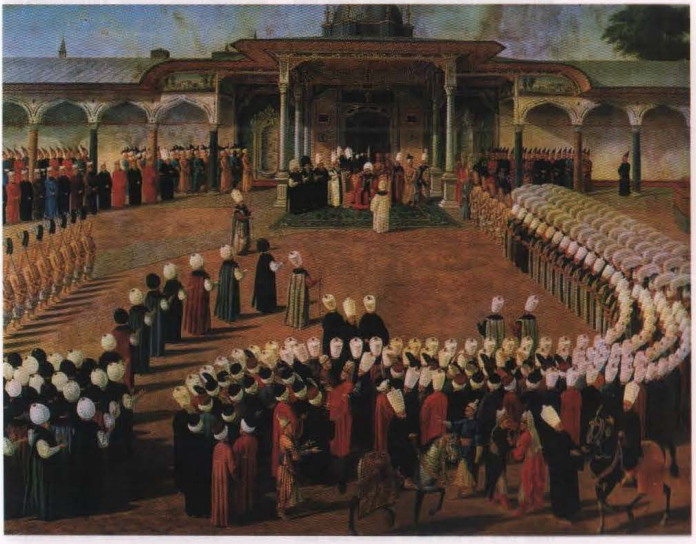
reket. Hem de püriten yani selefi unsurlar taşıyan İslami bir hareket. (Mesela Nizam-ı Cedid askerlerine Birgivi Risalesi okutturuluyor.) Selefiliği bazen gelenekçilikle karıştırıyoruz. Selefilik geleneği reddeder ve öze dönme iddiasındadır. Ama bu öze dönüş nasıl olacaktır? Burada akli ve nakli metotlar uygular. Bu basit bir öze dönüş değildir. İhya ve tecdid ile öze dönülür. Uzatmayalım ama Kuşmani bunu yapıyor. Yeniçerilerle ittifak eden ulemanın gelenekçiliğini reddediyor ve İslami açıdan reformun ihya ve tecdid için bir zorunluluk olduğunu söylüyor. Kısaca, Nizam-ı Cedid ve yeniçeriler arasındaki mücadele aynı zamanda iki İslami söylem arasındaki mücadeledir: Zamanın kestirilemeyen değişimlerine karşı geleneği yani "kadim" olanı koruyan İslami söylem ile devletle beraber toplumu terbiye etmek amacı güden bir İslami söylem. Bu konuya kitapta maalesef çok geniş yer ayıramadım ama şimdilerde bu meseleyi askeri mühendislik ile Selefilik ve Nakşibendilik arasındaki ilişki bağlamında bir yan proje olarak derinlemesine inceliyorum. Zebire'nin yanı sıra değerli meslektaşım Aysel Danacı-Yıldız'ın yayına hazırladığı, Ebu Bekir Efendi'nin Nizam-ı Cedid karşıtı Kabakçı Mustafa Risalesi ve zeylinde Nizam-ı Cedid'i savunan Fezleke-i Nasihat-i Kuşmani (*Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Kitap Yayınevi, 2007) dönemin en önemli polemik metinlerinden biridir. Şu sıralar ben de Kuşmani'nin mevaizini (vaazlarını) yayına hazırlıyorum.

Nizam-ı Cedid'in ordunun toplumu şekillendirmesine yönelik bir hareket oluşunu biraz açabilir misiniz? Bu durumun 19. ve 20. yüzyıla yansımaları olmuş mudur?

Kesinlikle. Ordu reformu toplumsal hayata yeni bir nizam vermeden zaten mümkün değil; çünkü yeniçerilik toplumun belli kesimleriyle o kadar entegre olmuş ki, ordu-toplum ayrımı yapmak oldukça zor. Yani daha geniş bir reform ajandası ile askeri reform mümkün. Kaldı ki zaten 18. asır başlarından beri toplumsal hayatı reform etme üzerinden bir tartışma devam ediyor 18. asrın sonunda askeri mühendislik çok önemli oluyor. Talim, terbiye, yekparelik... Saat gibi çalışan mekanik bir ahall tasavvuru oluşuyor. Bu, 18. asırda mekanik bilimlerin gelişmesiyle de ilgili bir olgu. Askeri mühendislik aynı zamanda toplumu da bir şekilde kurguluyor. Fatih Yeşil ve Gültekin Yıldız, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde askeri reform üzerine yaptıkları çok önemli çalışmalarda askeri reformun aslında toplumsal reform olduğunu çokboyutlu şekilde gösteriyorlar. Ama yukarıda söylediğim gibi Nakşibendi-Müceddidi hareketinin bu bağlamda oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Nizam-ı Cedid'in ordu-toplum tasavvuru, bürokratik Osmanlı elitinin himayesinde askeri mühendisler ile Müceddidilerin ortak bir projesi desek yanlış olmaz sanırım. 19. ve 20. yüzyıllarda toplumsal-siyasal reform ile askerlik arasındaki ilişki tabii devam ediyor. Nizam-ı Cedid'den beri ordu hem aktör olarak hem konu olarak Türkiye tarihinin en temel aktörlerinden biridir. Ordunun laikleşme süreci başlı başına çok enteresan ama bu bayağı geç bir gelişme. Kemal Karpat'ın *İslam'ın Siyasallaşması* (İstanbul: Timaş Yay., 2013) kitabında vurguladığı şey çok önemli. Geleneksel ve yaşanan İslam değil ama İslamcılık, yani Kuşmani'nin de içinde bulunduğu, devlet ile belli bir siyasi ve dini proje temelinde toplumu terbiye eden hareket, Türkiye'deki modernleşmenin en önemli aktörlerinden biridir. Aslında ordu meselesi gibi İslamcı hareketin de kökenini Nizam-ı Cedid'de buluyorum.

II. Mahmud tahta çıktıktan sonra yeniçeriler ile Nizam-ı Cedidciler arasında devam eden mücadelede Osmanlı hanedanı için değişik bir imkândan da bahsediyorsunuz: I. Abdülhamid'in kızı ve IV. Mustafa'nın kız kardeşi Esma Sultan yeniçerileri destekliyor ve bir aşamada Esma Sultan'ın tahta geçeceği ile ilgili bir söylenti çıkıyor. Bunu biraz açabilir misiniz?

Bu biraz söylenti. Bazı kaynaklarda var. Orhan Koloğlu ayrıca yazdı. Tam derinlemesine inemedim. Ama evet, böyle radikal şeylerin söylendiği bir dönem. Zaten hikâyeyi enteresan kılan bu radikallik. Gerayların Osmanlı hanedanının yerini alacağı söylentisi malum. Bu konuda Hakan Kırımlı ile bir makale yazdık ama henüz çıkmadı. Feridun Emecen'in ve Hakan Karateke'nin farklı hane-

III. Selim'in cülus töreni. (Konstantin Kapıdağlı, yak. 1789)

https://tr.wikipedia.org/wiki/III._Selim

dan iddiaları hakkında önemli çalışmaları var. Esma Sultan üzerine biraz çalışıyorum. Tülay Artan da sanırım çalışıyor. Çok enteresan bir şahıs. Büyük bir şirket yöneticisi gibi yüzlerce vakıf ve mukataayı, kethüdasıyla yakın bir çalışma ilişkisi içinde yönetiyor. Esma Sultan'ın malikânesinde köylü olmak hem prestijli hem güvenli. Kendi çalışanını titizlikle koruyor. Diğer yandan, kocası Küçük Hüseyin Paşa —ki çok önemli bir Nizam-ı Cedidci— öldükten sonra evlenmiyor. Yüzlerce cariyeyi toplayıp koruduğu söyleniyor. Ve yeniçerilerle arası çok iyi. Böyle bir kişinin 1807-1808 dönemindeki kargaşa ortamında adının taht için geçmesi çok enteresan. Tabii hanedanın IV. Mustafa ve II. Mahmud'tan başka erkek üyesinin kalmaması devletin durumunu riske atıyordu. Bazen düşünüyorum, II. Mahmud ve IV. Mustafa öldürülse ve erkek vâris kalmasa ne olurdu? Bu kriz nasıl aşılırdı? Aşılabilir miydi? Öyle bir ortamda Esma Sultan'ın taht için düşünülmüş olması bana imkânsız gelmiyor. Ama kitapta dediğim gibi, bulgular söylentilerden ibaret ve temkinli olmak gerekiyor.

Alemdar Mustafa Paşa'nın mezartaşı, Zeynep Sultan Camii haziresi.

Fotoğraf: Ali Yaycıoğlu.

Kitabın çeşitli aşamalarında Manuk Bey'in hikâyesini izliyoruz. 19. yüzyılın başında dragoman da oluyor. Dragomanlığı Yunan ayaklanmasına kadar Fenerlilerin tekelinde olan bir pozisyon olarak biliyoruz. Dolayısıyla Manuk Bey'in durumu tekil bir örnek mi, yoksa belli bir arka planı var mı? Fenerlilerin yarattığı kurumsallaşmada kendine nasıl bir yer buluyor? 19. yüzyıl başı kriz ortamının bir etkisi var mı yükselişinde?

Manuk Bey kitabın en önemli kahramanlarından biri. Rusçuklu Ermeni bir işadamı. Rusçuk yangınından sonra emlak işine giriyor ve Rusçuk'ta büyük emlak ve arsalar alıyor. Buradan zengin oluyor. Sonra bal ve tütün ticaretiyle ilgileniyor. Tirsinikli İsmail Ağa'nın sarrafı oluyor. İsmail Ağa öldürülünce Alemdar ile işbirliği yapıyor. Alemdar'ın Rusçuk âyanı seçilmesinde büyük katkısı olduğu kesin. Çok enteresan bir hikâyesi var. Moskova'da ve Bükreş'te çok fazla vesika var hakkında. Bizim Başbakanlık'ta da bayağı vesika çıktı. Manuk bazı kayıtlara göre 1808'deki ihtilalin *mastermind*'ı. İhtilali hem finanse hem koordine ediyor. Etrafında çok karmaşık bir Ermeni finansör ağı var. Bu ağ Rusya'ya uzanıyor. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başında imparatorlukların sınırlarını aşan finans ilişkileri için müthiş bir örnek. Daha sonra dragoman oluyor ama bu çok kısa. Aslında Ipsilantilerle çok yakın ilişkisi var, yani Fenerli oligarkları çok iyi tanıyor. Ama Ermeni dragoman çok bilinen bir şey değil. Rusya ile ilişkisi iyi olduğu için Alemdar Mustafa Paşa barış görüşmelerinde ona çok büyük inisiyatif veriyor.

Manuk Bey.

http://akunq.net/tr/wp-content/uploads/2012/05/Manuk-bey-Mirzaian1.jpg

İstanbul Ermenileri Manuk için risaleler yazıyor. Aynı zamanda Ermenice yazılmış bir menakıpnamesi var. 1808'de Alemdar Mustafa ölünce ve devr-i Alemdariye bitince Rusya'ya kaçıyor. Aslında birçok Nizam-ı Cedidci Rusya'ya kaçıyor. Bu da çok enteresan. Rusya, Osmanlı'dan gelen siyasi mülteciler için en çok gidilen imparatorluk. Adeta Nizam-ı Cedidci bir diaspora var 1810'larda Rusya'da. Sonra Manuk, Rusya'nın hizmetine giriyor. Polo oynarken attan düşüp ölüyor.

İncelediğiniz dönemin Tanzimat sonrasına ve hatta 20. yüzyıla olan yansımalarına da yer veriyorsunuz. 18. yüzyılda, iktidar ortakları arasında bir müzakere deneyiminin oluştuğundan ve bu deneyimin Sened-i İttifak ile altının çizildiğinden söz ediyorsunuz. 19. yüzyıl merkezileşmesinin bu gelişmeye pek fazla alan tanımadığını söylüyorsunuz ama bir yandan bu müzakere deneyimi, 19. yüzyıldaki anayasacı hareketler için önemli bir arka plan oluşturuyor. 19. yüzyıl merkezileşmesine biraz daha esnek mi bakmalıyız?

Evet. Biz genelde 19. yüzyıla, 20. yüzyıldan bakıyoruz. Halbuki 19. yüzyıla 18. yüzyıldan bakınca çok enteresan şeyler görülebilir. Ben demokratik pratiklerin, özellikle yerel meclislerdeki katılım pratiklerinin kökenini yukarda bahsettiğim kaza meclislerinde, tevzi süreçlerinde ve âyan intihaplarında görüyorum. Hatta 20. yüzyılın demokratik pratikleri, özel-

likle taşra siyaseti, particilik, ahali ile güç sahipleri arasındaki ilişkiler... Bu meselelerin kökenleri 18. asırda saklı. Köken tarihçiliği yapalım demiyorum ama modernizmi Tanzimat reformlarıyla başlatmak bana çok yanlış geliyor. Bu anlamda ben Niyazi Berkes'in doğru yerde durduğunu düşünüyorum. Kitabımda Berkes'le çok angaje olmadım. Aslında bu benim adıma bir hata. Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'da ne dediğine bakınca, benim yazdığım bu kitap onun savlarını derinleştirici ve ayrıntılandırıcı niteliktedir diyebilirim.

Çalışmanızda hangi kaynaklardan yararlandınız? Bu kaynakların araştırmaya açtığı alanlar ya da eksik bıraktığı sorular var mıdır?

Türkiye ve Bulgaristan'daki Osmanlı ve Avrupa arşivleri, şeriye sicilleri, diplomatik kaynaklar, dönemin tarihleri ve başka metinsel kaynaklar, yerel tarihler, söylenceler, edebiyat, mimari ve resim, seyahatnameler.. Ne bulduysam kullandım ama kullanmadığım ya da kitaba alamadığım birçok kaynak da kaldı. Birçok dilde kaynak kullandım ama Arapça kaynakları kitaba yeterince ekleyemedim. Halbuki Cezzar Ahmed Paşa hakkında pek bilinmeyen çok Arapça kaynak vardı elimde. Bir kısmını okumuştum ama kitaba bir şekilde sokamadım. Keza Azmlar üzerine bir Arapça aile tarihi buldum. Onu da kitaba eklemleyemedim. Tepedelenli Ali Paşa'nın arşivi yayımlandı. Olağanüstü bir kaynak. Büyük oranda Yunanca. Onu çok kullandım. Ali Paşa arşivindeki vesikaları Antonis Hadjikyriacou ile bir kitap projesi için ayrıca çalışıyoruz. Özet olarak, bu kitap belli bir belge türü üzerine odaklanan bir kitap değil. Aksine her türden kaynakları bir şekilde içinde görebileceğimiz bir kitap. Doktora tezim çok daha arşiv merkezliydi. Kitap daha farklı oldu.

Son olarak, siz ABD'de yaşayan ve çalışan bir tarihçisiniz. ABD'deki tarihçilik ortamı ve gündemi nasıl bir yönelimde? Osmanlı tarihçiliği ve de Orta Doğu/Balkanlar ile ilgili çalışmalar bu bağlamda nasıl bir yerde duruyor?

Ben senelerdir yılın yedi ayı ABD'de yaşıyorum, dört ayı Türkiye'de, bir ayı da Avrupa'da. Böyle bir düzen tutturdum. Dolayısıyla münhasıran ABD'de yaşıyor sayılmam. Avrupa'daki Osmanlı tarihçiliğini, özellikle Fransa'dakini yakından takip ediyorum ve sık sık Paris'e gidiyorum. Keza Bulgaristan ve Yunanistan'daki meslektaşlarla yakın çalışma fırsatım oldu. Sorunuza şu şekilde cevap vereyim: ABD için konuşursak, şu anda Osmanlı tarihinin yapıldığı birçok merkez ortaya çıktı. Benim de yetiştiğim Harvard, onun yanı sıra Chicago, Princeton, Michigan, New York, McGill Üniversiteleri. Tabii yeni ama iddialı bir şekilde bu gruba katılan ve benim de içinde bulunduğum Stanford. Ayrıca Berkeley, UC Davis, Binghamton, Ohio, Indiana... Bunun yanı sıra birçok *liberal arts* kolejinde Osmanlı tarihçileri var. Bir anlamda alan şu anda hiç olmadığı kadar büyüdü ve Avrupa ve Asya tarihçilerinin saygısını kazandı. Çok farklı projeler ortaya çıkıyor, kitaplar yazılıyor. Çevre tarihi, okuma ve kitap tarihi, günlük hayat ve birey, cinsiyet, mekânsallık, ağlar, hayvanlar, bilim tarihi .. Sanırım benim de içinde bulunduğum bir grup tarihçi Osmanlı İmparatorluğu'nu global bağlama oturtma çabası içinde.

Tepedelenli Ali Paşa'nın mezarı ve yıkılan sarayın yanındaki camii, Yanya.

Fotoğraf: Ali Yaycıoğlu.

Ayrıca, Türkiye ile ilişkiler eskisi gibi kopuk değil. ABD ve Türkiye-Osmanlı tarihçiliği eskisi kadar birbirinden ayrı seyretmiyor. İki dünya da birbirini etkiliyor. Bu anlamda güzel bir dönemdeyiz.

Diğer yandan, bazı riskler var. Klasik metinler eskisi kadar okunmuyor, bu metinlere gereken referanslar verilmiyor. Uzunçarşılı, Köprülü, Wittek, Togan, Babinger, Akdağ, Barkan, hatta İnalcık, Aktepe, Orhonlu, Veinstein... Çok önemli bir "temel" yavaş yavaş unutuluyor, yerine yeni nesil tarihçilerin oraya attığı tartışmalardan ibaret bir akademik gündem geliyor. Bunu biraz tehlikeli görüyorum. Ben benden önce üç neslin öğrenciliğini yaptım. Halil İnalcık, Engin Akarlı, Özer Ergenç ve tabii ki Cemal Kafadar. Bu anlamda çok şanslıyım ve doktora öğrencilerime alanımızın "temeller"ini, klasik kitaplarını okutuyorum.

Yeni argümanlar ve sorular yeni yaklaşımlar geliştirirken, bu "temeller"i ihmal etmememiz lazım. Bazen söylediğimiz şeylerin bir kısmının farklı şekillerde eskiden söylendiğini görebiliriz. Dolayısıyla yeni Osmanlı tarihçiliğinin, klasik eserlerle yeniden entelektüel bir ilişki içine girmesi gerekiyor. Alanımız artık dünya tarihçiliğinde sayılı alanlardan biri. Buna uygun sorumlulukta davranmalıyız.

MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI VE MUSKA ÖZELLİĞİ GÖSTEREN İKİ OBJE

OĞUZ TEKİN

Yüzlerce hatta bazen binlerce yıl önce üretilmiş arkeolojik buluntuların kesin teşhis ve tanımını yapmak bazen zordur hatta imkânsızdır da. Üzerlerindeki yazı ve sembollerin anlaşılması bir yana, bu objelerin işlevlerini açıklamak ve tarihlendirilmelerini sağlamak da yeni verilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmaktadır. Burada sunulan ve bazı sorunları beraberinde taşıyan objeler de belki ileride yapılacak yeni yorumlarla daha iyi ve daha doğru bir şekilde anlaşılabilecektir.

MİLETOS TERAZİ AĞIRLIĞI

İzmir'de özel bir koleksiyonda bulunan bronz bir terazi ağırlığı bu satırların yazarı tarafından daha önce yayımlanmıştı.[1] Ancak objenin üzerindeki yazı o zaman okunamadığı için eksik bir değerlendirme söz konusuydu; bu kez yazı okunabilmiş ve buradaki yazı içinde söz konusu ağırlık yeniden değerlendirilmiştir. Ağırlığın ön yüzünde kabartma şeklinde M ve I harflerinin kaynaşmasıyla oluşturulmuş bir monogram ile hemen üzerinde yine kabartma olarak yapılmış bir arı tasviri yer almaktadır (Res. 1 a). Sol ve sağ kenar boyunca ise nokta vuruşla yapılmış bir yazı bulunmaktadır. Ağırlığın sağ üst köşesine yakın bir yere —ağırlığını artırmak için— sonradan lehimlenmiş (çakılmış) kurşun bir parça vardır.

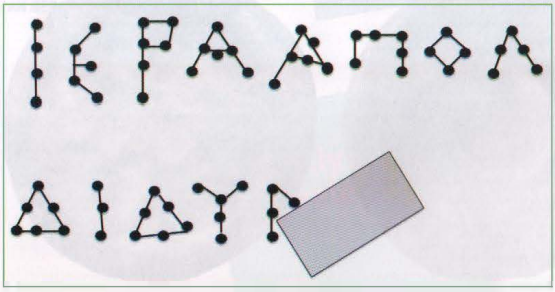
Söz konusu ağırlığı yorumlamaya çalışırsak, M•I harfleri Miletos'un sikkelerinde de sık görülen bir monogram olup, bir anlamda Miletos'un devlet arması (*parasemon*) gibidir. Bu durumda ağırlık kesinlikle Miletos kentine aittir. Ancak, M•I monogramının yukarısında yer alan arı tasviri, bu ağırlığın aynı zamanda Ephesos ile de ilişkili olabileceğini işaret etmektedir; çünkü arı, Ephesos'un sembolüdür (*parasemon*) ve Ephesos'un Arkaik, Klasik ve Hellenistik sikkelerinde sık görülür. Acaba söz konusu ağırlık Miletos ve Ephesos kentleri için ortak bir standardın kullanılmış olabileceğini işaret edebilir mi? İki komşu kent arasındaki ticari faaliyetlerin kolaylaştırılmasında böyle bir ortak standardın kullanılması anlaşılabilir bir durumdur; ancak, M•I'nın yukarısında tasvir edilenin arı mı yoksa sinek mi olduğu da tartışmaya açıktır. Arı ile sineğin anatomik yapısı birbirine benzemektedir; detaylardaki farklılıkları bir kenara bırakırsak, gözle görüneni, belki sineğin kanatlarının, gövdesinin en uç kısmından biraz daha uzun olmasıdır. Sadece bu nokta göz önünde bulundurularak, ağırlık üzerindeki tasvirin arı olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan kurşun gibi detayların gösterilmesinin zor olduğu bir malzeme üzerindeki tasvirin ne derece orijinal görünümü yansıttığı da tartışılabilir. Eğer arı olduğu varsayılırsa, ağırlığın Miletos ve Ephesos kentlerinin ortak kullanımına imkân vermek üzere tasarlandığını söyleyebiliriz.

Bu ağırlık, ikonografik açıdan, Ashmolean Müzesi'de bulunan ön yüzünde tonbalığı üzerinde duran baykuş kompozisyonunu çağrıştırmaktadır.[2] Tonbalığının Kyzikos'un, baykuşun ise Atina'nın sembolü olması nedeniyle söz konusu ağırlığın, iki kentin (Atina-Kyzikos) aralarındaki (ya da Ege coğrafyasındaki) ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması için üretilmiş ortak ağırlık olduğu iddia edilmişti. Bu iddia her ne kadar bazı soruları beraberinde getirse de, burada ele aldığımız ağırlık da —arıyı doğru yorumladıysak— Miletos ile Ephesos ortak kullanımına ve iki kent arasındaki pazar işbirliğine güzel bir örnektir.

Ağırlığın sol ve sağ tarafında, kenara yakın bir şekilde, nokta vuruşla yapılmış bir yazı bulunmaktadır. Bu ağırlık yukarıda adı geçen kitapta yayımlandığında yazının okunamadığı belirtilmişti; ancak şimdi yazıyı doğru okuyabildiğimi düşünüyorum (Res. 1 b): ΙЄΡΑ ΑΠ●Λ / ΔΙΔΥΜ [...] Sağ taraftaki yazının nasıl sonlandığı, üzerine sonradan çakılmış

kurşun kabara nedeniyle, okunamamaktadır; ΔΙΔΥΜ şeklinde bırakılmış da olabileceği gibi yalın, genetiv veya dativ şeklinde de sonlanabilir. Öte yandan, terazi ağırlıklarının tanrıya veya tapınağa adanabileceğini veya onların korumasında (sahipliğinde) olabileceğini de bildiğimizden, yazının dativ veya genetiv formda olması beklenir; yani "Apollon Didymaios'a kutsanmış" veya "Apollon Didymaios'un kutsalı (kutsal ağırlığı)" gibi. Her halükârda ağırlığın Apollon Didymaios'a atfedilmiş olduğu ve belki artık tapınağın malı olduğu anlaşılmaktadır; Olympia'da bulunan ve üzerlerinde ΔΙΟΣ ("Zeus'un") yazısının bulunduğu ağırlıklar, ağırlıkların tapınak aidiyetine örnek gösterilebilir.[3] Apollon Didymaios'a ithaflara Miletos ve Didyma yazıtlarında rastlanmaktadır.[4] Didyma Apollon Tapınağı, Miletos'un egemenlik alanı içindedir ve dolayısıyla Miletos'un bu kutsal alan üzerindeki nüfuzu açıktır. Bu nedenle söz konusu Miletos ağırlığı üzerinde Apollon Didymaios ile ilgili bir lejandın yer alması doğaldır.

Resim 1 a-b. Miletos terazi ağırlığı ve üzerindeki yazının kopya çizimi.

YavuzTatış Koleksiyonu.

Ağırlığın sağ üst köşesine lehimlenen parça, kuşkusuz ağırlığının artırılarak bir ayarlama yapılması içindir. Söz konusu örneğin mevcut ağırlığı 270.65 gramdır; bu, lehimli kurşun parçayla artırılmış olan bir ağırlıktır. Ekstra parçanın ağırlığı yaklaşık 25 gram olarak tahmin edilebilir. Demek ki bu örneğin orijinal ağırlığı muhtemelen 250 g civarındaydı ve ekstra parçanın ilavesiyle 270.65 g'a yükseltilmişti. Böyle bir ayarlamaya neden gerek duyulduğunu bilmiyoruz, fakat standart yükselmesi nedeniyle yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Miletos'un günümüze kalan ağırlıklarını göz önüne aldığımızda Miletos mna'sının 480-500 g civarında olduğunu düşünebiliriz. Ephesos mna'sı da yaklaşık olarak aynı değeri vermektedir. Sonuç olarak, burada ele aldığımız örneğin, ekstra parça eklenmeden önceki ağırlığının yaklaşık olarak 500 gramlık bir mna'yı işaret ettiği söylenebilir. Ekstra

Resim 2 a-b. Majikal özellikli objenin ön ve arka yüzü.

PeraMüzesi, PMA 3546. 2.20 g, 13x12x2mm.

parçanın eklenmesiyle ortaya çıkan (270.65 gx2=) 541.3 gramlık mina değerinin gerek Miletos gerekse Ephesos için yüksek olduğu açıktır.

MUSKA ÖZELLİKLİ İKİ OBJE

Burada ele alınan ve Pera Müzesi koleksiyonunda bulunan iki objenin, üzerlerinde yer alan yazı ve motif nedeniyle majikal bir özellik taşıdıkları aşikârdır.[5] Ancak, her ikisinin de form ve ağırlıkları göz önüne alındığında, belki terazi ağırlığı olarak üretildikleri ya da kullanıldıkları da akla gelebilir. İlk obje kurşundan olup 2.20 g ağırlığında, 13x12x2 mm boyutlarındadır (Resim 2 a-b). Her iki yüzde kabartma olarak iri noktalı kare bordür içinde yazı bulunmaktadır. Bir yüzde, ABP/ ACA/ Z (sondaki harf *ksi* olması gerekirken ters zeta'dır) ve sol ve sağ alt köşede belirsiz birer harf (Θ?–M) yer almaktadır. Objenin diğer yüzünde CAB / Aω yazılıdır; yazının alt kısmında ise her iki ucu kısa bir çubukla sona eren yatay bir çubuk vardır. Bu çubuğun *ioata* harfini temsil ettiği düşünülürse, alttan itibaren son üç harf IAω (Ἰάώ) olarak da okunabilir. En alttaki yatay çubuğun *ioata* olmadığını düşündüğümüzde, bezeme dışında ona farklı bir anlam yüklemek zorlaşmaktadır. Nitekim CABAω IAω şeklinde açık yazılı muska/tılsım örnekleri vardır. Bu obje üzerindeki yazılar (Ἀβράσαξ / Caβαω +I) muska/tılsım özelliğini açıkça göstermektedir. Ancak, benzer formda (kurşun, kare ve kabartma yazılı) muska örnekleri bilinmediğinden burada ya alışılagelmişin dışında bir muska ya da belki bir terazi ağırlığı söz konusudur. Gerçekten de bu, daha ziyade terazi ağırlıklarında görülen bir formdur; objenin ağırlığı (2.20 g) hem MS 3. yüzyıl *tremissis* (1/3 solidus) birimine hem de MS 4. yüzyıl (Büyük Constantinus sonrası) yarım *nomisma* birimine uygundur. Ancak, bu kez üzerindeki majikal yazının terazi ağırlıkları için alışılagelmiş olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, söz konusu objeyi salt bir muska veya salt bir terazi ağırlığı olarak kabul etmektense muska özelliği gösteren fakat aynı zamanda terazi ağırlığı olarak da kullanılmış olması muhtemel (kesin değil) bir obje olarak nitelemek pek de yanlış olmasa gerektir.

Apollon Didymeos'a ithaflara Miletos ve Didyma yazıtlarında rastlanmaktadır. Didyma Apollon Tapınağı, Miletos'un egemenlik alanı içinde kalmaktadır ve dolayısıyla Miletos'un bu kutsal alan üzerindeki nüfuzu açıktır. Bu nedenle söz konusu Miletos ağırlığı üzerinde Apollon Didymeos ile ilgili bir lejandın yer alması doğaldır.

Resim 3 a-b. Majikal özellikli objenin ön ve arka yüzü.

Pera Müzesi, PMA 1192. 2.05 g, 16 mm.

İkinci obje form olarak cam özelliği gösterse de bir ihtimal metal (belki gümüş?) olup disk formundadır.[6] Bir yüzünde kabartma olarak hilal ve hemen önünde üç yıldız bulunmakta, arka yüzünde yine kabartma olarak MI/ XAH/ Λ yazısı yer almaktadır (Res. 3 a-b). Bu yazı ve motif de majikal bir özellik göstermektedir. Gerek Mikhael yazısına gerekse hilal ve yıldızlar motifine başka majikal objelerde de rastlamaktayız. Ağırlığı (2.05 g) hem Roma İmparatorluk Dönemi *tremissis* birimi (1/3 *aureus*), hem de –biraz hafif olsa da– Geç Roma/Erken Bizans yarım *nomisma* yani *semis* birimi için uygundur. Öte yandan, hilal ve yıldızlardan oluşan motif daha ziyade MS 2.-3. yüzyıl Roma İmparatorluk Dönemi'ni işaret etmektedir.

İki yüzünün işlenmiş olması nedeniyle muska olarak taşınmak veya bir çerçeve içine alınarak boyna asılmak maksadıyla üretilmiş olması ihtimali ağır basan majikal özellikli bu obje ve yukarıdaki kurşun kare obje için MS 2. ile 5. yüzyıl arası gibi nispeten geniş bir tarih aralığı verilmesi uygun olacaktır.

DİPNOTLAR

1 *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları. Klasik ve Helenistik Dönemler* (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2015), res. 216 veya *Balance Weight in the Aegean World. Classical and Hellenistic Periods* (İstanbul: Turkish Institute of Archaeology, 2016), fig. 264.

2 H.C. Meyer, "A Collection of Ancient Market Weights from Histria, Callatis and Tomis in the Ashmolean Museum, Oxford. Catalogue with Introductory Essay", *It. Mar Nero* V-2001/2003, s. 41-76, s. 74, fig. 29; H.C. Meyer-D.A. Moreno, "A Greek Metrological Koine: A Lead Weight from the Western Black Sea Region in the Ashmolean Museum, Oxford", *OJA* 23/2 (2004), s. 209-216, s. 210, fig. 1.

3 K. Hitzl, *Die Gewichte griechischer Zeit aus Olympia* (Berlin, 1996) (bir. Br. 8461 ve B. 3108).

4 Örnek olarak bkz. *SEG* 39-1258, 59-1291, 59-1294.

5 Benzer majikal objeler için ayrıca bkz. S. Altınoluk, "Batı Anadolu'dan İki Tılsımlı Obje: Abrasaks", *Tarhan Armağanı. M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler*, ed. O. Tekin, M.H. Sayar, E. Konyar (İstanbul, 2013), s.13-18.

6 Objeyi inceleyerek camdan ziyade metal (olasılıkla gümüş) olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyen Gonca Dardenir'e teşekkür ederim.

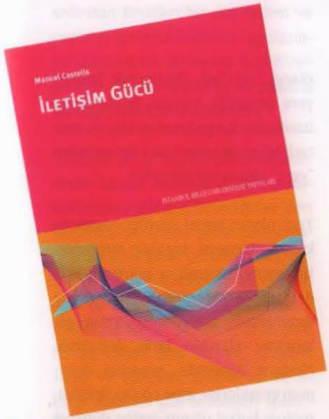
DOLMABAHÇE
Mekânın Hafızası
Derleyen Bahar Kaya

ISBN: 978-605-399-368-1
472 sayfa, sert kapak, renkli

Dolmabahçe: Mekânın Hafızası, sarayı sadece anıtsal bir obje olarak değerlendirmenin ötesinde, merkezinde bulunduğu mekânın hafızasını yaratan, kentin tüm dönüşümlerinin adeta bir "aktörü" olarak ele alıyor. Bu kitapta; çok katmanlı, karmaşık bir geçmişe sahip olan ve bu geçmişin izlerini barındıran bölgenin tüm özellikleri üçyüz yıllık tarihsel bir dönem kapsamında, çeşitli disiplin ve meslek alanlarından gelen uzman ve akademisyenlerin kaleme aldıkları ve zengin görsel malzemeyle de desteklenen makaleleri yeralıyor. Bölgenin üzerinde oluşan mekânın hafızasını birbirini tamamlar biçimde yansıtan bu makaleler, bir başka açıdan Dolmabahçe bölgesini temel alarak, İstanbul ve Türkiye'nin modernlik deneyimlerini de gündeme alarak tartışıyor.

Bu çalışma bir anlamda Dolmabahçe Bölgesi'nin tarihsel, toplumsal, mimari ve kültürel dokusunun katmanları arasında, Bahar Kaya'nın deyimiyle bir "arkeolojik kazı" gerçekleştirip, Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan karmaşık, çoğul ve çok sesli modernite serüvenini tüm yanlarıyla irdelerken, bu alanda temel bir başvuru eseri olmaya da hak kazanıyor.

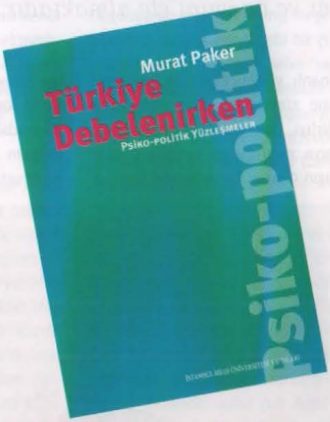
BAHAR KAYA SHIRINE HAMADEN **NİLAY ÖZLÜ** AFİFE BATUR **SILA DURHAN** YILDIZ SALMAN **DENİZ İKİZ** M. BURAK ÇETİNTAŞ **IŞIL UÇMAN ALTINIŞIK** DENİZ GÜNER **M. BURAK ALTINIŞIK** HATİCE AYNUR **PHILIPPE BORA KESKİNER** ESRA AKCAN **AHMET ERSOY** UĞUR TANYELİ **ERHAN BERAT FINDIKLI**

İLETİŞİM GÜCÜ
Manuel Castells

ISBN: 978-605-399-439-8
611 sayfa

Castells, bu eseriyle enformasyona dayalı bir toplum teorisini geliştirirken, iletişim kuramı alanında toplumsal hareketler, siyaset, iş dünyası, skandallar ve medya konularını analiz eden çok boyutlu bir anlayış sunuyor. WikiLeaks ve farklı ülkelerdeki benzerlerini anarak, başta ABD'nin Irak'ı işgali, Watergate Skandalı, 2004'teki Madrid tren bombalamaları, Fransa'daki yolsuzluk davası gibi skandalların medyada yansıtılmasını inceleyen yazar, tüm dünyadaki siyasal skandallardan bir seçki ve bunlara bağlı yasal süreçlerin yanı sıra Obama'nın 2008'deki yenilikçi siyasal kampanyasını ve dünya çapında çevre hareketlerini de değerlendirmelerine katarak zengin örneklerle çalışmasını güçlendiriyor.

TÜRKİYE DEBELENİRKEN
Psiko-Politik Yüzleşmeler
Murat Paker

ISBN: 978-605-399-445-9
413 sayfa

Murat Paker, bu kitapta topladığı makale ve söyleşilerinde milliyetçilik, göç, din, linç, Ermeni meselesi, Kürt meselesi, narsisizm, tecrit, fanatizm, ayrımcılık, işkence gibi kavramlardan yola çıkıp ortaya çıkan soruların peşinden giderek psikopolitik bir perspektifle bütün 2005-2015 döneminin panoramasını da çıkarmış oluyor. 2016 itibarıyla Türkiye toplumunun sert bir karanlık döneme veya korku tünelinin itildiği düşünüldüğünde, buraya nasıl geldik, neler yaptık/yapmadık gibi önem kazanan sorulara bu kitap kısmen ışık tutuyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO www.puntokitap.com
Telefon: 0212 49 6 10 [illegible]
e-mail: punto@puntokitap.com

İSTANBUL'UN İMARI VE YANGINLAR-1
OSMANLI ŞEHİR YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YANGINLARIN ROLÜ*

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT

Şehir mekânı, dönemin Osmanlı iktidarının Tanzimat tasavvurunu ve bu doğrultuda yaşanan değişimi yansıtan, başka bir deyişle, süreci yöneten ve yaşayanların çıkarlarını ve çatışmalarını da ortaya koyan bir varlıktır. 19. yüzyılda İstanbul'un imarında yangınların önemini konu alan bir dizinin ilk bölümü olarak kurgulanan bu makale, şehir ve şehirli için yeniyi inşa edecek olan dönemin modern yönetim anlayışında yangınların yerini, sıradan bir felaketin sıra dışı bir "yeni" olarak sürece katkısını ve önemini ele almaktadır.

Osmanlı yöneticileri için, modernleşme sürecinde şehri, dolayısıyla şehirliyi, tasavvur edilen modern yapıya evriltmenin destekçisi olan yangın olgusu, bir anlamda dönüşüme hizmet eden bir yenilikti. Yüzyıllardır süregelen felaket, bu dönemde dünyadaki gelişmelere paralel olarak değişim arzulayan iktidarın gözünde fırsata dönüştürülecek bir neden olarak "yeni"ydi. Düşüncede beliren yeni gerçeklik bundan böyle kendi üzerinden kurgulanan önlem ve mücadeleleri de içeren tüm davranışları "yeni" olarak var edecekti.

İstanbul, 1901. Yeni Valide Camii önü.

Library of Congress koleksiyonu.

Yeni olanın temel özelliği, siyasetin kutsal otoriteye dayanan meşruiyetin yerine, sistemli ve yöntemli akla dayanan yasal meşruiyete öncelik tanımasıydı. Yasal meşruiyetin geleneksel olandan farkı değişimdi. Modern dönemde, yaşanan durumun gereklerine göre çözüm üretildi; toplum kutsal olanın yerine dünyevi kurallara itaat etmeye hazırlandı. Bu nedenle, kuralların sürdürülmesi değil ihtiyacı karşılaması hedefleniyordu.[1] Amaca hizmet etmeyen kural, geçerliliğini yitirince değiştirilecekti.

19. yüzyılda şehir mekânının tanziminde yangınla ilişkili ya da ondan bağımsız biçimde esas olan, iktidarın amacına hizmet edecek yeni kuralların hazırlanması ve uygulamaya konmasıydı. Ne var ki yangın, kuralların üretilmesi ve uygulamaya konmasında öncelikli bir yere sahipti.

İstanbul'da bir mahalle, 1900.

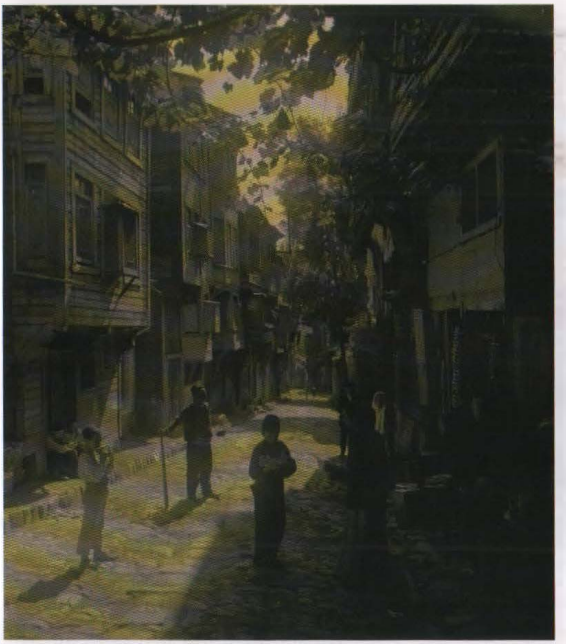
Library of Congress koleksiyonu.

Örneğin şehir mekânı düzenlemesinde yapısal değişimi gerektirecek büyüklükteki Hocapaşa yangını (1865),[2] ardından üretilen bir dizi önlem ve yaptırım içeren kuralların uygulamaya konmasında gösterilen başarı nedeniyle, ileride topluma ve mekâna taşıdığı yeniliklerle anılacaktı.

Osmanlı şehir yapısı çözümlemelerinde İslami, Anadolu-Türk, Anadolu-Osmanlı gibi çeşitli modeller ileri sürülmüştür. İslami şehir araştırmacılarına göre şehir genelde cami, pazar ve hamam işlevlerini barındıran üçlü bir şablona sahiptir. Türk şehir tiplerinde ise bu şablon iç kale, şehristan, rabad ismi verilen, sırasıyla saray ve yönetim, aristokrasi ve ticaret alanları gibi bölümleri içerir.[3] Doğan Kuban, Osmanlı şehrinin kültürler arası alışverişin sonucu olarak İslami öğeleri ve Orta Asya Türk öğelerini barındırdığını, Anadolu'da Türklerin istila ettiği yerlerde yerleşik Bizans toplumunun kimi davranışlarını sürdürdüğünü belirtir. Bu nedenle, Osmanlı şehrinin kendinden önceki kültürel öğeleri de içeren bir sentez olduğu dile getirilmiştir.[4] Turgut Cansever'e göre ise Osmanlı şehri, maddi ve kültürel nedenlerle diğer İslam şehirlerinden farklı olmasına rağmen, İslami temelde onlarla bütünleşen bir yapıya sahiptir; bu nedenle de bir İslam şehridir. Cansever'in varlığın birliğine işaret eden şehir çözümlemesinde, örneğin konutların yoldan bağımsız kendi varlık eksenleri etrafında tektonikler düzeni ile toplumun temel birimi aileyi işaret etmesi gibi, şehrin en küçük birimiyle dahi kutsal varlığa atıfta bulunulur.[5]

Batı kökenli tarihyazımında ise Avrupa, ötekileştirilen Doğu'nun üzerinde, demokrat ve akılcı bir güç olarak idealize edilen bir yapı sergilemektedir. Bu yapının karşısında yer alan Doğu profili tersine despotiktir. Max Weber'in teorisine göre şehir, kendine ait özerk hukuku olan ve seçimle gelenler tarafından yönetilen "şehirli topluluk"a sahip olmalıdır ki bu yalnızca Avrupa Ortaçağ şehirlerinde mevcuttur.[6] Marksist bir görüşle Weber'in "İslami şehir" modeli siyasi özerkliği olmayan emperyal bir iktidar tarafından yönetilenlerin yaşadığı bir kalıba sahiptir. Gustave von Grunebaum, Ira Lapidus, Albert Hourani gibi şarkiyatçılar da İslam şehri üzerinde çalışmıştır. Şarkiyatçıların daha çok Ortadoğu ve Arap şehirleri üzerinden bir model üretmesi, bu modelin diğer Anadolu-Osmanlı şehirlerini bağlayacağı anlamına gelmemelidir. Ayrıca şehir üzerinde model üretmek, genel yargıya varmak, bir anlamda özgül örneği dışlamak anlamına gelecektir. Oysa şehir yaşayan canlı bir organizma gibi değişen bir varlıktır.[7] Okuduğunuz yazıda herhangi bir şehir modelini idealize etmek gibi bir çaba gösterilmemiş, Osmanlı şehir yapısında mevcut mekânsal birimler ve birimlerin birbirleriyle oluşturduğu düzen ile bu düzenin 19. yüzyıldaki değişimi, örnekler ve belgeler üzerinden incelenmiştir.

Şehir mekânı için "yeni" olarak nitelenen olgu "değişim"i işaret eder. Avrupa şehri için bu durum endüstrileşmeyle açıklanır. Örneğin şehir yapısı çözümlemelerinden biri olan "endüstri öncesi şehir" modeli, mekânsal değişimi endüstrinin girmediği yerlerde, daha çok Asya ve Ortadoğu'da ele alır ve geleneksel yerleşmeler ve endüstrileşmenin girdiği toplumların yaşadığı yerler arasındaki farkı belirleyen değişkenin "teknoloji" olduğunu öne sürer. Ancak Sjoberg'in bu modeli, şehirlerdeki sosyal tabakalaşma ve geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşümün endüstrileşmeyle gerçekleşeceğini belirten yargıları nedeniyle eleştiri konusu oldu.[8] Zira Osmanlı şehrinin modernleşmesi endüstrileşmeyle gerçekleşmedi. Her ne kadar Avrupa'da endüstrileşmeyle birlikte beliren sağlıksız yaşam koşullarının

Ayasofya civarında bir mahalle, 1912.

Library of Congress koleksiyonu.

iyileştirilmesi amacı, 1848 öncesindeki ütopist şehircilerin arayışlarına vesile olduysa da ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda "Beynelmilel Sıhhiye Meclisi"nin kurulmasında bir şekilde etkili olduğu kabul edilse[9] de Osmanlı'da şehir planlamasının endüstrileşmeye tepki olarak ortaya çıkmadığı ileri sürülmüştür. Buna göre Osmanlı çevreselleşerek Batı'ya eklemlenmesiyle birlikte bir değişim yaşıyordu.[10] Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal yapısının modernleşme sürecinde geçirdiği değişimi dünya sistemiyle[11] birlikte değerlendiren görüş doğrultusunda yapılacak mekânsal çözümleme, 19. yüzyılda yangınla dolaysız ya da dolaylı ilişkiyle gerçekleştirilen düzenlemeleri anlamakta işimizi kolaylaştıracaktır.

ŞEHRİN MEKÂNSAL YAPISI

Bu bölümde belirtilen mimari öğeler, fetih sonrasında kurulan mahalleyi teşkil eden birimlerdir.[12] Osmanlı'da Tanzimat'tan önceki dönemde belediye hizmetleri, hükümet tarafından değil halk tarafından görülmekte olup, bu sistem Osman Nuri Ergin tarafından "ferdiyet usulü" olarak tanımlanır.[13] Buna göre hizmetler fertler tarafından kurulan vakıf sistemiyle gerçekleştirilmekteydi. Bu yapıda mülk, Allah'a ait olan toprak üzerindeki tasarruf hakkından ibaret sayılıyordu. Osmanlı'nın modernleşme döneminde oluşturulan yeni kurallar ve kurumlarla tanzim edilmeden önce, şehrin en küçük yönetsel birimi olan mahalle, çoğunlukla ismini aldığı bir mescit etrafında oluşuyordu. Kimi mahallede hamam, kiminde mektep, kiminde her ikisi de mevcuttu. Konutlar genellikle kamusal yol (*tarîk-i âm*) ile bağlayıcı bir avlu birimi etrafında kümelenmiş, ortak kuyu ve hela kullanımlı, tek ya da iki katlı bina gruplarıydı. Kimi zaman bu bina grupları bir çıkmaz sokak (*tarîk-i hâs*) oluştururdu. Mahallenin özerk yapısı içinde, konutların ihtiyaca göre eklemlenmesi ve geleneksel komşuluk ilişkileriyle biçimlenerek daralan sokaklar, kamusal niteliklerini yitirmişti. İstanbul'da konutlara bu türden değişim esnekliği sağlayan inşaat malzemesi de doğal olarak ahşaptı; ancak sık sık tekrar eden yangınlar ileride binanın inşa tekniğinin değişimini gerekli kılacaktı.

II. Mahmud döneminde belediye hizmetleri, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü isimli bir merkezde toplandı. Bu dönemde merkezi bir yönetim biçiminde düşünülen şehir yönetimi, ileride 1855'te "Şehremaneti"yle yerel bir yönetim anlayışına dönüştü.[14] 1856'da kurulan ve üyeleri arasında yabancıların da yer aldığı İntizam-ı Şehir Komisyonu'yla birlikte öncelik verilen hizmetler, sokakların genişletilmesi, yaya kaldırımları yapımı ve temizlik işleri oldu. Özellikle yangın yerlerinde olmak üzere, İstanbul'un tanziminde sadece sokakların genişletilmesi ya da yeni caddeler açılması bile kapsamlı bir işti. Yeni yapılanmanın sokaklar üzerindeki tasarruf anlayışı klasik dönemdekinden oldukça uzaktı. Nitekim Osmanlı şehrinde sokak, şehir örüntüsünde bir öncelik değil sonuç olarak varlık gösterdi. Kullanım amacına uygun olarak topografyanın izin verdiği ölçüde inşa edilen binalar yön belirleyicidir. Şehir toplumsal dayanışmaya bağlı olarak birbirine eklemlenen bu parçaların bir bütünüdür. Oysa dönemin Tanzimat anlayışı standartlaştırma arayışı içindeydi. Buna göre sokaklar standartlaştırmanın kurucu öğeleri olarak öncelikli yere sahipti. Bu doğrultuda genişletilen sokaklar ya da açılan caddelerin yeni formlarıyla birlikte vakfedilmiş mülkleri onlara "yeni" değer atfedecek kurallarla dönüştürmek, yeni parselasyonla numaralandırarak sınıflandırmak kadim vakıf sisteminin yarattığı değeri sıradanlaştırırken, mülkün piyasa değerini artıracaktı. Parselasyon, mülkleri satmak ya da kiralamak üzere paylara ayırmayı içerir. Şehirciliğe ilişkin parsellenen şehir[15] modern anlamda kâr getiren bir durumdur. Modernleşme sürecinde özellikle yangınla birlikte düzenlenen şehir esasen bölünen bir şehirdir.

ŞEHRİN SOSYAL YAPISI

Osmanlı mahallesi hem bütünü oluşturan bir parçayı hem de parçayı oluşturan bütünü temsil ediyordu.[16] Şehir yönetiminin en küçük birimi olan mahalle, aynı zamanda devlet ile birey arasında aracı bir kurumdu; zira Osmanlı'da birey kendisi ola-

Mahalleye bir tür muhafaza sağlayan çıkmaz sokaklar, nüfus artışına bağlı olarak yoğunlaşan şehir dokusu içinde iki yönden tehdit unsurudur. Tehditlerden birincisi yangındır. Çıkmaz sokakların yangınlarda yarattığı ulaşım sorunu birinci derecede önem taşır. Öte yandan kurumsallaşan merkezi devlet anlayışı açısından güvenlik ve denetim zorluğu, çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması için en az birincisi kadar önemlidir.

rak değil, içinde yer aldığı cemaatle birlikte toplumsal bir varlık oluşturuyordu. Bireyin, cemaat içinde kefalet ve ortak sorumluluk hukukuna uyum göstermesi bir zorunluluktu.[17] Mahalle örgütü yönetsel ve beledi hizmetlerde olduğu kadar, güvenlik konusunda da ortak sorumluluk geliştirirdi. Örneğin bir cinayet olayıyla ilgili olarak elli kişiye yemin ettirilmesi (*kesame*) ve mahalle erkekleri üzerine eşit diyet hükmü verilmesi gibi[18] cezaya dair uygulamalarda, bilinmezlik söz konusu olduğunda tüm mahalleli sorumlu tutuluyordu. Bu sorumluluk doğal olarak mahalle sakinlerini, birbirinin seslerini işitebilecek kadar yakın topluluklar halinde ikamet etmeye yönlendirmiş olmalıdır.[19]

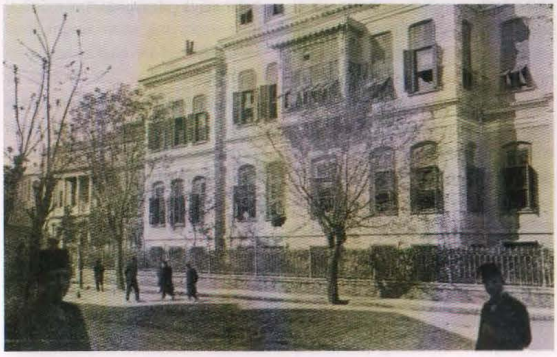
İslam'ın komşuluk hakkı, misafirperverlik, sadaka ve yardımlaşma hükümleri[20] mevcut olsa da, pratikte Osmanlı mahallesinin, dini yönden heterojen toplulukları barındırdığı söylenemez. Her ne kadar farklı dinlere mensup grupların birlikte yaşadığı örnekler var olsa da bu, mahalleler arasındaki sınırların esnekliğinden kaynaklanıyordu. Nitekim iki mahalle arasına Müslüman olmayan bir grubun sonradan yerleşmesi sonucunda, Müslüman mahalleli adına mahalle muhtarı ve imamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne sunulan şikâyet dilekçesi bunun örneklerindendi.[21] Öte yandan yangından sonra evsiz kalan ve Müslüman olmayan komşuların Müslümanlar tarafından, geçici olarak evlerinde misafir edilmesi de olağan bir durumdu.[22] Buna karşın, mahalle yapısı sosyal farklılıkları içermiyordu. Tahrir Defterleri'nde isimleri geçen, tek hücreli (*hücerat*), tek katlı (*tahtânî*) konut, tek bir hela ve su kuyusu kullanımlı ortak avlu etrafında kümelenmiş, kimi zaman dükkân birim(ler)ini de içeren bina grupları ya da çıkma (*şurfe*), gölgelikli (*zulle*), iki katlı (*fevkânî*) konutların aynı mahallede yer aldığına rastlanıyordu. Bu durum, gelir düzeyi yüksek ve düşük olan kişilerin aynı mahallede ikamet edebildiğinin göstergesiydi. Ne var ki bu yapı, örneğin Suriçi'nde yangınlardan sonra hız kazanan düzenlemelerle birlikte değişecekti. Değişimin sebebi ise, şehir toprağının modern anlamda bir değer kazanmaya başlaması, gerek iktidarın gerekse zenginleşen sakinlerinin bundan mümkün olduğu kadar yararlanma isteğinde olmasıydı.

ŞEHİRDE EKONOMİK SİSTEM

Osmanlı'nın klasik dönem şehrinde herhangi bir rekabet ortamı olmaksızın *hirfet* (lonca) sisteminin sağladığı, itaatkâr ve dayanışmacı yapıya sahip bir iktisadi sistem içinde iş, istihdam hacmi, üretim ve satış değerlerinin mutlak denetim altında tutulmasıyla birlikte sabitlik söz konusuydu; bu durum sosyal değişimin önünü kapatıyordu. Dayanışmacı cemaat yapısı nedeniyle mahalle içinde alçak gönüllü bir ekonomik yaşam oluşturulmuştu.[23] Bu yeterlilik içinde, vakıf tarafından karşılanan kamusal ihtiyaçlarla birlikte, şehrin uzun mesafelerini kat etmeye gereksinim kalmıyordu. Ne var ki bu durum, 19. yüzyılda özellikle yangınlardan sonra değişecek, devlet tarafından da desteklenen inşaat sektörü, yeni işkolları, işçilik ve malzeme nakliyle birlikte şehir hareket kazanacaktı.

HUKUKÎ YAPININ ŞEHİR MEKÂNINA ETKİSİ

Şehirde kamusal yaşam ve bireyler arası ilişki, ikili yapıya sahip hukuk kurallarına göre düzenlenmekteydi; bunların birincisi hükümdarın iradesine bağlı örfi kurallar, diğeri ise dinin belirlediği şer'i kurallardı. Böyle bir yapının belirlediği sistem içinde sosyal yapının özgürlük sınırları da daralıyordu. Bu yapıyla birlikte, mahalleliye üzerinde yaşadığı toprağın beledi ve idari hizmetlerini karşıladığı sürece özerk bir yaşama hakkı

Nafia Nezareti binası.

SALT Araştırma koleksiyonu

tanınıyordu. Mahalleli, konutunu komşu rızasıyla değiştirme hakkına sahipti. Yerasimos, şehir alanını düzenleyen bu hakların İslam hukukuna bağlı özel bir yönetimden kaynaklandığını belirtir: Bu yönetimin özünde engelleme ve çıkar ölçütleri belirleyiciydi; cemaatin işgal ettiği toprak eşit olarak paylaşılmıyordu. caddelerinden çıkmaz sokağına dek giderek azalır; bu nedenle Osmanlı şehrinde net bir kamusallıktan söz etmek imkânsızdır.

Öte yandan mahalle biriminin özgürlüğünün gerçek anlamdaki çıkmazları, ileride gerek mahalleli gerek iktidar için mecazi anlamda da içinden

Suriçi'nde kâgir ve ahşap bina inşaatı arasında yaşanan gelgitleri ve çokkatlı bina inşa edilememe nedenini, geleneksellik söyleminden uzaklaşarak, arsa üzerindeki mülkiyet ve şehrin imarı için iktidarın yararcı düşüncesine göre yeniden değerlendirmekte fayda vardır.

Mustafa Reşit Paşa'nın Rudolf Hoffman tarafından yapılmış bir portresi.

commons.wikimedia.org

Örneğin çıkmaz bir sokağı en yararcı kullanan, çıkmazın sonunda yaşayandı. Her konutun önündeki sokak parçası, sahibinin evinin önünü (*binâ*) oluştururdu. Bu durum şikâyetle sonuçlanana dek, sahibine geçici kullanım hakkı tanırdı. İşgal edilen şehir toprağı kırk-elli yıl içinde şikâyet edilmezse özel meşruiyet kazanırdı. Bu kural toprağın altı için de geçerliydi; örneğin kişi kendine mahzen yapabilirdi.[24] İşte bütün bu haklar Yerasimos'a göre Osmanlı'da ve İslam şehirlerinde, Batılı anlamda sınır kavramının yokluğuyla ilişkilidir. Kişinin kamusallığı şehrin ana çıkılmaz bir sorun olarak belirecekti. Öyle ki, mahalleye bir tür muhafaza sağlayan bu sokaklar nüfus artışına bağlı olarak yoğunlaşan şehir dokusu içinde iki yönden tehdit unsuruydu. Tehditlerden birincisi yangındı. Çıkmaz sokakların yangınlarda yarattığı ulaşım sorunu birinci derecede önem taşıyordu. Kurumsallaşan merkezi devlet anlayışı açısından ise güvenlik ve denetim zorluğu, çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması için en az birincisi kadar önemliydi. Bu konuda yazılan ilk resmi belge 25 Rebiyülevvel 1255 [8 Haziran 1839] tarihlidir.[25] Tanzimat'tan önce düzenlenen bu metnin içinde, çıkmaz sokaklara asla izin verilmeyeceği yazılıdır. Yerasimos'a göre, diğer iktidarlar gibi Osmanlı iktidarı da kararlarını haklı bir gerekçeye dayandırmak için kamu ahlakı ve yararı ilkesinden yararlanmaya çalışıyordu.[26]

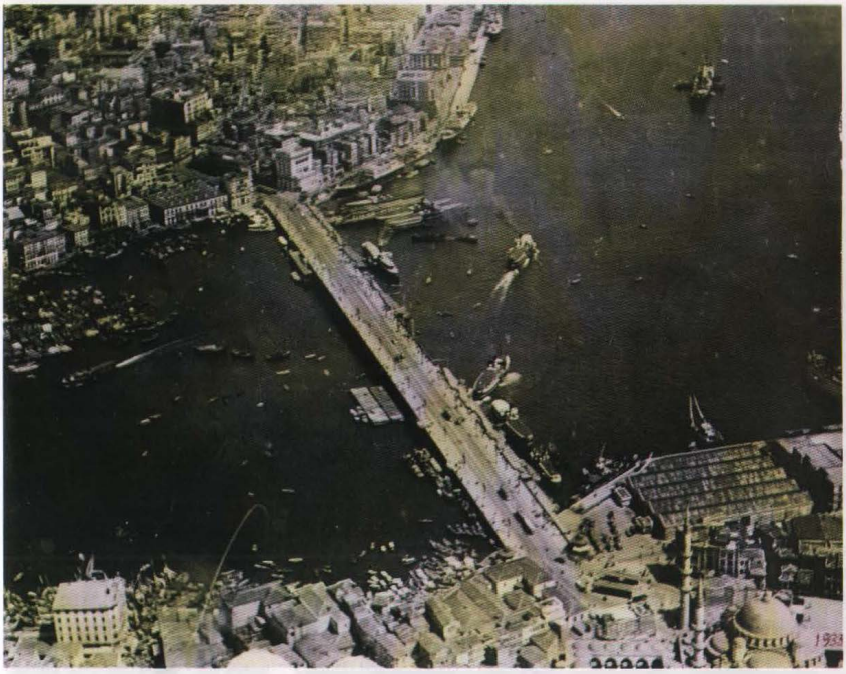
VAKIFLAR

Geleneksel dönemde şehrin kamusal kuruluşları olan vakıflar, hayır kurumları olarak varlık gösteriyordu ancak karmaşık bir yapıya sahipti. Şehir mekânını örgütleyen, zamana koşut kendini yenileyen, yeniden üreten, sistemli bir mekanizma söz konusuydu.

Osman Nuri Ergin, Türklerin nüfusu arttıkça Bizans'tan kalan meydanları dahi vakfettiklerini belirtir.[27] Böylelikle Bizans şehri giderek Osmanlı karakteri almaya başlamıştı. İstanbul'da 16. yüzyıl sonunda şehrin üçte biri vakıf mallarından oluşuyordu.[28] 19. yüzyıla gelindiğinde, Tanzimat'ın ilanından önce, Ekim-Kasım 1836'da İstanbul'un diğer Avrupa şehirleri gibi modern bir görünüm kazanmasını arzulayan ve bu konuda çeşitli görüşler savunan Mustafa Reşit Paşa'ya göre, vakıf sistemi şehri Avrupalılaştırmak için engel değildi, aksine itici bir güç olarak kullanılabilirdi.[29] Örneğin yol genişletilmesinde 300 ziralık bir vakıf arsası 50 zira yer kaybedecekti. Üzerindeki ahşap binanın değeri 10.000 kuruş kabul edilse, sonradan yapılacak yeni kâgir binanın değeri 30-40 bin kuruş olacağı için mutasarrıfı daha çok kira ödeyecekti. Böylece arsanın alanı küçülmüş olmasına rağmen, geliri artacak ve üzerine yapılan kâgir binayla yangına karşı dayanıklılığı artacaktı. Bu dönemde Evkaf Nezareti'ne bağlanmış olan vakıfların sözü edilen harcamaları hazineden karşılanacaktı.

Yerasimos'a göre, küçülen arsalarda yoğunlaşan inşa faaliyetleriyle birlikte şehrin vakıf sistemi sıradanlaşmıştı, zira bu düzenin Osmanlı geleneksel yapısıyla uyumunda sorun vardı. İşte bu nedenle şehri tahrip eden ve yeniden düzenlemeyi gerektiren yangın, mevcut sosyal, ekonomik ve hukuki sistemi zorlarken, vakıf yapısı, üzerinde düşünülmesi gereken bir öneme sahiptir. Düzenlenecek mahaller "vakıf mahaller"di. Burada sözü edilen, vakfedilmiş cami, mescit, hamam gibi bina grupları değil, kiralama yöntemiyle gelir getirecek olan mahallerdir. Bu tür vakıflarda mağaza, dükkân, han, hamam, ev gibi gayrimenkuller gelir getiriyor, gayrimenkullerde değişiklik yapılmasına izin verilmiyordu. Bu binalar doğal afetlerle tahrip olduğunda, kira gelirleriyle imarları son derece güçtü. Kaldı ki Allah'a ait olarak kabul edildiklerinden satılmaları da mümkün değildi.

Şehri tahrip olmuş vakıf yapılarından kurtaracak ve aynı zamanda

Eminönü ve Galata panoraması, 1935.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

vakıf sistemini canlandıracak çareler arandığında, icare-i vahideli (en fazla üç yıllığına kiraya verilen), icare-i vahide-i kadimeli (uzun süreli), mukataalı ve icareteyn vakıflar gibi yeni tip vakıf yapıları gündeme geldi.[30] Vakıf tipleri içinde ilgimizi çeken "mukataalı"[31] ve "icareteyn" vakıflardır ki bunların kuruluş nedenlerinden biri de vakıf gelirinin, harap olmuş vakfı tamir etmeye yetersiz olmasıydı.[32] Arsanın mülkiyeti saklı kalmak koşuluyla, üzerine bina inşa etmek, ağaç dikmek yoluyla kiracıya mülkiyet hakkı tanınmıştı, ancak kiracıdan karşılığı peşin olarak alınıyordu. Hatırlanacak olursa, aynî olmayan vakıf tiplerinde, vakıf üzerinde herhangi bir değişiklik yapılması yasaktı. Ne var ki afetlerden sonra tahrip olan vakıf malının tamir masrafları ve yeniden gelir getiren bir yapı haline dönüştürülmesi için, sistemin yararcılık ilkesi gereği o güne dek yasak olan yasallaşabilirdi.

İcareteyn vakıflar ile mukataalı vakıflar arasındaki temel fark, birincisinde kiracıdan peşin olarak alınan para ile (muaccele) vakıf malının ihyasına gidilmesi ve bu şekilde meydana getirilen tesislerin vakfın mülkü olmasıydı. Diğer bir ifadeyle, icareteynli vakıflarda zemin üzerinde meydana getirilen her türlü artı değer vakfın mülkiyetindeydi. Buna karşılık, mukataalı vakıflarda peşin alınan muaccele, giderlere harcanmak üzere normal vakıf gelirlerine eklenmekte, dolayısıyla yalnız zemin vakfın mülkiyetinde kalmakta, mutasarrıfı tarafından inşa edilen bina ve dikilen ağaçların mülkiyeti şahsa ait olmaktaydı.[33] Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler işte bu tip vakıflarla doğrudan ilişki içindeydi. Bu vakıflarda toprak vakfa, üzerindeki mülk ise kullanım hakkıyla birlikte kiracıya aitti. Bu ikili yapının doğurduğu sorunlardan dolayı, kendi içinde durağan sermaye birikimini hazırlayacak yararcı çözüm arayışları, 1936'da yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'nda yer alan "mütemmim cüz", bir başka deyişle "bütünün ayrılmaz parçası" ilkesine dayanılarak her iki vakfın tasfiye edilmesiyle son buldu. Bu tarihten sonra mukataalı ve icareteynli taşınmazların mülkiyeti kira bedelinin yirmi katına, taksitli ya da peşin ödemeleri koşuluyla kiracılar adına tescil edildi.[34]

Mukataalı ya da icareteynli vakıfların varoluş nedenlerinden biri olan yangın, tahrip ettiği alanda yapılan düzenlemeler için gereken hukuki ve ekonomik gerekçelerden dolayı, aynı zamanda her iki vakfın tasfiyesinin bahanesiydi. Yangından sonra nizamnamelerin dayatmış olduğu kâgir bina inşa etme zorunluluğu kira gelirini artırmaktaydı. Kimi yerlerde ekonomik yetersizlikler nedeniyle ahşaba şartlı izin verilerek bu zorunluluk ortadan kaldırıldı. Suriçi'nde kâgir ve ahşap bina inşaatı arasında yaşanan gelgitleri ve çokkatlı bina inşa edilememe nedenini, gelenek-sellik söyleminden uzaklaşarak, arsa üzerindeki mülkiyet ve şehrin imarı için iktidarın yararcı düşüncesine göre yeniden değerlendirmekte fayda vardır.

25 Rebiyülâhır 1255 tarihli ilmühabere göre, düzenlemelerde arsaların istimlaki söz konusu olduğunda, bedeli mutasarrıfına/kiracıya mukataalı vakfın asıl sahibi olan evkaf

Modernleşme sürecinde Osmanlı şehrinin mekânsal ve toplumsal yapısının yeniden düzenlenmesi, eski olanın yerine inşa edilecek "yeni"yle mümkün olabilecekti. Bu da dönemin kapitalist dünya sistemine uyum sürecinde gerçekleştirildi.

tarafından ödenecekti. Ek olarak, şehrin imarı için gereken masrafa karşılık olarak vakıf icarelerine (kira) yapılacak zam gösteriliyordu.[35] Bu durumda Evkaf Nezareti (1826) hem mal sahibi hem de girişimci konumundaydı.

Yangın yerlerinde yapılan düzenlemeler, vakıf mülklerin arsa paylarını, genişletilecek yola bedelsiz terkleri ve kalan arsa üzerinde yapılacak binanın niteliğini de belirliyordu. Tasarruf sahibinin hakları, ekonomik gücü, kira bedelleri, vakıf mülklerin kadim hukuk yapılarıyla birlikte değerlendirildiğinde yangın yeri düzenlemelerinin kurallarıyla uyumunun sağlanması zordu. Vakıf mülklerin ve arsaların geleneksel yönetim yapılarının, modern şehir düzeneğine uyumunun aracısı da yangın etmeni olarak belirliyordu.

İlhan Tekeli, Osmanlı'nın modernite projesini dört farklı bakış açısına göre değerlendirme biçiminden bahseder. Bunlardan birincisinde değerlendirmeyi yapanlar pozitivist bir bilgi anlayışına sahip olan, modernleşme projesini sorgulamadan kendini yaşadığı toplumun dışında tutan ve toplumların modernite doğrultusunda ilerlemesini amaç edinenlerdir. Bu düşünceye sahip olanların ilgisi modernite açığına yönelmiştir. Osmanlı yöneticileri, Batı şehirleriyle karşılaştırma yolunu seçerek böyle bir açıktan bahsetmiştir. Bunun özellikle vurgulanmamış olmasının en önemli nedeninin şehirlerin tümünü kapsayan planların yapılmamış olması olduğu öne sürülür. Plan yoksa ölçülebilecek modernite açığı da yoktur. Osmanlı şehrinin modernleşme projesinin açığı olabilecek alan ise ahşap konut yerine kâgir konuta geçiştir, ki bu bile duruma göre esneklik taşır.[36]

Bu yazıyı izleyen diğer bölümlerde de görüleceği üzere çoğu belge, İstanbul'un imarında özellikle Suriçi'nde, şehrin bütününü kapsayan haritaların yapılmasının acilen gerekli olduğunu içeren yakınmaları ve kararları içerir. Bununla birlikte kadim vakıf sisteminin şehir toprağı üzerinde yaratmış olduğu tekelleşme, başka bir açıdan Osmanlı yöneticilerinin şikâyetini dile getiren modernleşme projesinin açıklarından biri olarak değerlendirilebilecek, tartışmaya konu olacak bir alandır.

Harita 1
Pervititch haritalarında Kumkapı'da "Habitation"lar (1923).

MİMARLIK FAALİYETLERİ

Şehrin modernleşme sürecinde inşaat işleri klasik döneme göre belirgin farklar taşıyordu. Klasik Osmanlı'nın iktisadi dünya görüşüne yön veren İslami değerler, iş ahlakına dayalı dayanışmacı bir yapı sergiliyor, devletin fiyat denetimi rekabete ve çatışmaya engel oluyordu.[37] Tanzimat'la birlikte tamirat işleri düzenlenerek tek merkezde toplandı. Bu yeni sistemde, herhangi bir yerde yapılacak inşaat için İstanbul'dan izin alınacak ve bu iş Babıâli ve Nafıa Nezareti'ne, oradan da Ebniye Meclisi'ne havale edilecekti.

Kapitalist sistem sonucu oluşan rekabetle 19. yüzyılda dayanışmacı yapının yerine bireysel çıkarlar öne çıktı. Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831 yılında kapatılmasıyla birlikte inşaat

alanında serbest girişimcilerin önü açıldı.[38] Yangın yeri düzenlemeleri ve kâgir inşaat artışıyla birlikte kalfa ve mimarlara istihdam yaratılabilecekti; ancak ahşap inşaat konusunda deneyimli mimar ve dülgerlerin kâgir inşaat konusunda yetiştirilmesi de gerekiyordu.[39] Zengin girişimciler teşvik edilerek, ya da bazı binalar devlet tarafından inşa edilerek bu evlerin kiralanması ya da satışı öneriliyordu.[40] Çokkatlı bina, gayrimenkulün kâr getiren tipiydi. Bu dönemde sarraflar ve tüccarların çoğunluğu Pera'da gayrimenkul yatırımı yaparak, apartman inşa etme ve bunları kiralama yoluyla sermayelerini artırdı.[41] Ek olarak mülkiyet uzun vadede statü ölçüsü olarak da kendini gösterecek ve sosyal ilişkileri de belirleyecekti.[42] Apartman tipi konut bu anlamda inşa ettiren ve içinde yaşayan için önem kazandı.[43]

1904'te Galata'da apartmanların yanında, modernleşme sürecinde apartmandan önce inşa edilmiş ara bir tip olan *Habitation* isimli konut türü görülür.[44] Bu konutlara 1865 tarihli Hocapaşa yangınında tahrip olan yerlerin düzenlemelerinden sonra Suriçi'nde Kumkapı'da rastlanır. Haritalarda farklı bir isimle tanımlanmış olması, *habitation*'ları büyük olasılıkla mülkiyet ve tasarruf hakları konusunda diğer konut birimlerinden ayırır. Bu binalar kâgir sıra ev biçimindeydi; birbirinden bağımsız girişleri olmasına rağmen ortak bir çatı altında toplanmıştı ve ortak bir arka bahçeye sahipti (Harita 1; Örnek 1). Ortak çatı ve avlu ya da bahçe kullanımı, tasarruf hakkı, arsa payları, inşa edilen sıra evlerin aralarındaki ortak yangın duvarı gibi nitelikler, mülk üzerinde hukuksal hakların ve sorumlulukların değişimini getiriyordu. Bir başka örnekte sokak cephesinde bir dizi dükkân yer alıyordu. Bu nedenle konutların girişi çıkmaz bir sokak üzerinden ulaşılan arka cepheden sağlanıyordu (Harita 1; Örnek 2). Mahallede diğer bir kısım sıra evlerde de görülen ortak çatı örtüsü, yangın duvarıyla tanımlanmıştı. Başka bir deyişle iki yangın duvarı arasına inşa edilen birimler birden fazlaysa, bunların çatıları ortak olarak inşa edilmişti. *Habitation*'ları mahalledeki diğer sıra evlerden ayıran özellik ise Kadırga Hamamı, Surp Artin Ermeni Kilisesi, Süleyman Ağa Camisi, Aya Kiryaki Kilisesi gibi vakıf arsalarında inşa edilmiş olmalarıydı. Konutlar büyük olasılıkla vakfa gelir getiren kiralık yaşama birimleriydi. Birimlerin düşük maliyetle inşa edilmesini kolaylaştıran ortak çatı ve duvar kullanımı, birbirini tekrar eden cepheler, mekânsal standartlaşma, modernleşme sürecinde etkin olan rasyonel düşüncenin teknik müdahaleleriydi. Özellikle Suriçi'nde yangın yeri düzenlemelerinden sonra görülen sıra evler, dönemin ebniye nizamnamelerinin dayatmış olduğu kâgir binayı inşa etmenin en ekonomik yöntemlerinden biriydi.

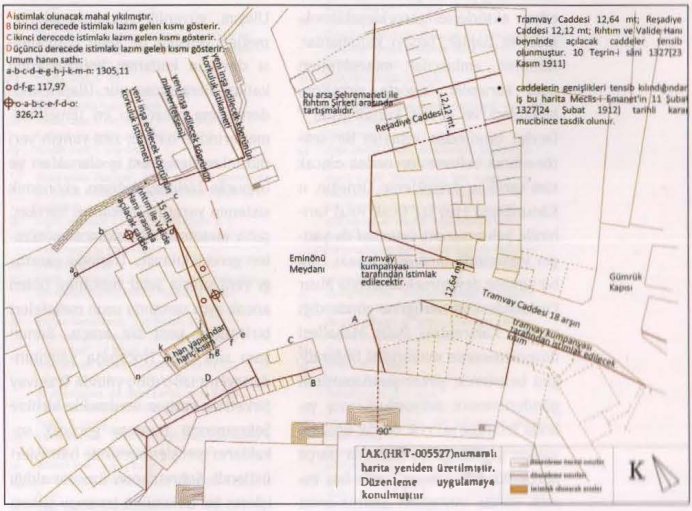

Harita 2
Eminönü Meydanı istimlak haritası.

Atatürk kitaplığı koleksiyonu, IAK(HRT-005527)

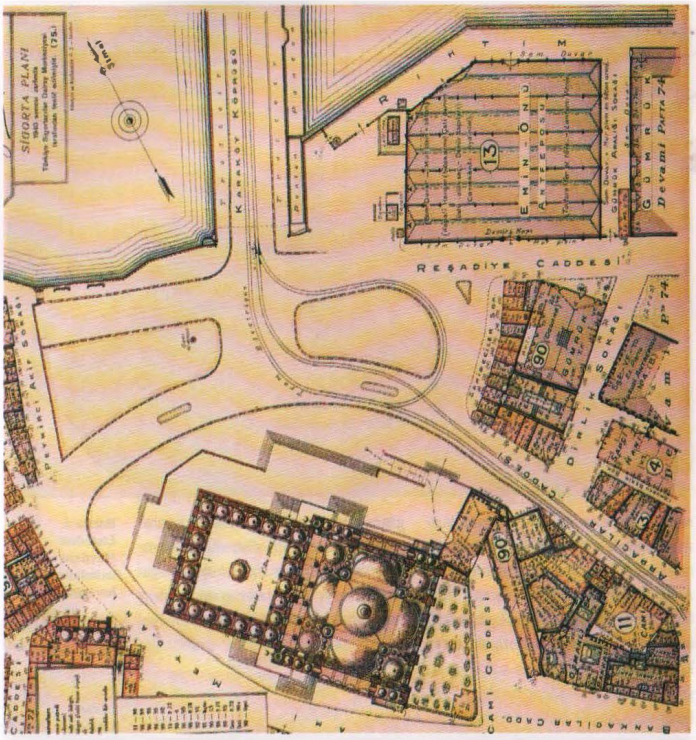
MODERNLEŞME SÜRECİ ÖRNEKLERİNDEN

Geleneksel yönetim anlayışından kopuşla birlikte dünya sistemine uyum çerçevesinde, modern şehir mekânının düzenlenmesi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte açıklanabilir. Kapitalist ekonomilerde toprak

Levha 1
Eminönü Meydanı istimlak haritası, 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912].

Çizim özgün haritadan yazar tarafından üretilmiştir.

Harita 3
1940'larda Pervititch haritalarında Eminönü Meydanı.

ve üzerindeki yapılar sıradan mallar değildir.[45]

Modernleşme sürecinde şehir toprağı ve üzerindeki binanın değeri, onun değişim değerine müdahale eden aktörlerle gerçekleşebilmektedir ki bunlar, binayı kullananlar, sahipleri, emlakçılar, müteahhitler, mali kurumlar (sigorta şirketleri, bankalar) ve devlet kurumlarıdır.[46] Devlet tarafından inşaatın bir sektör olarak belirmesine neden olacak tüm varlıklar desteklenir. Örneğin, 11 Kânunusani 1329 [24 Ocak 1914] tarihinde Şehremaneti, İstanbul'da yangın yerlerinde binaların inşaat işini bir şirkete devretmek amacıyla Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderdiği yazıda, Kahire'deki Polis Mahallesi düzenlemesinin mimarisini beğendiğini belirterek, şirket şartnamesinin gönderilmesini istiyordu.[47] 1914 yılında İstanbul'un çok büyük bölümü yangın geçirmişti ve bununla parça parça düzenlemeler yoluyla baş etmek zordu. Anlaşılan Şehremaneti bu işi yüklenici şirketlere devretmek niyetindeydi. Yüklenici taşeron şirketlerin düşünülmesi inşaatın rekabete dayalı bir sektör olarak belirmesinin göstergelerindendi.

Ulaşım, güvenlik ve kurumsal hizmetleri gelişmiş bir şehir planlaması devletin kullanım kolaylıklarına katkısı olarak gösterilir. Ulaşım, modernleşme sürecinin en temel hizmetlerinden biriydi; zira yangın yeri düzenlemeleri, yeni iş olanakları ve bununla birlikte değişen ekonomik sistemin yarattığı mekânsal hareket, şehir mesafelerini kısaltacak çözümleri gerekli kılmıştı. Tramvay yarattığı yeni sınırla şehir mekânını bölen ancak aynı zamanda uzun mesafeleri birleştiren yeni bir araçtı. Bunun yanı sıra 1865 Hocapaşa yangınından sonra 1285/1869 yılında Tramvay Şirketi'ne imtiyaz verilmekle birlikte Şehremaneti tramvay geçecek sokakların genişletilmesinde bazı işleri üstlendi. Şehremaneti üzerine aldığı işlerin bir bölümünü tramvay şirketi yardımıyla, bir bölümünü de yangın yeri düzenlemesi ve sokak genişletilmesi ve benzeri düzenlemelerle gerçekleştirdi.[48] 1912 tarihli Eminönü meydan düzenlemesi buna örnektir. Düzenleme yangınla doğrudan ilişki içinde değilse de Hocapaşa'daki yangın yerinde açılan sokakların devamı niteliğinde, bütünün bir parçası olarak okunmalıdır.

Geleneksel dönemin inşaat etkinlikleri önceden düşünülen ve hazırlanan plana göre yapılmazken, modernleşme sürecinde uygulamayı hayata geçirecek teknik çizimler hazırlanıyordu. Mevcut mekân çizim üzerine aktarıldıktan sonra bu mekân bölüşülüp, mülkiyet üzerindeki hak payları değişiyor ve buna göre pay sahiplerinin çıkarları hesaplanıyordu. Eminönü meydanına ilişkin düzenleme bu türden detayları içeren bir çizimle temsil edilmiştir (Harita 2 ve Levha 1). Düzenlemede Galata köprüsünün doğrultusu, Yeni Cami'ye göre belirlenmişti. Buna göre tramvay güzergâhında engel oluşturan binaların yıkılmasını gerektiren düzenlemedeki istimlak değerleri hesaplanmıştı. Tramvay şirketinin katkısıyla gerçekleştirilen istimlak sonucunda Tramvay Caddesi'nin genişliği 18 arşın/13.64 metreye ulaşacaktı. Rıhtım ile Valide Hanı arasında açılacak caddenin genişliği 15 metre olacak ve Valide Han'ın meydana bakan dükkânları da istimlak edilecekti. Düzenlemede Valide Han'ın yüzeyi 1749 metre eksilecekti. İleri bir tarihte Pervititch haritalarında caminin çevresinde söz konusu düzenlemeden daha fazla yıkım yapıldığı görülür (Harita 3).

Modernleşme sürecinin aktörlerinden biri de devletin güvenlik birimleri olan karakollardı. Özellikle yangın sonrasında tahrip olan mahallin güvenlik sorununu gidermek için karakolların yeterli olmadığı yerlerde geçici karakol kulübeleri de kuruldu.[49] Gözetme işlevini yerine getirecek olan bu yapılar bir anlamda yönetimin gözleriydi. Örneğin Hocapaşa yangınının tahrip ettiği mahallelerde Kadırga Limanı, Sultanahmet Meydanı, Okçularbaşı zabıtalarından başka

karakol olmadığı gerekçesiyle, Kadırga ve Küçük Ayasofya'da yaşayan mahallelinin güvenlik sorunu dile getiriliyordu. Bu nedenle söz konusu yerler imar edilene kadar, yüksek kota sahip boş arsalara geçici karakol kulübeleri kurulacak ya da boş kâgir binalar karakol işleviyle değerlendirilecekti. Bu yapıların yanı sıra yangın mahallerinde karakol kulübeleri de inşa edildi ve bu kulübelere kırmızı renkte camdan birer fener konulacağı ilan edildi.[50] Kulübelerin simgesel anlam yüklü kırmızı fenerleriyle sürekli yangını çağrıştırarak felaketi hatırlatacağına ve toplumun bu konudaki hassasiyetini tazeleyerek dikkatini artıracağına şüphe yoktur. Toplumun gözetim altında tutulma psikolojisine bir yandan da yasaklara uymayanların cezalandırılabileceği eklendi. Yangından sonra yapılacak incelemelerde, sigara içmek ve söndürmeden atmak ya da yangına neden olan mutfak bacaları ve hamam külhanlarının ahşapla teması gibi nedenlere rastlandığında, bu kişiler ceza kanununun iki yüz kırk sekizinci maddesine göre cezalandırılacaktı.[51] Bunun da ötesinde yangına neden olanlar kamuoyu önünde teşhir edilerek korkutulacaktı.[52]

SONUÇ

Şehri değiştirecek mucizenin yangın olması kötü bir tesadüftü, ancak bu durum iktidar için bulunmaz bir fırsattı. Güzel bir şehir tasavvuru görünen hedefti; gelenekle hesaplaşmak ise örtük olandı. Modernleşme sürecinde Osmanlı şehrinin mekânsal ve toplumsal yapısının yeniden düzenlenmesi, eski olanın yerine inşa edilecek "yeni"yle mümkün olabilecekti. Bu da dönemin kapitalist dünya sistemine uyum sürecinde gerçekleştirildi.

Geleneksel dönemin şehir yapısına ait kurallar görenekler yoluyla aktarılıyordu; önceden düşünülmüş ve hazırlanmış bir plan yoktu. Oysa modernleşme döneminde kural kurgulanır ve sorgulanır. Bu dönüşümün kuralı ise kendinden sonra üretilecek yeni bir kurala kadar geçerliliğini korur, bu nedenle değişkendir. Dolayısıyla modernleşme sürecinde düzenlenecek olan şehir için tasavvur edilen modern yapının anlamı, geleneksel olandan çok farklıdır. Geleneksel olanın üzerine inşa edildiği kutsal yapı yerine modern yapıda dünyevi olan konmuştu. Allah'a ait olan ve üzerinde sadece kullanım hakkı bulunan mülk, modern düşünceyle birlikte mübadele edilecek bir değere dönüşecek, bu dönüşüm geleneksel yapının çözülmesine neden olacaktı. Böylece, bireyin geleneksel yapının çözülmesiyle sosyal yaşamıyla birlikte algıladığı şehir mekânının boyutları da değişti. Bundan böyle düzenlenen yeni mekânın temsilleri, gözlem, hareket, rekabet ve zamandı. Yangın da buna vesile olan en önemli etmendi.

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı, MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.

1 Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri* (İstanbul: Alfa, 2003), s. 6.

2 Sibel Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangını", *Toplumsal Tarih* 263 (Kasım 2015):74-80.

3 Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gözlemler", *Vakıflar Dergisi* VII (1968): 55-56.

4 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinin Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", İslam Geleneğinden Günümüze *Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, c. 1 (İstanbul, 1996), s. 419.

5 Turgut Cansever, *Ev ve Şehir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), s. 116-118.

6 Max Weber, *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan (İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2010), s. 109.

7 Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, "Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?", *Doğu ile Batı Arasındaki Osmanlı Kenti, Halep, İzmir, İstanbul*, çev. Sermet Yalçın (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 1-18.

8 Sevgi Aktüre, 19. *Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti: Mekansal Çözümlemesi* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1987), s. 5-7.

9 İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda imar hareketleri ve kent planlaması konusunda atılan ilk adımlar", *Türkiye'de İmar Planlaması* (Ankara, 1980), s. 36.

10 İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", *Modernite Aşılırken* Kent Planlaması (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), s. 19-22.

11 Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World Economy: Essays by Immanuel Wallerstein* (Cambridge: Cambridge University Pres, 1980) internet 1979 diyor

12 Fetih sonrası dönemde şehirdeki mimari birimler ve aralarında oluşturdukları düzene ilişkin çözümlemelerde Tahrir Defterleri'nden yararlanılmıştır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri› *953 (1546)* (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1970).

13 Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi* İnkişâfı (İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1936), s. 46.

14 Ergin, *age*, s. 122.

15 Pierre Pinon, "The Parceled City- Istanbul in the XIXth Century", *Rethinking XIXth Century City*, ed. Attilio Petruccioli, The Aga Khan Program for Islamic Architecture, 1998, s. 45-64.

16 Adalet Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle* (İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları, 2008), s. 20.

17 Alada, *age*, s. 148-162.

18 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3 (İstanbul: Öz Ensar Yayınları, 1950), s. 164.

19 Alada, *age*, s. 156.

20 Alada, *age*, s. 157; alıntı, Zebidi,C.7 [?]

21 BOA.İ.SD.60/3451/1. İtarih?]

22 Alada, *age*, s.195, alıntı: İMŞSA, İstanbul Kadılığı Sic.106/s.49-A;Sic.213/s.21-B.

23 Alada, *age*, s. 124-125.

24 Stefan Yerasimos, "Tanzimat'in Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1-18.

25 Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 3 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., 1995), s. 1240-1243.

26 Yerasimos, *age*, s. 16.

27 Ergin, İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1938), s.16-17.

28 Stefan Yerasimos, "Les Waqfs et l'occidentalisation de l'espace urbain à Istanbul", *Le Waqf dans le monde musulman contemporain (XIXe et XXe siècle), fonctions sociales, économiques et politiques*, ed. Bilci Faruk, 13-14 Kasım yuvarlak masa toplantısı (İstanbul: IFEA, 1994), s. 43-49.

29 Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa'nın Siyasi Yazıları", *Tarih Dergisi*, 11/15 (1960): 125-126.

30 Ahmet İşeri, *a.g.e*, s. 213.

31 Halil Inalcık, "İstanbul", *TDVİA*, 2001, C.23, s.221.

32 Halil Inalcık, *a.g.e*, s.216.

33 Mehmet Genç, "Mukataalı Vakıflar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 132-134.

34 Ahmet İşeri, "Medeni Kanundan Önceki ve Sonraki Vakıf Nev'ileri ve Hukuki Mahiyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/1, 266-267.

35 Ergin, İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1938), s. 3-4.

36 İlhan Tekeli, "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", *Modernite Aşılırken* Kent Planlaması (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), s. 19-22.

37 Cafer Çiftçi, "Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı", *Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2004): 21.

38 Oya Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011), s. 37.

39 Şenyurt, *age*, s 99

40 BOA.HAT.d.832/37535.B.

41 Şenyurt, *age*, s. 104

42 Max Weber, "*Sosyoloji Yazıları*", çev.Taha Parla, İstanbul, 2003,s.277.

43 Oya Şenyurt, a.g.e, s.101.

44 Ayşe Derin Öncel, *Apartman: Galata'da Yeni Bir Konut Tipi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), s. 127. "Habitation: Her katta servis hacmine sahip olmayan, dolayısıyla her katı bağımsız konut özelliği taşımayan aile konutları olarak düşünülmektedir. Ancak aile konutları üzerinde yapılan çalışmada her katta veya dairede bulunan servis hacimlerinin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır."

45 David Harvey, "Kullanım Değeri, Değişim Değeri ve Kentsel Toprak Kullanımı Kuramı", *Sosyal Adalet ve Şehir* (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), s. 143-179.

46 Harvey, agm, s. 155.

47 BOA.A.MTZ.(05).

48 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 2, s. 960.

49 BOA.MVL.d.873/47. [tarih?]

50 *Tasvir-i Efkâr*, sayı. 360, 2 Ramazan 1282 [19 Ocak 1866]

51 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 233, 20 Rebiyülâhır 1282 [12 Eylül 1865].

52 *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 358, 21 Şaban 1282 [9 Ocak 1866], *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 358, 21 Şaban 1282 [9 Ocak 1866].

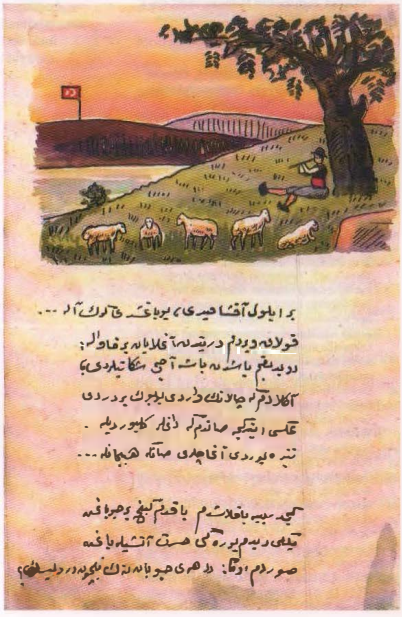
BİR TARİHSEL DEDEKTİFLİK ÇABASI: MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK*

HANİFE KARASU

Bu makalenin amacı, 20. asrın ilk yarısında, mübadeleden hemen önce ailesiyle beraber Kesriye'den İstanbul'a göç eden Arnavut asıllı Müslüman bir kadının duygu ve düşünce dünyasını yansıtmaktır. Aynı zamanda, onun şiir ve resimlerinden oluşan defterleri üzerinden Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların aldığı ev içi eğitimi konusunda aydınlatıcı bilgiler sunmak ve bir kadının yaşadığı olaylara bakışını onun kendi dünyasından bakarak anlatmak hedeflenmiştir.

Müeyyet Selim, Sâib Mualla'dan alıntıladığı "Bir Akşamdı" adlı şiiri bir bayrakla süsler.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 0059_001_001 no'lu defter.

TOPLUMSAL CİNSİYET KATEGORİSİ

Tarihte kadınlar, çocuklar, köleler ve köylüler gibi bazı grupların yaşadıkları tecrübeler marjinalleştirilerek tarihin konusu dışında bırakıldı. Bu toplumsal kategoriler iktidara ortak olmaya başladıkça tecrübeleri de tarihsel anlatı geleneğinin bir parçası haline geldi. 20. asrın ikinci yarısında Amerika'da ve Batı Avrupa'da gelişen feminist hareket, toplumsal bilimlerin yöntemleri ve yaklaşımları üzerinde ciddi eleştirilerde bulundu. Bu eleştiriler kadınların deneyimlerinin dünyayı tanımlarken görmezlikten gelindiğine ve tarihi anlatırken yok sayıldığına dikkat çekmiş oldu. Feminist araştırmalar, bilgi üretimi sürecindeki cinsiyetçiliği ortaya çıkararak kadının da tarihte belli bir yere sahip olduğunu savundu.[1] 1980'lerden itibaren "kadın" kategorisi yerine "toplumsal cinsiyet" kategorisinin kullanılmaya başlanmasıyla, bir toplumda yaşanan tüm süreçler değerlendirilirken dikkate alınan kategoriler içerisine toplumsal cinsiyet kategorisi de eklendi. Toplumsal cinsiyet kavramı bir analiz kategorisi olarak tarihin alanına girdiğinde, aynı olayları yaşayan kadın ve erkeklerin farklı tecrübelere sahip olduğu gerçeği kendini gösterdi.[2]

MÜEYYET SELİM'İN DÜNYASINI KEŞFETMEK

Bugün araştırmacıların kadın tarihi hakkında birçok kaynağa ulaşabileceği, isimleri şimdiye kadar hiç duyulmayan kadınların hayatlarını ortaya çıkarabileceği bir mekân olan İstanbul Fener'deki Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın Nadir Eserler Koleksiyonu'nda "Müeyyet Selim" adına tanımlanmış beş adet defter bulunmaktadır.[3] Müeyyet Selim Hanım dönemin meşhur şairlerinden yaptığı alıntıları bu defterlere kendi el yazısıyla aktarmış, şiirleri konularına göre suluboya resimlerle renklendirmiştir. Defterlerde ayrıca altında kendi imzasının bulunduğu şiirler de mevcuttur.

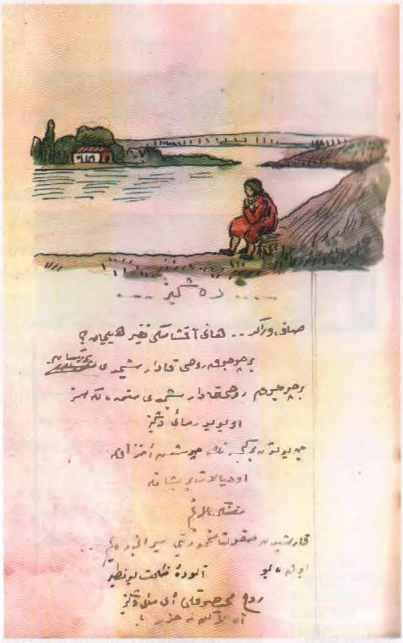
Müeyyet Selim'in defterleriyle ilk kez karşılaştığımda aklıma pek çok soru geldi.[4] Bu defterlerin sahibi kimdi? Nasıl bir eğitim almıştı? Duygu yüklü şiirler yazan, farklı şairlerden aktardığı şiirleri konularına göre resmeden bu kadın kendi döneminde meşhur bir sanatçı mıydı? Sahip olduğum bilgiler aklıma gelen soruları cevaplamaya yetmeyecek kadar sınırlıydı. O an için Müeyyet Selim hakkında bildiğim tek şey adıydı; soyadını dahi bilmiyordum.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Nadir Eserler Koleksiyonu'na ait henüz kataloglanmamış ve yayımlanmamış bu beş

defterde, el yazısıyla yazılmış "Müeyyet Selim" ve "Kazım Selim" isimlerini gördüm; şiirlerin altında da bazı tarihler ve üç tane mekân adı vardı. Tarihin tozlu sayfaları arasında gizli kalmış bir kadının kimliğini, ailesini, nasıl bir eğitim aldığını, yaşadığı üzüntü ve mutlulukları keşfetmeye doğru maceralı bir yolculuğun beni beklediği ortadaydı.

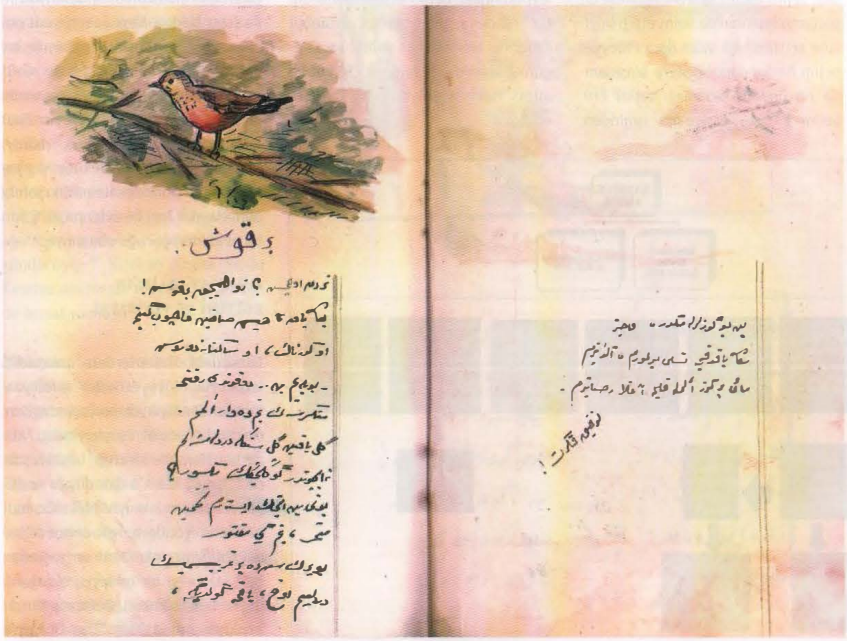
Müeyyet Selim'in şiirlerinin altında adı geçen üç mekân İstanbul, Heybeliada ve Türbe idi. Defterlerden birinin arasında da bir düğün ilanının yer aldığı ufak bir gazete parçası mevcuttu, ancak gazetenin ismi ve tarihi belirsizdi. Bu, Kesriye eşrafından Selim Kazım isminde birinin oğlu olan Kazım Selim'in düğün ilanıydı. Bu gazete parçasının Müeyyet Selim'in defterlerinin arasında olması iki sebebe bağlanabilirdi. Birinci ihtimal, Kazım Selim'in Müeyyet Selim'in bir yakını olmasıydı; aklıma gelen ikinci ihtimal de ilanın herhangi bir sebeple rastgele gazeteden koparılıp defterin arasında saklanmış olabileceğiydi. Burada dikkati çeken önemli nokta "Selim" ismiydi. 1934 yılında Soyadı Kanunu ilan edilmeden önce kadınların isimlerinin sonuna babalarının veya eşlerinin ismini ekleyerek bir nevi soyadı gibi kullandığını biliyoruz.[5] Müeyyet Selim'in isminin sonundaki Selim ile ilanda yazılı Kazım Selim'in ismindeki Selim arasında bir bağlantı olabilirdi. Yukarıda da belirttiğim üzere defterlerden birinde Kazım Selim isminin geçiyor olması da bana böyle bir tahminde bulunmak için fırsat veriyordu. Düğün ilanında adı geçen Selim Kazım baba, Müeyyet Selim ve Kazım Selim de onun çocukları olabilirdi.

Ben bu olasılıklarla meşgulken bir sabah kütüphane görevlisi telefon edip, kütüphanedeki kitaplar arasında içinde el yazısıyla Müeyyet Selim yazan bir kitap bulduğunu haber verdi. Kütüphaneye giderek kitabı inceledim. Elbette ki orada adı geçen kişinin benim aradığım kişi olup olmadığı henüz belirsizdi. Kitap 1909 yılında Osmanlı Türkçesiyle basılmış bir romandı. İlk sayfasına kalemle Kazım Selim ve Dilfiruz Selim, orta sayfalarına ise Müeyyet Selim isimleri yazılmıştı. Kitaptaki yazıyla defterlerdeki yazı birbirine çok benziyordu; yani bu kitap sayesinde Müeyyet Selim'in kimliği hakkındaki bilgilerime bir şey daha eklemiş olabilirdim: Dilfiruz, Müeyyet ve Kazım kardeş olabilirdi.

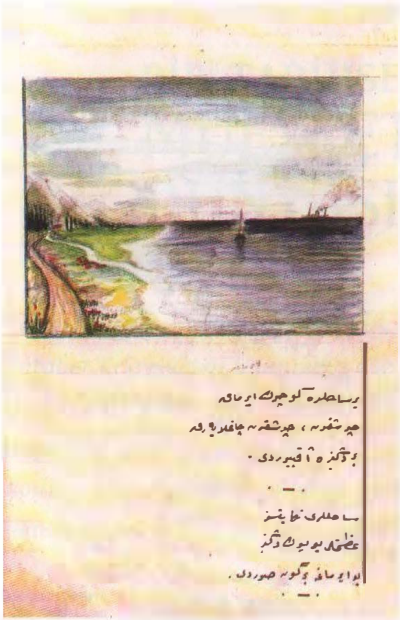
Müeyyet Selim, Tevfik Fikret'in "Deniz" adlı şiirini karşı kıyıdaki eve hakan hapını önüne eğmiş bir kız çocuğuyla yorumlar. Burada sanki göç etmek zorunda kaldığı yere karşı kendi hissettiği duyguları ifade etmeye çalışır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet SelimÖzel Arşivi, 10059_001_001 no'lu defter.

Müeyyet Selim'in dalın üzerine konan kuş resmi, Recaizade Mahmut Ekrem'in "Bir Kuş" adlı şiirine eşlik eder.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet SelimÖzel Arşivi, 10059_001_001 no'lu defter.

Müeyyet Selim, Orhan Seyfi'nin "Irmak" adlı şiirini ırmağın ortasında yol alan bir yelkenliyle süsler.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim ÖzelArşivi, 0005_001_002 no'lu defter.

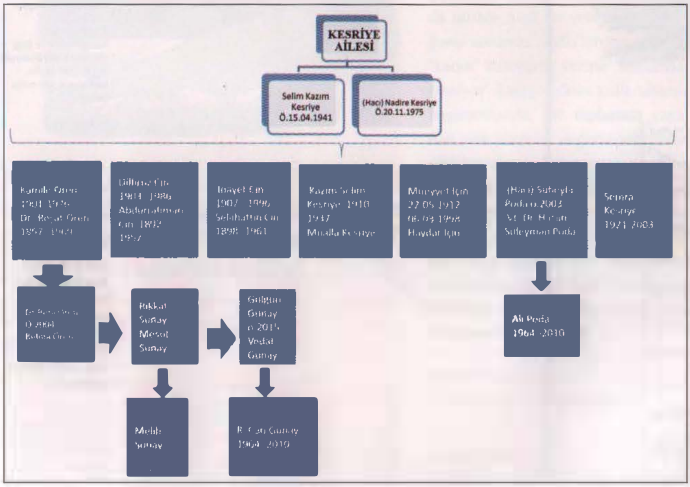
Müeyyet Selim'in kimliğine ulaşırken anahtar kelimelerim, gazete ilanındaki "Kesriye" ve "Selim Kazım" oldu. Buradan yola çıkarak, 16 Nisan 1941 tarihli bir gazetede Kesriye eşrafından Selim Kazım Kesriye isminde bir tüccarın İstanbul'da vefat ettiği bilgisine eriştim.[6] Bu ölüm ilanı Müeyyet Selim hakkındaki bilgilere ulaşmamda en önemli basamağı teşkil etti. Selim Kazım Kesriye'nin isminden, eşi Hacı Nadire Kesriye'nin de vefat haberine ulaştım.[7] Ölüm ilanlarında, vefat eden kişinin tüm yakınlarının isimleri verilmişti ve aralarında, benim elimde bulunan üç isim de vardı.

Farklı gazetelerde Kesriye ailesinin diğer üyelerinin vefat ilanları arasında Müeyyet'in soyadının "İçin" olarak geçtiğini gördüm. Bununla birlikte gazetelerdeki vefat ilanlarında aile bireylerinin hepsinin aynı kabristana defnedildiği bilgisi yer alıyordu.[8] Kesriye ailesinin fertlerine ve defterlerin sahibi Müeyyet Selim ile bir bağlantılarının olup olmadığına dair ipucu bulabilmek için Topkapı'daki Merkez Efendi Kabristanı'na gidip Kesriye ailesinin üyelerinin mezarlarını buldum.[9] Kazım Selim, Dilfiruz, Müeyyet ve Selim Kazım isimleri burada da karşıma çıktı. Bu durumda Kesriye ailesinden hayatta olan ve bana ailenin geçmişiyle ilgili bilgi verebilecek birine ulaşmam gerekliydi. Ailenin mezarlıklarla ilgilenen bir ferdi aracılığıyla sonunda, Müeyyet Selim'in yeğeni olduğunu öğrendiğim Gülgün Günay'a ulaştım.[10] Kendisine Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki defterlerden bahsedip bir randevu talep ettim. İstanbul Etiler'de bir mülakat yaptık ve Gülgün Hanım'dan Müeyyet Selim ve ailesi hakkında aydınlatıcı bilgiler edindim.

KESRİYE AİLESİ

Gülgün Günay'dan aldığım bilgiye göre, Kesriye ailesi Müslüman Arnavut asıllı bir aileydi ve 1934 yılında Soyadı Kanunu ile "Kesriye" soyadını almışlardı. Baba Selim Kazım, Kesriye eşrafından zengin bir tüccardı.[11] Yedi çocuğa sahip olan ailenin İstanbul'a geldiği tarihi kesin olarak bilemiyoruz. Gülgün Günay'ın aktardığı kadarıyla, 1923 mübadelesinden hemen önce Selim Kazım Kesriye'nin kararıyla şehre göç edilmiş ve Topkapı'da bir köşke yerleşilmişti. Selim Kazım, ailesini yerleştirdikten sonra, mübadeleyle takas edilen malları almak üzere Kesriye'ye gitmişti. İstanbul'a döndüğünde inşaat işine başlamış ve bu alanda başarılı olmuştu. Bir zaman sonra Divanyolu'nda Binbirdirek'te ailesi için bir apartman inşa etmişti. Bu bina Müeyyet Selim'in bazı şiirlerinin altına not ettiği "Türbe" denen mekâna da çok yakındı.[12]

Müeyyet Selim'in ailesi ve kimliği hakkında kesin bilgilere ulaştıktan sonra, gazetelerdeki vefat ilanları ve kabristandaki mezar taşlarından Kesriye ailesi için basit bir soyağacı çıkarmam mümkün oldu: Selim Kazım ve Hacı Nadire Kesriye'nin yedi çocuğu vardı. Kardeşlerden Kamile bir doktorla, Dilfiruz ve İnayet de 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Priştine mebusu olan Hüseyin Fuat Paşa'nın oğullarıyla evliydi.[13] Müeyyet Selim (1912-1988) ise otuz beş yaşındayken İzmir'de bir çiftlik sahibi olan Haydar İçin ile evlenmişti. Çiftin bu evlilikten çocuğu olmamıştı.[14]

MÜEYYET SELİM'İN EĞİTİMİ VE FİKİRLERİ

Elimizdeki defterlerden anlaşıldığı kadarıyla, Müeyyet Selim[15] edebiyatla yakından ilgiliydi; on yaşındayken, on dörtlü hece ölçüsüyle yazdığı "Abdülhak Hamid'e Mektup" başlıklı şiirde,[16] "Şair-i Azam"a dair duygu ve düşüncelerini anlatmıştı. Mektubu muhatabına gönderip göndermediğine dair bilgimiz yok, fakat on yaşından beri şairin iyi bir takipçisi olduğunu düşünmek mümkün. Defterde bir de kenarına not edilmiş "Ziya Gökalp'e

"Okuyacağınız her kelimeyi belki boş ve manasız bulacaksınız. Hâlbuki onların her birinde hazin bir hatıra saklıdır. Kalbim her kelimeyi yazarken ruhumu ifade etmek istemiştir. Bilmem muvaffak oldum mu? Fakat bilin ki onlar sizin için ne kadar boş ve manasızsalar benim için o kadar kıymetli ve muazzezdirler."

İthaftır" yazısıyla, Orhan Seyfi'nin "Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi" adlı şiirine yer verilmişti.[17] Müeyyet Selim'in defterinde Gökalp'in adına özel olarak yer vermesi hayranlığın yanında, ideolojik bir ortaklığı da düşündürüyor. Divanyolu'nun dönemin entelektüel çevresinin ikamet ettiği, şairlerin bir araya geldiği, özel edebiyat toplantılarının yapıldığı bir muhit olduğunu düşündüğümüzde, yaşadığı bu çevrenin de Müeyyet Selim'in edebiyata ve sanata ilgisinde etkili olduğunu söylememiz mümkün.

Defterlerde farklı şairlerden alıntılanmış şiirlerde konuların genellikle hüzün ve vatan sevgisi olması, mübadele sürecine tanıklık eden ya da mübadeleyi bizzat yaşayan insanların iç dünyası hakkında fikir veriyor. Müeyyet Selim doğduğu yeri geride bırakarak farklı bir mekânda yeni bir hayata alışmak zorunda kalmış, ruh halini resim ve şiirlerine yansıtmıştı. Bazen bir kişiye duyulan özlemi, bazen de sevdiğine kavuşamayan bir âşığın duygularını dile getiriyordu. Ağabeyi Kazım Selim Kesriye'yi çok genç yaşta bir hastalık sebebiyle üç gün içerisinde kaybetmiş olması, şiirlerindeki yoğun hasret duygusunun ağabeyine yönelik olabileceğini düşündürüyor.[18] Nitekim Kazım Selim Kesriye'nin mezar taşındaki dörtlüğü de bizzat yazmıştı.[19]

Müeyyet Selim defterlerine şiirler yazmanın dışında, dönemin sosyal ve siyasi ortamını yansıtan resimler de çizmiş, örneğin Sâib Mualla'dan alıntıladığı "Bir Akşamdı" adlı şiiri, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin milliyetçilik ilkesinin bir simgesi olarak bir bayrakla süslemişti.[20] Resimlerde ayrıca, aynı dönemde sosyal alanda hayata geçirilmeye çalışılan inkılapları da yansıtmış, Tevfik Fikret'in "En Büyük Çınar" başlıklı şiirini büyük bir çınar ağacı, ağacın sarktığı yolda kafalarında dönemin şapka kanununu hatırlatan birer şapkayla yürüyen bir çift ve dini bir simge olarak bir cami çizerek yorumlamıştı.[21] Bununla birlikte Müeyyet Selim'in alıntıladığı şiirleri resmederek yorumlama tarzı şu ana kadar bilinen edebi türü yansıtmaz.[22]

Müeyyet Selim dönemin bazı yeniliklerini resimlerine aktarıyor olsa da yazılarını hâlâ Osmanlı Türkçesi ile yazıyordu. Beş defterden sadece birinde Latin alfabesiyle yazılmış birkaç şiire yer vermişti. Belli ki harf inkılabının gereklerini henüz tamamen hayatına aktaramamış, belki de bu değişikliği içselleştirmemişti. Şiirlerini yazarken, kendini ait olduğunu düşündüğü bir dille ifade etmeyi seçmiştir.

Gülgün Günay, teyzesinin genellikle evde olduğunu hatırladığını ve okula gittiğine dair bir bilgiye sahip olmadığını söyledi. Bununla birlikte, evde annesi ile teyzesinin kendi

Müeyyet Selim, Kemalettin Kamu'nun "İzmir Yollarında" başlıklı vatan sevgisi temalı şiirini uzaklara dalıp giden bir asker resmiyle sunar.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter.

Tevfik Fikret'in "En Büyük Çınar" başlıklı şiirine Müeyyet Selim'in fırçasından, kafalarında dönemin şapka kanununu hatırlatan birer şapkayla yürüyen bir çift eşlik eder.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet SelimÖzelArşivi, 10059_001_002 no'lu defter.

aralarında Fransızca konuştuğunu ve çok güzel piyano çaldıklarını aktardı. Elimizdeki defterlerden biri, Fransız mutfağına ait yemek tariflerinin ve Fransızca yazılmış bazı yemek isimlerinin bulunduğu bir yemek tarifi defteridir.[23] Bu verilerden yola çıkarak Müeyyet Selim'in Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yaygın olan ev içi eğitimiyle (*private education*) Fransızca ve piyano çalmayı öğrendiğini söylemek mümkün görünüyor. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde yaşayan ve Türk kadınının modernleşme sürecinde mühim isimlerden biri olan, ilk Türk kadın ressam Mihri Rasim de ev içi eğitimi almıştı. Bu iki kadının birbirini tanıyıp tanımadığına dair bir bilgimiz yok, fakat eğitim hususunda hayatlarındaki bazı benzerliklerden bahsedebiliriz. Bu defterler aynı zamanda Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk toplumunda kadınların eğitim hayatında resmin önemli bir yere sahip olduğunun delili olarak görülebilir.

Duygu ve düşüncelerini kendisine ait olan bir defterde yazarak ifade etmesi, Müeyyet Selim'in bir birey oluşunun bilincine vardığını gösterir. Yazdıklarının kendisi için son derece önemli olduğunu defterinin sayfalarında şöyle dile getiriyordu: "Okuyacağınız her kelimeyi belki boş ve manasız bulacaksınız. Hâlbuki onların her birinde hazin bir hatıra saklıdır. Kalbim her kelimeyi yazarken ruhumu ifade etmek istemiştir. Bilmem muvaffak oldum mu? Fakat bilin ki onlar sizin için ne kadar boş ve manasızsalar benim için o kadar kıymetli ve muazzezdirler."[24]

Bu satırlar Müeyyet Selim'in içine kapanık bir insan olduğu için hissettiklerini bir başkasıyla paylaşamayıp şiirleri vasıtasıyla aktardığını düşündürebilir. Öte yandan, hislerini yazıya aktarması bir cesarettir, ki ben bu ihtimalin daha kuvvetli olduğunu düşünüyorum: Yaşadıklarını yazıya aktarmayı tercih ederek, kendisinden sonra okuyacak kişilere de bir not bırakmıştı, belki de şiirlerini ileride yayımlamak üzere yazmıştı.

Müeyyet Selim yazının uçup gitmeyeceğini bilerek, kendi deyimiyle "ruhunu ifade etmek isterken" yazıyı seçmişti. Bu defterler, 20. asrın başında ailesiyle birlikte Kesriye'den Istanbul'a göç eden bir kadının duygularını anlamak ve bir birey olarak kendini şiirleriyle anlatmaya çalışan bir insanın dünyasını keşfetmek için önemli birer örnektir. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan değişimlerin kadınların eğitimi üzerindeki etkisini göstermesi açısından da kayda değer bir kaynaktır.

DİPNOTLAR

* Bu çalışma 2015 yılında Istanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Prof. Dr. Suraiya Faroqhi danışmanlığında yazılan "The World of Müeyyet Selim" başlıklı bitirme tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1 Fatmagül Berktay, "Tarihyazımında Farklı Bir Perspektif", *Tarihin Cinsiyeti*, (Istanbul: Metis, 2003), s. 20-27.

2 Agm, s. 30.

3 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Nadir Eserler Koleksiyonu'nda, Müeyyet Selim'in defterleri "The World of Müeyyet Selim" başlıklı tez yazılmadan önce bir kadına ait altı adet defter olarak kayıtlı bulunuyordu. Beş tanesi "Müeyyet Selim" imzalıydı, bir tanesinin dışında Müeyyet Selim yazıyordu, fakat içinde "Mualla" imzası vardı. Mualla, Müeyyet Selim'in kardeşi Kazım Selim'in eşidir. Bu sebeple ben Müeyyet Selim'e ait beş defter üzerine yoğunlaşacağım.

4 Defterlerin okunması hususunda bana yardımcı olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı Dr. Mustafa Küçük'e teşekkür ederim.

5 Müeyyet Selim, defterlerinde ismini yazarken ve imzasını atarken hep kendi adının sonuna babasının adını yazmıştır. Soyadı Kanunu sonrasında da şiirlerinin altındaki imzası daima Müeyyet Selim'in baş harfleri olmuştur. Yeğenikendisinden "Müeyyet teyzem" diyerek bahsettiği için günlük hayatında sadece kendi adını kullandığını söyleyebiliriz. Ancak defterlerinde "Müeyyet Selim" ismini tercih ettiği için biz de onu Müeyyet Selim olarak tanıyacağız.

6 *Vatan*, sayı 233, s. 5.

7 *Milliyet*, sayı 13881, s. 6.

8 Vatan. sayı 233, s. 5; *Milliyet*, sayı 13881, s. 6; *Milliyet*, sayı 10076, s. 2.

9 Sadece Müeyyet Selim'in erkek kardeşi Kazım Selim'in eşi Mualla'nın mezarı yoktu.

10 Gülgün Günay, yapmış olduğumuz mülakatlar yaklaşık iki ay sonra vefat etti. Kendisine Allah'tan rahmet ve yakınlarına sabır dilerim. Ayrıca Gülgün Günay ile görüşmemde bana yardımcı olan Kesriye ailesi fertlerinden Melih Sunay beyefendiye de teşekkür ederim.

11 Kesriye, bugün Yunanistan'ın Batı Makedonya bölgesinde bulunan bir şehirdir.

12 Müeyyet Selim'in Türbe diye kastettiği yerin bugün Çemberlitaş'ta II. Mahmud türbesi olarak bilinen yer olduğunu söyleyebilirliz. Türbenin içinde II. Mahmud, II. Abdülhamid, Ziya Gökalp ve birçok devlet erkânı ile fikir insanının mezarları vardır. Müeyyet Selim'in babası Selim Kazım Kesriye'nin vefat ilanında bulunan ev adresinin türbeye çok yakın olduğunu görebiliriz. (*Vatan*, sayı 233, s. 5) Bu bilgiler ışığında, Müeyyet Selim'in yazdığı şiirlerinin bazılarını bu mekânda yazdığını anlayabiliriz.

13 *Cumhuriyet*, sayı 2915, s 4. Hüseyin Fuat Paşa ve ailesi 1934 Soyadı Kanunu ile "Cın" soyadını almıştır.

14 Bu bilgiyi 2 Mart 2015 tarihinde Istanbul Etiler'de Müeyyet Selim'in yeğeni Gülgün Günay ile yapılan mülakattan öğreniyoruz.

15 Elimizde mevcut olan defterlerden ailede başka nüshaların olup olmadığı hakkında bir bilgimiz yok. Bu sebeple Müeyyet Sellm'in eğitimi konusunu kendisine ait beş defterden ve yeğeni Gülgün Günay'in anlattıklarından faydalanarak anlatacağız.

16 Müeyyet Selim yazdığı tüm şiirlerini on dört hece ölçüsü kuralına uygun bir şekilde yazar.

17 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 no'lu defter. (Müeyyet Selim'in defterlerine "The World of Müeyyet Selim" başlıklı tez ile bir numara verilerek özel bir arşiv açıldı. Defterlerin asıllarında bir sayfa numarası olmadığı için dipnotları sadece defter isimleri ile vereceğim.)

18 Gülgün Günay ile mülakat, 2 Mart 2015.

19 Gülgün Günay ile mülakat, 2 Mart 2015. Bugün Topkapı'da Merkez Efendi Kabristanı'nda medfun olan Kazım Selim Kesriye'nin mezar taşındaki yazı aynen şöyledir: "Genç yaşında ecel geldi gıttı ahret yoluna / Hicran bıraktı ardında çıktı Hak yolculuğuna / Derdi nedir bilinmedi uçtu bir kuş gibi ah / Zalım felek güldürnedi öldü zavallı bedbaht."

20 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_001 no'lu defter.

21 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_002 nolu defter. (Müeyyet Selim, Nazım Hikmet, Riza Tevfik, Orhan Seyfi ve Yusuf Ziya gibi dönemin edebiyatçılarından da şiirler alıntılamıştır.)

22 Suha Oğuzertem, Müeyyet Selim'in defterlerinde kendisine anlamlı gelen şiirleri alıntılayarak resmettiğini ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bu şekilde yazılan defterlerin yaygın bir alışkanlık olduğunu söyledi.

23 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_006 no'lu defter. (Yemek tarifi defteri, diğer defterler gibi Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, sadece birkaç yemek ismi Fransızca not edilmiştir.)

24 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Müeyyet Selim Özel Arşivi, 10059_001_003 no'lu defter.

Adım Adım Anadolu®

16 - 19 Haziran
Divriği - Kemaliye - Sivas

24 - 26 Haziran
Kars ve Ani

5 - 8 Temmuz
Gümüşhane Çevresindeki
Saklı Güzellikler

24 - 30 Temmuz
Doğu Karadeniz
ve Yaylaları

14 - 16 Ağustos
Gökçeada Meryemana
Panayırı

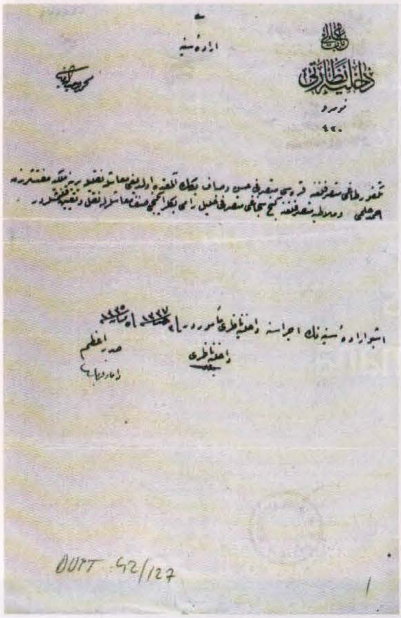
fest TRAVEL
yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78
www.festtravel.com
/festtravel

BEDİRHAN PAŞAZADE HALİL RAMİ'NİN HAYAT HİKÂYESİ

ALİ BİRİNCİ

Yakın tarih, hatta tarih biraz da şahısların tarihidir ve biyografik temelleri inşa edilmeden yazılamaz. Şahısları tanımak tarihî rolleri bakımından da onları derecelendirmek için şarttır. İnkılap tarihi araştırmalarında ve Nutuk'ta ismi zikredilen ama hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan şahıslardan biri de Malatya mutasarrıflığı ve bu esnadaki faaliyetleri itibariyle 150'likler listesine dâhil edilen Bedirhan Paşa'nın oğlu Halil Rami'dir.

Yakın tarih ve bilhassa inkılap tarihi araştırmalarındaki en büyük yanlış veya en hafif ifadeyle açık, yazılan bütün metinlerin biyografik temellendirme bakımından büyük bir zaaf içinde bulunmasıdır. Kitaplarda[1] ve yazılarda geçen şahıs isimlerinin altında herhangi bir bilgi ve daha mühimi ve felaketi bir merak da bulunmamakta[2] ve binlerce şahıs ismi metinlerde manasız ve gereksiz bir şekilde yalpalamaktadır.[3] Bundan dolayı da herhangi bir yakın tarih ve inkılap tarihi araştırmasında bir ismi zikretmenin hiçbir manası kalmamaktadır. Araştırmayı en az zahmetle ve en düşük ciddiyetle veya daha doğru ifadeyle ciddiyetsizlikle yapmanın ilk delili ve şahidi, metinde ismi geçen şahsiyetler hakkında bir mehaz zikretmemek veya bilgi vermemektir. En azından bu isimlerin soyadlarını aramak ve metne koymak tarih yazıcılığını asgarî bir ciddiyetle ifa etmek demektir.

Halil Rami'nin Genç mutasarrıflığından son ve tartışmalı Malatya mutasarrıflığına nakli için irade.

BOA.İ-DÜİT, Dosya Nu. 0042, Gömlek Nu. 000127-001-001.

Açıkça işaret etmek gerekirse, yakın tarih, hatta tarih biraz da şahısların tarihidir ve biyografik temelleri inşa edilmeden yazılamaz. Şahısları tanımak tarihî rolleri bakımından da onları derecelendirmek için şarttır. Tarih içinde sürükleyici olanlar veya sürüklenen şahıslar başka bir ifade ile tabi olanlar veya tabi olunanlar tespit edilecekse biyografik bilgiler bu meselede ilk ve en mühim pusuladır. Aksi takdirde her tarih metnindeki bütün isimlerin aynı çizgide ve seviyede gösterilmesi neticesi ortaya çıkmış olur ve bu durumda tarih içinde şahısların iradelerinin hakkı verilmemiş ve tarihçilik işinin gereği yapılmamış olur. Zaten tarihin en hassas ve zor işi de aslında hadiselerin iradesi ile ferdin iradesi arasındaki karşılıklı alışverişi ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle, tarihin irade-i küllîsi ile ferdin irade-i cüzisi arasındaki hassas ilişkiyi tespit etmektir. Diğer bir teşbih ile grup resmi içindeki her resmin gerçek mevkiinin tespiti ve resimdekilerin yeniden tarih içindeki resimlerinin tertip edilmesi işini yapmak için biyografilerin bir bütün hâlinde bilinmesi gerekmektedir.

İnkılap tarihi araştırmalarında ve *Nutuk*'ta ismi zikredilen ama hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan şahıslardan biri de Malatya mutasarrıflığı ve bu esnadaki faaliyetleri itibariyle 150'likler listesine dâhil edilen Bedirhan Paşa'nın oğlu Halil Rami'dir.[4] *Nutuk*'ta ismi geçen 820 kişiden[5] pek azı hakkında kâfi derecede bilgi bulunmakta ve hatta çok iyi tanındığı zannedilen kişilere dair bilgiler bile, en nazik ifadeyle, eksik bulunmaktadır.[6] Haklarında küçük bir araştırmayla kâfi derecede bilgi bulmak ve kişilerin bütün bir hayat hikâyesini ortaya koymak mümkün olmaktadır.[7]

DOĞUMU, AİLESİ, EVLİLİĞİ VE ÖLÜMÜ

Halil Rami, babası Bedirhan Paşa'nın sürgün hayatı yaşadığı Kandiye'de 1861 senesinde dünyaya geldi. Bedir-

han Paşa'nın ismi bilinen yirmi bir oğlundan biridir.[8] Bu ailenin Halid bin Velid'in soyundan geldiği hakkında kayıtlar bulunmaktadır.[9] Annesi Azize Hanım'dır.[10] Halil Rami'nin, bir kitaba göre, isminin kaydedilmediği ve sonradan boşadığı eşi ile daha sonra evlendiği ikinci eşinden yekûn itibariyle beş oğlu ve iki kızı dünyaya gelmişti. Oğulları Mehmet Faiz, Asaf, Haydar Çınar, Bedrettin (1924) ve Celâl Beyler; kızları ise Seniye ve Ramiye (1923) Hanımlardı.[11] Başka bir resmî vesikaya göre ise ikamet ettiği Beyrut'ta 1932 senesinde ölümünü takiben kendisiyle beraber olan eşi M. Rıfat-Fatma çiftinin kızı Ayşe Saime Hanım (İstanbul, 1899) üç çocuğuyla İstanbul'a (10 Ekim 1933) döndü.[12] Ancak ilk eşini boşadığı bilinen Halil Rami'nin burada ismi verilen çocuklarından kızı Ramiye ve oğlu Bedrettin'in Ayşe Saime'nin çocuğu olduğu biliniyorsa da diğer kızı Seniye'nin hangi eşinden olduğu anlaşılamamıştır.[13]

TAHSİL VE MEMURİYET HAYATI: MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE

Halil Rami, Davutpaşa Mekteb-i Rüştiyesi'nden mezun oldu ve daha sonra Menşe-i Küttab-ı Askeriye'de sarf, nahiv, Arapça, hesap, coğrafya ve tarih okudu ve şahadetname aldı. Arapça ve Türkçe okuyup yazıyor ve Farsça ve Kürtçe konuşabiliyordu.[14]

Halil Rami, 1 Ocak 1880 tarihinde on dokuz yaşında Suriye Vilayeti Havran Sancağı Tahrirat Kalemi refakatine tayin kılındı ve böylece mülkî hizmete dahil oldu. Ancak kısa sayılabilecek bir müddet sonra 13 Aralık 1880 tarihinde vazifesinden ayrıldı. Pek düzenli ve mazbut olmayan bir memuriyet hayatı sürdürdüğü dikkati çekmektedir.

27 Ağustos 1882 tarihinde yeniden memuriyete döndü ve yine Suriye'de Defter-i Hakani Teftiş Dairesi mübeyyizliğine tayin edildi. 5 Ocak 1886 tarihinde ise Havran tahrirat kâtipliği vazifesine getirilmiş ve 24 Ocak'ta vazifesine başlamış ise de iktidarsızlığından dolayı 12 Kasım 1886 tarihinde ayrılmak zorunda kaldı.[15]

Bu meyanda kısa bir müddet de Reji İdaresi'nde Havran reji memuru olarak çalıştı. Bu esnada ağabeyi Ahmet Bedri Paşa da Havran Mutasarrıflığı makamında bulunuyordu. Bu vazifesinden de ayrılmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu memuriyetinin de hadiseli geçtiği vesikalara aksetmişti. Dahiliye'den Suriye Vilayeti'ne yazılan 13 Ocak 1890 tarihli bir tezkerede[16] yazılanlar dikkate değer gibi görünüyor:

"Bedirhan Paşazâdelerin mine'l-kadim o havalice ika-ı mezalim ve teaddiyâttan hâli kalmamakda bulundukları ve taddiyât-ı vâkıalarının arz-ı atebe-i ulyâ kılınması üzerine geçenlerde bunlardan Havran mutasarrıfı Bedri Paşa bâ-irade-i seniye azl olunmuş ve ammizâdesi Mahmud Bey'in dahi kazalarına men-i duhûlüne irade-i seniye şeref-müteallik edilmiş olduğu hâlde bu kere selef-i devletleri tarafından kazaları kaymakamlığına Bedri Paşa'nın biraderi Tahir Bey tayin kılınıp Mahmud Bey de yine avdet eylemiş olduğundan ve Tahir Bey'in akdemce mezkûr kaymakamlıkda bulunduğu sırada aher hakkında vukua gelen mezalim-i tâkat-fermasından dolayı şikâyet-i umumiye üzerine azlettirilmiş olduğu cihetle şimdi mümaileyh Mahmud Bey'le beraber ne yolda ahz-ı sâre[17] kıyam eylediğinden ve Havran reji memuru biraderi Halil Bey dahi teftiş bahanesiyle kazalarına gelerek aher hakkında tasavvuruyla tazyikatta bulunub katl ve cerh gibi vukuata da sebebiyet verdiğinden bahisle aile-i mezkûrenin terdidden bir an evvel tahlisleri istirhamı ve ol-bâbda bazı ifadâtı havi Kunaytera kazası umum ahalisi tarafından rikâb-ı hümâyun-ı hazret-i tâc-dâriye ve Bâbıâlî'ye bi't-takdim bu misüllü hareket-i gayr-i müstakimâneleriyle ahaliye kendilerine tenfîr edenlerin hidemât-ı mülkiyede istihdamları caiz olmayacağından vilâyet-i celileriyle bi'l-muhabere ifa-yı muktezası irade-i aliyesiyle tevdi buyurulan iki kıt'a arzuhâlin suretleri leffen tesyîr-i sû'y-ı ade-i dâverileri kılınmak suret-i inhaya ve hükm-i irade-i aliyeye nazaran serian tahkikat-ı lâzıme icrasıyla tebeyyün edecek hâle göre iktizasının ifa ve inbâsına himem-i aliye-i düsturîleri muktezi buyurulmak bâbında."

1880'lerde İstanbul'da bulunan Bedirhanilerin önde gelenleri toplu halde. Oturanlar (soldan sağa): Emin Ali Bey, Ali Şamil Paşa, Bahri Bey. Ayaktakiler (soldan sağa): Murat Remzi Bey, Hasan Bedirhan, Mikdat Mithad Bedirhan ve Kamil Bedirhan.

Kürt Tarihi dergisi, sayı 23 (Mart-Nisan 2016), s. 58.

Bu vesikada yazılanlar Halil Rami'nin resmî nazarla değerlendirildiği veya gerçeklerin saptırıldığı kanaatini doğurabilir. Ancak Mehmet Salih Bedirhan'ın hatıralarında[18] Havran'daki hayatına dair yazdıkları, Halil Rami hakkında daha sert satırları ihtiva etmektedir:

"Babamdan evvel reji müdürü, dayım Halil Bey idi. Babam gelmiş, devir-teslim muamelesi yaptılar. Bi-

Hoybun Cemiyeti'nin öncü kadroları toplu halde. Oturanlar (soldan sağa): Kadri Cemil Paşa, Bedirhanîlerden Halil Rami ve Haco Ağa.

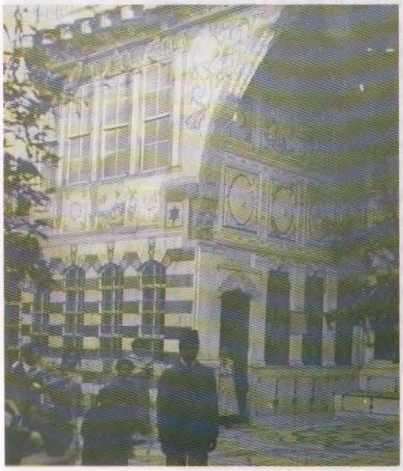
Rahat Alakom arşivi.

hasbe'l-kader de yek-diğerine emniyet edildi. Halil Bey, kır kısrağını sattı, ailesini alıp Şam'a gitti. Lâkin bize oyun etmiş: Boş sandıkları çiviletmiş, dolu gibi teslim etmiş. Bunu babam tazmin etti. En son serveti olan koyunlarını satıp, idareye olan bu zimmetini kapattı."

Halil Rami'nin mücadelesi tekrar Mülkiye hizmetine dâhil olmak için başlamıştı. Bu cümleden bilinen ilk teşebbüsü olarak, amcazadesi ve Der'a (Havran) Kaymakamı Tahir Bey'in ölümü üzerine bu kaymakamlığa tayinini talep etti ve bu arada tütün işlerindeki bazı meseleleri Saray'a ihbarla sadakatini göstermeye çalıştı (11 Haziran 1891).[19] Biraderleri gibi Suriye veya Beyrut vilayetlerinde açılacak bir kaza kaymakamlığına tayinini talep ediyordu (15 Şubat 1892).[20] Başka bir istidasında da işaret ettiği gibi, daha önce dört biraderinin irade-i seniye ile ikinci sınıf kaza kaymakamlığıyla tesrir edilmiş olduklarına dikkati çekiyor ve vekâleten idare edilmekte olan Merc-i Uyûn kaymakamlığına talip oluyordu.[21]

Halil Rami'nin 27 Ağustos 1882'de tayin edildiği Suriye'de Emevi Camii (Şam), 19. yüzyıl ortaları.

Bibliothèque nationalede France koleksiyonu.

Halil Rami'nin 1892 yazında çıktığı bir İran yolculuğu dikkati çekmektedir. Ancak bu seyahatte ne yaptığı ve ne gibi suç işlediği hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. İfade edildiğine göre "Van Vilâyeti'nce der-dest edilip Dersaadet'e gönderilmeleri vilâyete tebliğ kılınmış olan Bedirhanpaşazadelerden iki kişinin İran memalikine sahtekârâne olarak vuku bulan muamelâtına dair Tebriz başşehbenderliğinden gelen tahrirat üzerine merkumların Dersaadet'e vusûllerinde iş-bu sahtekârlıklarından dolayı tahkikat-ı lâzıme icrası içün kendilerinin müdde-i umumiliğe teslim ettirilmesi lede'l-istizan bu veche ile ifası şeref-sudûr buyurulan emr ü ferman-ı hazret-i hilâfet-penâhi icâb-ı âlîsinden bulunduğu Mâbeyn-i Hümâyun Başkitabet-i celîlesinden bâ-tezkere-i hususiye bildirilmiş ve bu işe müteallik evrak takımıyla sâvb-ı devletlerine" gönderilmişti.[22]

14 Eylül 1892 tarihinde Zabtiye Nezareti'ne Sadâret'ten gönderilen tezkerede "tahte'l-hıfz Dersaadet'i iz'amları mukteza-yı emr ü ferman-ı hümâyun-ı cenab-ı hilâfet-penâhîden olan ve muceb-i âlîsince Dördüncü Ordu-yı Hümâyun Süvari 19. Alayın Dördüncü Bölüğü mülâzım-ı evveli Hüsnü Bey'e teslimen Van Vilâyeti'nden iz'âm olunan Bedirhanpaşazade Halil ve biraderi Necip Paşa mahdumu Abdürrezzak Beyler taraf-ı utûfiyeye gönderilmek hususuna mümaileyhümanın daire-i nezarette ve muhafaza tahtında lâzım gelenlere tenbihiyle" gerekenin yapılması emri veriliyordu.[23]

Bu meyanda bir kaymakamlığa ve daha da açık bir ifadeyle Merc-i Uyûn Kaymakamlığı'na tayini hakkında Dâhiliye'ye verdiği istidasının bir nüshasını da Yıldız'a gönderdiği Başkâtip Süreyya Paşa'nın Dâhiliye'ye gönderdiği tezkeresinden anlaşılmaktadır.[24] Dâhiliye, Halil Rami'nin bir kaymakamlığa kayırılmasının irade olunduğunu ve daha önce de dört nefer biraderinin de intihabnameleri olmamasına rağmen, ikinci sınıf kaymakamlıklarda müstahdem olduklarına işaretle, Sadaret'e bir tezkere göndermişti (27 Mart 1893).[25] Zikredilen kaymakamlığa Galip Bey'in tayin edilmiş olması üzerine bu arzusunun gerçekleşemeyeceği cevabı Sadaret'ten bildirilmişti.[26] Sadrazam Cevad Paşa imzasıyla Dâhiliye'ye yazılan bir tezkerede (30 Mart 1893)[27] kendisinin bu işe layık görüldüğü ancak nizamname ahkâmının korunması gerektiği ve bu tayinin netice itibariyle o an için mümkün olmadığı ifade edilmektedir:

"Bir memuriyette istihdamı muktezayı irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden bulunan Bedirhan Paşazâde Halil Bey'in kaymakamlığa tayini istidasında olub eğer ki yedinde kaymakamlık intihâbnâmesi yok ise de mukaddemâ Havran tahrirat müdirliğinde bulunarak kaymakamlık idaresine muktedir erbâb-ı istidâddan bulunduğu beyanıyla istifsâr-ı muameleyi havi vârid olan 9 Ramazan sene 310 tarih ve 81 numerolu tezkere-i devletleri mütalâa-güzar-ı senâverî oldu. Mümaileyh nüfus nâzırlığı ve tahrirat müdirliği gibi memuriyetlerde istihdâmıyla kaymaklığın intihâb ve tayini hakkında ahîren bâ-irade-i seniye-i cenâb-ı mülûkâne neşr ü ilân olunan nizamnâme ahkâmının temami-i muhafazası lâzım geleceği beyanıyla tezkere-i

Meşrutiyet'in ilanından (24 Temmuz 1908) sonra Halil Rami ilk memuriyet olarak 12 Nisan 1912 tarihinde yine kendisinin iyi tanıdığı coğrafyaya gönderildi ve Musul'a vilayet tahrirat müdüriyetine tayin edildi. Bu tayinle Meşrutiyet devrinde de Bedirhanîlere mülkî vazifeler yeniden tevdi edilmeye başlanmış oluyordu.

senâverî terkim kılındı efendim. Fi 12 Ramazan sene 310 ve fi 18 Mart sene 309." Babıâlî, adeta Bedirhanîlerin mensuplarından birine, bir resmî ruhsatı olmamasına rağmen, bir kaymakamlık makamı bulmak için seferber olmuştu ve bu, aile mensuplarına verilen beşinci kaymakamlık makamı olacaktı. Bu arada ailenin daha yüksek mülkî ve adlî vazifelere sahip başka mensupları da çoktu.

27 Nisan 1893 tarihinde, bir dizi hadiseyi takiben tahrirat müdürlüğünden azledilen *el-İtidâl* gazetesinin eski sahibi Trablusşamlı Ahmed Kadri'nin yerine Hama Sancağı (Suriye) tahrirat müdüriyetine Halil Rami'nin nakli yapıldı.[28]

Halil Rami, Suriye'deki memuriyetlerine Nablus Sancağı tahrirat kâtipliğine nakliyle (14 Ağustos 1895) devam etti. 28 Ekim'de vazifesine fiilen başladı. Bu meyanda (5 Ocak 1897-1 Nisan 1897) Cenin Kazası kaymakam vekâletinde bulundu.[29]

3 Aralık 1898'de becayiş suretiyle Akka Sancağı tahrirat müdüriyetine tahvil-i memuriyet eden Halil Rami için bu meyanda Akkâ Sancağı mutasarrıflığından ve Beyrut Valiliği'nden yazılan mülahazalarda, kendisinin ehliyet ve kifayeti ile sa'y ü gayreti tasdik kılınmıştı. Bu esnada Nasıra, Hama ve Nablus müdüriyetleri ve Cenin Kaymakamlığı vekâletinde bulundu ve ifade edildiğine göre hidemat-ı hasenesinin sebk ettiği sancak (11 Mayıs, 12 Haziran, 12 Eylül, 28 Aralık 1898) ve Cenin Kazası (1 Nisan 1897) idare meclisleri tarafından tasdik edilmişti.[30]

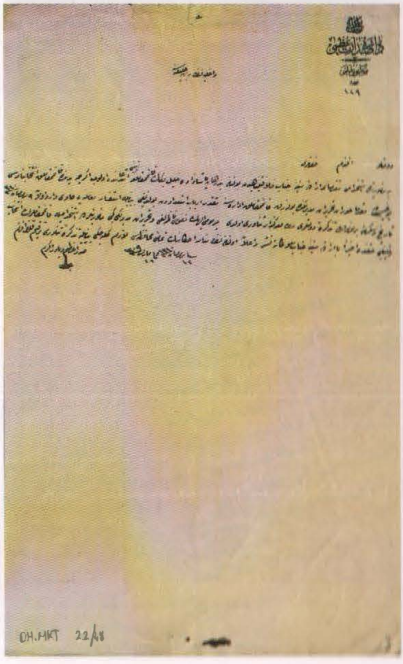
Bir mektupçuluğa tayini için bir istida vermesinden sonra hakkında irade-i seniye sadır olmasını (26 Mart 1901) takiben Bağdat Vilayeti mektupçuluğuna intihap edildiği yolunda Dâhiliye Nezareti'nden Memurîn-i Mülkiye Komisyonu'na tezkere yazılmış ve tetkik edilen tercüme-i hâlinde mani-i istihdam bir hâli görülmediğine ve bunun üzerine Bağdat mektupçuluğuna tayin edilebileceğine 28 Mart 1901 tarihinde karar verilmişti. Sadaret'ten Dâhiliye'ye yazılan tezkere,[31] bütün Bedirhanîler için olduğu gibi Halil Rami için de bir kere daha Sultan Hamid'in himayesinin bir deliliydi:

"Akkâ Sancağı tahrirat müdiri Halil Rami Bey'in hizmet-i medîdeden beri tahrirat müdirliğinde sebk eden hidemâtına mükâfaten ve terfien bir vilâyet mektubçuluğuna icra-yı memuriyeti şeref-sudûr buyurulan irade-i seniye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktiza-yı âlîsinden olduğu Mabeyn-i Hümâyun-ı Mülûkâne Başkitabet-i celîlesinden bâ-tezkere-i hususiye izbar olunmağla ber-mantuk-ı emr-i ferman-ı hümâyun-ı şâhâne icâbının icra ve inbâsına himmet. 15 Mart sene 317."

Bütün bu muharrerata rağmen Halil Rami'nin sonraki vazifesine, yani Bağdat mektupçuluğuna tayini ancak 12 Mayıs 1903 tarihinde gerçekleşmişti.[32]

Hadisesiz bir vazife devresi bulunmayan Halil Rami'nin mektupçuluk zamanı da hadiselerle devam etmiş ve vilayet matbaası müdürü Bağdatlı Fehmi Efendi ile anlaşmazlığı ve çatışması bir dizi huzursuzluğa sebep olmuştu.[33] Kendisinin emniyeti yıkılmış ve ortadan kalkmış sayıldığı ve vazifesinde devamı mahzurlu olduğu için derhal tebdilinin gerektiği, Bağdat Vilayeti'nden takdim olunan telgraf üzerine 28 Nisan 1905 tarihli Sadaret tezkeresinde emredilmişti. Ancak hakkındaki tahriratta ne gibi bir şeylerle valiliğinin şikâyetine sebebiyet verdiği çok da açık değildir. Sadaret'ten Dâhiliye'ye gönderilen tezkerede bazı ifadeler biraz da olsa bir fikir verebilir. Buna göre "Mektubî-i vilâyet Halil Bey'in esrar-ı hükûmeti ifşa ve Bağdad'da ikamete memur olub icraat-ı hükûmet aleyhinde bulunan erbâb-ı fesaddan bazı kimselerle ittifak eylediği anlaşılarak kendisinden emniyet münselib ve devam-ı memuriyetinde mehâzir-i adîde tevellüdü melhuz olduğundan bahisle sür'at-i tebdili Bağdad vilâyet-i behiyyesinden" 21 Mayıs 1905 tarihli telgrafla tekrar olunuyordu.[34] Vali Abdülvahap Paşa'nın kendisine dair menfi ve kararlı tavrının devam ettiği Bağdat'tan "gayet müstaceldir" kaydıyla Yıldız'a Başkitabet Dairesi'ne gönderdiği şifre telgraftan da vaziyeti biraz daha müşahhas bir şekilde anlaşılmaktadır:

"Mektubî-i vilâyet Bedirhanzâde Halil Efendi efkâr-ı mel'anet-kârâne as-

Halil Rami'nin kaymakamlık talebine rağmen bu makam için intihab-namesinin olmadığı hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne tezkere.

BOA.DH.MKT, Dosya Nu. 00022, Gömlek Nu. 00048-003-00.

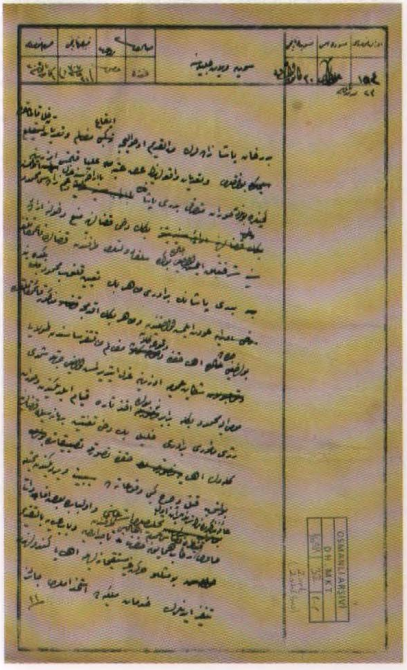
Bağdat, Dicle Nehri.

Library of Congress koleksiyonu.

habından olduğu evâmir ve iradât-ı seniye ile müsbit olan bir takım müfsidleri teşvik idüb şikâyata cür'et verdiği ve her gün birleşerek icra-yı mefsedete irae-i tarik etmekde olduğu ve irtikâbındaki tecâhüd-i fart-ı denaeti hasebiyle esrar-ı muhaberenin ifşasında sun'ı ve me'lûfiyeti nezd-i âcizîde tahakkuk etmiş olduğu gibi birkaç günden beri ketebe-i vilâyetten ve bazı eşkiyadan müteşekkil bir fesad komitesini teslih ederek beraberlerinde olduğu hâlde ötede beride dolaşıb haysiyet ve nüfuz-ı hükûmeti ihlâl ve memleket dahilinde bir ihtilâl çıkarmak azminde olduğu ve adem-i muvaffakiyeti hâlinde bir ecnebî konsolosluğuna iltica edeceği polis ser-komiseri tarafından bildirilmiş ve hakikaten bugün Rusya konsoloshanesine suret-i mahremâne giderek orada bir müddet kaldığı ve konsolos o fesadına âlet ve vasıta edinmek istemiş olduğu tahkikat-ı ahireden anlaşılmış ve bu gibi ef'ale cür'etinin sonra hükûmet-i seniyenin maremâne esrarı olan mektubçuluk gibi nazik bir vazife ile istihdamı artık nezd-i celil-i fehimânelerinde tecviz buyurulmayacağı gibi burada bekası" da mümkün olamazdı.[35]

Halil Rami'nin bir vilayet mektupçuluğuna tayini hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne tezkere.

BOA, DH-MKT. Dosya Nu. 01689, Gömlek Nu. 00032-001-001.

Bağdat Vilayeti'nin bu telgrafı üzerine Sadaret'ten Dâhiliye'ye gönderilen tezkere ile Halil Rami'nin "bir harekât-ı mefsedet-kârânesine meydan verilmemek üzere Halep tarikiyle mahfuzen yola çıkarılmasına mecburiyet-i kat'iye hâsıl olduğu" (24 Mayıs 1905) bildiriliyor ve bu arada da "vali-i vilâyet hakkında tevali eden şikâyâtın işârât-ı sâbıkaya nazaran iktizâsının ifâsı" da bekleniyordu.[36]

Bu vaziyette memuriyetinin kabil olamayacağı derecede emniyetinin tamamen kalktığı ve ayrıca vilayet umur-ı tahririyesinin arzu edildiği şekilde ("maksad-ı âlî dairesinde") cereyan etmemekte olduğu Dâhiliye'ye de bildirilmişti. Ancak bu meyanda kendisi de Dâhiliye'ye bir istida yazarak Bağdat'ın sert hararetine vücudu mütehammil olmayıp ikide bir de hastalandığından bahisle memuriyetinin havası mutedil bir mahallin mektupçuluğuyla değiştirilmesi niyazında bulunmuştu. Buna rağmen Bağdat'ta memuriyette devamının caiz olamayacağına karar verildiği için ve istediği gibi havası mutedil açık bir mektupçuluk de bulunmadığı ve üstelik becayiş de iki tarafın rızasına bağlı olduğu ve o sırada da mümkün olmadığı için arzusu gerçekleşememişti. Bunun üzerine ileride Beyrut mektupçuluğu açıldığı zaman tayin edileceği yolunda irade sâdır olmuştu. Netice itibariyle azledildiği ve yerine başkasının tayin edildiği, Dâhiliye'den Memurîn-i Mülkiye Komisyonu'na havale edilen tezkerede bildirildi. Komisyonun müzakeresinde kendisine emniyetin ne sebeple ortadan kalktığı vilayet tarafından gereği gibi ifade ve tavzih edilmemiş olduğu ve Halil Rami'nin şimdilik memuriyetinde bırakılması gerektiği ileri sürülmüş ve vilayetin kendisi hakkındaki bildirdiği hususlar tetkike muhtaç görünmüş ise de mektupçuluğun valilerle olan irtibatının hassas ve mühim olmasından dolayı komisyonun ekseriyetle aldığı karar üzerine 27 Mayıs 1905 tarihinde azledilmiş ve yerine başkası tayin edilmişti. Bu memuriyeti esnasında Bağdat'taki hanesinin hırsız tarafından yağma edildiğini ve ailesinin bu yüzden perişan olduğunu ve adalet talep ettiğini bildirmiş (27 Mayıs 1905), yani insaf talep etmişti.[37] Bu azlini takiben 18 Haziran 1905 tarihinde İstanbul'a azimet etmek üzere mürur tezkeresi talep ettiği, Sadaret'ten Dâhiliye'ye bildirilmişti.[38] Kendisine 31 Temmuz 1906 tarihinde yedi yüz seksen yedi kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştı.[39]

23 Mart 1906 tarihinde Şehremini Rıdvan Paşa'nın Bedirhanîler tarafından Göztepe'de istasyonda katledilmesi[40] üzerine Halil Rami de hadisede bir payı olmamasına rağmen tevkif edilmiş, zinhar firarına meydan verilmemesi tembihiyle, mahfuzen Fizan'a gönderilerek muhafaza altında tutulmuştu.

İstanbul'da Bedirhanîler tarafından işlenen bu cinayet bu ailenin mensuplarına karşı bu hadiseye kadar olan himayenin ve müsamahanın da sonunu getirmiş ve aile bakımından hiç de mantıklı ve gerçekçi bir hareket olmamıştı. Bedirhanîlerin vazifelerini ifa bakımından birçok kusuru görmezlikten gelinmişti ama cinayet, hem de payitahtta işlenen bir cinayet, bu güzel devirlerin de sonunu getirmişti. Bu cinayetten sonra ailenin bazı mensupları her zaman hatırlanan sürgün coğrafyasına gönderilmişti. Gönderilecekleri vapurun tayini meselesi de Bahriye'ye havale edilmişti. Sadaret bu talebini (27 Mart 1906) "Şehremini Rıdvan Paşa merhumun katli cinayetinde zî-medhal oldukları tahkikat-ı vakıa ile tebeyyün eden Bedirhan Paşa oğullarından bu kere zabıta-i askeriye ve mülkiye memurlarından bir heyete tevdian Mekke vapuruna erkâp edilenlerden Ali Şamil Paşa ile kaymakam Bedirhan ve Cemil ve binbaşı Yusuf ve Said Beylerin Taif'e gönderilmek üzere Cidde iskelesine ve Abdürrezzak ve Midhat ve Hasan Beylerin San'a'ya izâm edilmek üzere Hudeyde iskelesine ve Halil Bey ile oğlu ve Abdürrezzak ve Murad beyle Fizan'a gönderilmek ve Sami Bey merkez-i vilâyette taht-ı muhafazada bulundurulmak üzere Trablusgarb'a ve tabib kolağası Talib Efendi Bingazi'ye çıkarılacaklarından bunlara vapur derununda birbirleriyle ihtilât ettirilmemekle beraber vapurun esna-yı râhda zinhar karaya oturmak vesaire gibi bir kazaya oturmasına ve eşhas-ı merkümenin firarlarına kat'iyen meydan verilmeyerek mahfuzen ve sâlimen salifü'z-zikr iskelelere hüsn-i isâlleriyle bunları teslim edecek memurlara tevdii ve vapurun her uğradığı iskeleden suret-i muvâsalatına dair derhal telgrafla malûmat itası zımnında suvarisine talimat ve tenbihat-ı kat'iye ve müekkede ifası hususuna himmet buyurulması siyakında" tezkere göndererek ifade etmişti.[41] İsmi verilmeyen ve Halil Rami'nin oğlu olarak işaret edilen sürgün, Mehmet Faiz Bey idi.[42]

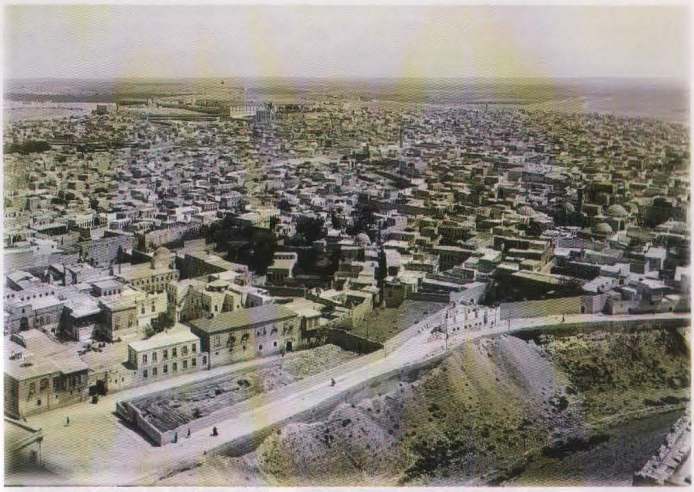
Vapurun 28 Mart günü öğleden sonra levazımatını alarak emre muntazır olacağı Bahriye Nezareti'nden bildirilmişti.[43] Vapur 6 Nisan'da Bingazi'ye vasıl olmuştu.[44] Halil Rami, II. Meşrutiyet'i (24 Temmuz 1908) Fizan'da karşılıyordu.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE

Meşrutiyet'in ilanından sonra umumî af çıktığı zaman Bedirhanilerin Fizan'da bulunan çocukları da hatırlanmıştı. 29 Kasım 1908'de Adliye ve Mezahib Nezareti'nden gönderilen tezkere Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşüldü ve Bedirhanîlerden Ali Şamil ile Abdürrezzak Beylerin yalnız "ceraim-i siyasiyye"den değil, aynı zamanda "ceraim-i âdiyye"den mahkûm oldukları ve dolayısıyla tahliyelerinin icap etmeyeceği; diğerlerinin, yani Cemil, Midhat, Hasan, Halil, Abdurrahman ve Said'in ise katil keyfiyetinde medhallerinin olmadığı ve ceraim-i siyasiyyeden dolayı mahkûm ve mevkuf bulundukları anlaşıldığından tahliyelerinin lazım geleceği 6 Aralık 1908 tarihinde, Trablusgarp vilayetine iletilmek üzere Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne bir tezkereyle bildirildi. Dâhiliye bu tezkerenin gereğini ertesi gün telgrafla vilayete bildirdi.[45] Daha sonra 28 Mayıs 1906 tarihinde kendisinin bu katil hadisesinde bir medhali olmadığı ve ancak siyaset gereği mahkûm ve mevkuf bulunduğu cihetle tahliyesine karar verildiği yolunda Dâhiliye Nezareti'nden Trablusgarp vilâyetine bir telgrafname (7 Aralık 1908)[46] gönderilmesi üzerine 8 Kasım 1908 tarihinde tahliye olundular ve içlerinden Said Bey aynı gün Fizan'dan Dersaadet'e azimet etti.[47] Ali Şamil ve Abdürrezzak'ın tahliyeleri ise mümkün olmadı.

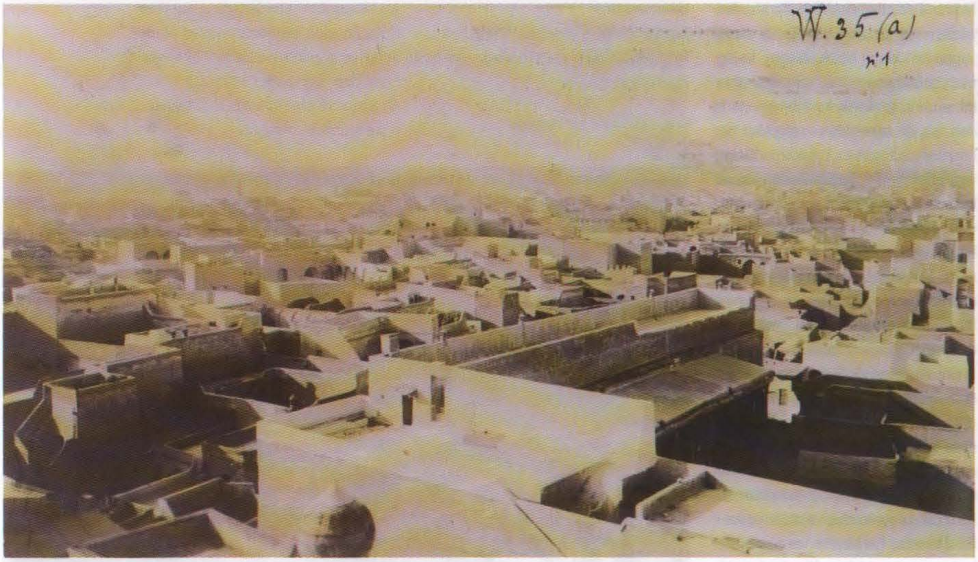
Halil Rami'nin İstanbul'a dönüşünü takiben ilk işi malî haklarının takibi oldu. Sürgünde iken ailesine tahsis kılınan ama verilmeyen bin kuruş maaşın birikmiş kısmının tesviyesini yahut son memuriyeti olan mektupçuluk maaşına muadil bir maaş tahsisini arzuhâlinde istida ediyordu (12 Ocak 1909). Bu istidasını daha önce vermiş ve 26 Mart 1908 tarihinde bu maaşlarının ödenmesi hakkında Dâhiliye'den Maliye Nezareti'ne tezkere gönderilmişti.[48] Aynı zamanda Bağdat mektupçuluğunda iken müsadere edilen evrakı arasında bulunan mektupçuluğa ait bir kıt'a mazbatasının dahi alındığından bahsederek ikinci bir nüshasının getirtilmesi için bir başka istida (17 Mayıs 1909) daha vermişti.[49]

Meşrutiyet'in ilanından (24 Temmuz 1908) sonra ilk memuriyet olarak 12 Nisan 1912 tarihinde yine kendisinin iyi tanıdığı coğrafyaya gönderildi ve Musul'a vilayet tahrirat müdüriyetine tayin edildi.[50] Bu tayinle Meşrutiyet devrinde de Bedirhanilere mülkî vazifeler yeniden tevdi edilmeye başlanmış oluyordu. Ancak bu defa

Halil Rami'nin Eylül 1919'da gittiği Halep'te kaleden şehrin görünümü, 20. yüzyıl başları.

Library of Congress koleksiyonu.

Halil Rami'nin 12 Nisan 1912'de tayin edildiği Musul'dan görünüm.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

da Halil Rami hakkında yine hoşa gitmeyecek haberler Dersaadet'e akmaya başlamıştı. Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gelen mahremane bir tezkereye (12 Ocak 1913) göre "Rusya'nın bazı kesan vesatetiyle aşayire silâh dağıtmakta olduğu istihbar kılındığına dair Cezire merkezinden müteaddid imza ile keşide olunan telgrafnâme Harbiye Nezaret-i celilesine havaleten is'âl kılınmış idi. Keyfiyetin tahkik ve inbası hakkında On İkinci Kolordu kumandanlığına sebk eden iş'ara Kolordu mıntıkasında esliha irsâlâtına dair malûmat-ı mahsusât olmayıb mıntıka dahilinde bulunan Seyyid Taha ile Bedirhanilerin Kürd aşayirini ifsad etmekte olduklarından bahisle bu bâbda tedabir-i seria ittihazı ve Bedirhanilerden olub mevki itibariyle bu hususta mühim bir uzvunu teşkil etmesi baîd olmayan Musul vilâyeti tahrirat müdiri Halil Rami Beyin uzak bir mahâlle tahvil-i memuriyet ettirilmesi lüzumuna ve mümaileyhin azli cihetine gidilmesi diğerlerine iltihakı intaç edeceğine dair cevaben gelen şifre telgrafnâmenin gönderildiğini havi nezaret-i müşarüleyhadan varid olan 27 Kânunuevvel sene 328 tarihli ve 3252 numerolu tezkere melfufatıyla savb-ı vâlâlarına irsal kılınmağla icâbının serian ifa ve inbâsına ve vârid olan evrak-ı mürsilenin iadesine himmet" edilmesi talep ediliyordu.[51] Tezkerenin gereği çok geçmeden ifa edildi. Mutasarrıf Arif Bey ataleti ve suî tedbiri sebebiyle azledildi ve yerine 5 Şubat 1913 tarihinde Halil Rami, Taiz Sancağı mutasarrıflığına nakledildi.[52]

Halil Rami'nin hemen hemen memuriyetinin başlamasıyla beraber Taiz'de huzursuzluklar da başlamıştı. Son Yemen valisi Mahmut Nedim (Akdilek) tarafından ifade edildiğine (8 Ekim 1913) göre,[53] "mumaileyhin mahâll-i memuriyetine muvâsalatından birkaç gün sonra hâdisât-ı sabıka-i Yemaniye'de sadâkat ve hükümete merbutiyetleri fiilen isbat ve livayı temsil eden ekâbir ve meşayih ve memurinin aleyhlerine kıyam ve birer suretle mahvlarını iltizam ederek livanın çarh-ı idaresini bozmuş ve tahsilâta külliyen sekte ârız olmuş olduğu derâkab kabail ve cemaatler arasında mukatele zuhuruna ve Taiz'de bir gaile hudûsunu tevlid edebilecek şu harekâtından dolayı kendisine ita edilen nesayihi dahi hüsn-ü telâkki etmeyerek meslek-i sâbıkasında devam eylediği ve sair hod-serâne muamelâtıyla da halkı hükümetten tenfir ettirmiş olduğu Yemen vilâyetinden gelen şifre telgrafnâmede iş'ar kılınmış ve beyan olunan ahvâle nazaran orada bekâsı gayr-ı caiz görülmüş olduğundan" Halil Rami bu tarihte azledildi ve yerine Akkâ Mutasarrıfı Yusuf Ziya nakledildi.[54]

Halil Rami bu arada Musul vilayeti tahrirat müdüriyetine (17 Mayıs 1912-13 Şubat 1913) ve Taiz mutasarrıflığına da (23 Mayıs-8 Ekim 1913) vekâlet etmişti.[55]

Halil Rami'nin Yemen vilâyeti tarafından icra kılınan tahkikat evrakı Şura-yı Devlet'in Mülkiye ve Maarif dairelerinde okunmasını takiben vazifesine müteallik isnat olunan maddeler hakkında verilen karar[56] şöyle idi: "Ka'mara kaymakam ve şeyhü'l-meşayihi Mehmed Nâsır Paşa'dan külli miktarda para aldığı sâbit olmadığı gibi İngilizkârî bir mavzeri hediyeten kabûl ve ahz eylediği ve meclis-i idare-i livaya mahsus odanın mefruşatından iki halıyı Taiz'e vusûlünü müteakip eşya-yı beytiye tedarikine kadar hanesine nakletmiş ise de müddet-i kalile zarfında iade eylediği ve Ebb kazası belediye reisinden aldığı tüfengin bedelini reis-i mümaileyhin verdiği anlaşılmış ve liva mutasarrıflığında iken maaş olarak vuku bulan makbuzattan o

müddet içinde postahane vesatetiyle Dersaadet'e ve mahâll-ı saireye meblâğ miktarının fazla bulunması kanunen muahezeyi mucib bulunmamış olduğundan bunlardan dolayı mutasarrıf-ı mümaileyhin taht-ı muhakemeye alınmasına mahâl görülemediğinin ve şu kadar ki Ebb şeyhü'l-meşayihi Abdülvahid Paşa'nın mahdumu Cebele müdiri Mahmud ve Şer'ab müdiri Behkülli efendileri bilâ-istizan azl etmesi ve tüccardan Musullu Hasan Ağa'nın dükkânından alış-veriş edilmemesi için bâzı memurine tebligat icra eylemesi her ne kadar yolsuz muamelâttan ise de Cebele müdiri Mahmud Efendi tahkik memurlarına müsellâhan hücum ve tehdid ve sarf-ı tefevvühât eylediği ve Ahmed Behkülli Efendi müsin ve mâlül ve ifa-yı hizmete gayr-i muktedir olduğu ve Hasan Ağa hakkındaki tebligat merkumun servet-i azimesiyle gayr-i mütenasib olarak iane itâ etmesinden nâşi alış-veriş edilmemesi zımnında teminat kabilinden bulunduğu ve ticaretten men için cebir ve şiddet istimâl edilmediği evrak-ı müeddasından nümâyân olmasına mebni iş-bu maddelerden dahi kendisinin kendisinin mesuliyeti iktiza etmeyib tevbihiyle iktiza edilmesinin" Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi (27 Ocak 1914)...

Halil Rami'nin Taiz'de iken başka bir hadisesi daha oldu. Muha (Taiz-Yemen) memluhaları (tuzla) mültezimi Abdi Han'ın (?) kefili Ka'mara Kaymakamı Mehmed Nâsır Paşa marifetiyle Mal Sandığı'na teslim edilmek üzere gönderdiği yirmi altı liranın zimmetinde kaldığının Yemen vilâyetinden bildirilmesi üzerine, hakkında yine bir tahkikat başladı fakat kendisi bunu Mal Sandığı'na gönderdiği yolunda bir cevap verdi. Bu cevabı Yemen'e bildirildi, netice itibariyle Dâhiliye Nezareti, eğer bu meblağ zimmetinde kalmış ise mazuliyet maaşından kesilmesine ve bu şart ile cevaz-ı istihdamına karar (19 Nisan 1914) verdi.[57] Halil Rami, daha önce olduğu gibi bu defa da memuriyetini yüzünün akıyla icra edememiş ve hitama erdirememişti. Üstelik bu devrede Bedirhanîleri mülkî sahada temsil eden belki de tek mensuptu.

Bu azlinden sonra, ancak Mondros Mütarekesi'ni takiben yeniden vazife alabildi.

Harb-i Umumî bütün Müslim ve gayrimüslim unsurların hayatında ve siyasî heyecanlarında büyük bir kırılma ve karar noktasını teşkil etmişti. Esasen II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan yeni ve kabile milliyetçiliği duygularını bu harbin ikliminde büsbütün bir hararet devresine girmişti. Bütün unsurlar bu devrede çeşitli cemiyetler kuruyor, mecmualar ve gazeteler neşrederek bir siyasî kudret merkezi teşekkülü için çalışıyordu. Bu hareketler devletin siyasî hâkimleri İttihad ve Terakki tarafından da hassasiyetle takip ediliyordu. Nitekim daha sonraki hadiseler de bu hassasiyetin gerçekçi olduğunu göstermişti.

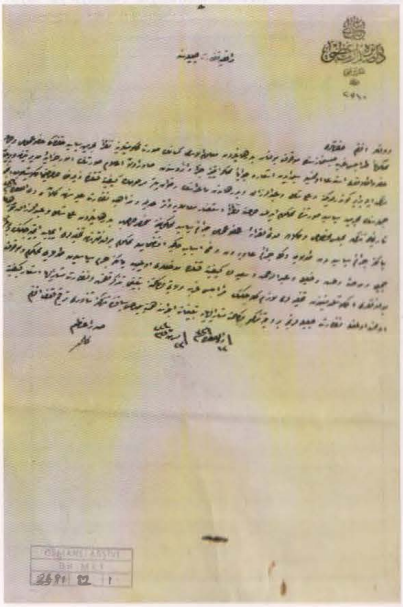
Bu meyanda ortaya çıkan kabileci milliyetçiliğin öncüleri arasında Bedirhanîler de bulunuyordu. Harp başladığı zaman Diyarbakır'da bulunan ve Şark Cephesi için gönüllü toplama teklifinde bulunan Bedirhanî Hasan Bey'in pek itimat telkin edemediği ve bu teklifinin reddinin gerektiği Diyarbakır vilâyetine bildiriyordu.[58] 13 Haziran 1913 tarihli ve Dahiliye Nâzırı Talât imzalı bu kısacık cevap, iki tarafın birbirine tavrını göstermesi bakımından dikkate değer görünüyor: "Bedirhan ailesine hiçbir zaman emniyet olunamaz. Binaenaleyh ne Hasan Bey'den ve ne de başına toplayacağı gönüllülerden istifade ihtimâli yoktur. Kendisinin yerinde kalması daha münasibdir."

Bir askerin[59] hatıralarında da 1915'te Şark cephesinde yine aynı gerçek yankılanıyordu: "Kürtler de gerek cehalet ve gerek teşvik neticesinde kaçıyorlar. Süvari kolordusunda ve 33 ve 34. Fırkalarda bizzat gördüm ki hiç birisi gönülden harbe sokulmuyor, ilk fırsatta kaçıyorlar. Bunların hâlini o sırada orduya nasihat için gelen Şeyh Said-i Kürdi'ye gösterdim. Dedi ki: Her şeyi söyledim. Fakat nasihat kâr etmiyor. Bu hâlleri gördükçe Kürt olduğuma utanıyorum."

Harb-i Umumî felaketini takiben imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) bir bakıma bir devri kapatmış ve yeni bir devri açmıştı. 1908'den beri siyasi hayatın hâkimleri olan İttihad ve Terakki rüesası vatanı terk etmiş ve büyük bir itinayla bu devrede siyaset dışında tutulan muhalifler yeniden siyasi hayata girmişti.

Mondros Mütarekesi bir bakıma II. Meşrutiyet'in ilanından sonrakine benzer gelişmelere yol açtı ve matbuat yeniden serbestîye kavuştu, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden (11 Haziran 1913) sonra yurtdışına çıkan ve neredeyse yok hükmünde olan muhalefetin doğuşuna zemin teşkil etti ve bu meyanda yeniden her türlü cemiyetin kurulmasına yol açtı. Bu arada kurulan cemiyetlerden biri de Kürdistan Teali Cemiyeti'ydi ve Halil Rami de bu cemiyete, bir bakıma Bedirhanîler sülalesinin bir ferdi ve cemiyetin tabii bir mensubu sıfatıyla dahil oldu.[60]

Bu devirde İttihatçı olmamak büyük bir ehliyet ve liyakat vesilesi sayılıyordu ve İttihatçı eski imtiyazlılar ve şimdiki yeni mağdurlar yerlerini eski mağdurlara, yani dünkü muhaliflere veya başka bir ifade ile İttihad ve Te-

Halil Rami'nin Şehremini Rıdvan Paşa'nın katlinden dolayı gönderildiği Trablusgarp'tan, diğer bazı Bedirhanîlerle beraber serbest bırakılması hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne tezkere.

BOA.DH-MKT, Dosya Nu. 02681, Gömlek Nu. 00082-001.

rakki muhaliflerine yani Meşrutiyet Jön Türklerine terk etmek zorunda kaldı.

İSTİKLÂL HARBİ BAŞLARKEN SON MEMURİYETİ VE SON MACERALARI

Bu devrede Halil Rami de, hem de üçüncü defa olarak, Taiz Sancağı sabık mutasarrıfı sıfatıyla yeniden ve son defa mülkiye hizmetine girdi ve ilk vazifesi Genç (Bitlis) Sancağı mutasarrıflığı (12 Ocak 1919) oldu.[61] Daha önce bulunduğu hiçbir vazifesinde herhangi bir varlık göstereememiş ve daima gailelere sebep olmuş bu ismin bu hassas ve netameli zamanda hatıra gelmesi ve kendisine yeni bir vazife tevdi edilmesi gerçekten de meraka değer bir keyfiyettir.

Halil Rami'nin bu vazifesinde çok kalmadan, sadece iki buçuk ay sonra 31 Mart 1919 tarihinde Malatya mutasarrıflığına nakledildiği görülmektedir.[62] Bu naklin de dikkate değer bir hadise olduğu açıktır. Tayin için kayıtlara geçmiş bir bilgi üzerinde durulmaya değer.[63] Buna göre Halil Rami bizzat kendi ifadesiyle, "Kürt Cemiyeti'nin ve Ermeni Patrikhanesi'nin muavenet ve tesiratıyla Malatya'ya tayin edildiğini söylemiş ve Kürdistan istiklâlini hazırlamağa çalışmıştır."

Yeni başlamış olan istiklal mücadelesinin zihinlerin karmakarışık olduğu teşettüt devresinde bu memuriyetinde iradesi ve tercihi İstanbul'un yanında veya emrinde şekillenmiş gibi görünüyorsa da, asıl faaliyetini Malatya'yı Kürdistan hayalinin gerçekleştirme merkezi olarak ihdas etme yolunda teksif ettiği anlaşılıyor. Bu hususta aynı hayalin mühim isimlerinden Ekrem Cemil bu gerçeği açıkça ifade etmektedir: "Mutasarrıf Bedirhanî Halil Bey, Malatya eşraflarından belediye reisi arpacı Mehmet Efendi ve Rişvan aşiret reisi Hacı Bedir Ağa ve bizlerin Malatya'da içtimamız Malatya'yı bir Kürtçülük merkezi hâline getirmişti."[64]

Ancak 24 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafından[65] anlaşıldığına göre, bu arada Adana'daki Ermenilerin Malatya'ya da tecavüzleri şayiası üzerine Kafkas Ordusu silahlarının ve bilhassa "top kamalarının Dersaadet'e irsâli muvafık-ı ihtiyat olamayacağının makam-ı aidesine arzının istifsar olunmasının ol-bâbdaki şayiasının herhâlde bed-hâhânın netice-i îkası olacağı ve hükûmet-i seniye menafi sulhiye ve vataniyeyi müdafaa muhafaza hususunda her türlü teşebbüsâta tevessül etmekte olub bi-inayetu'l-lahi tealâ semerâtı peyder-pey iktitaf olunmakta olduğu suver ve lisan-ı münasebe kendülerine tefhim-i temin edilmesi üzerine müştereken avdet etmeleri bera-yı malûmat arz olunur" ifadesiyle, birçoklarının aksine, teslimiyetçi bir tavırdan çok uzak olduğunu da gösteriyordu.

Esasen bu vazifesi esnasında kendisi hakkındaki tereddütlere Elâziz valisi Ali Galib, 26 Temmuz 1919 tarihinde, bu hususu teyit eden bir cevap[66] vermişti: "Malatya mutasarrıfı Halil Bey Bedirhan ailesine mensub olub Kürdlük âmâlini perverde etmesi melhûz hattâ muhakkaktır. Fakat şimdilik umumî tedabirimiz teessürden hâli kalmıyor. Bundan istifade ediyoruz. Ma'a-hazâ erbâb-ı iktidar ve liyakatin zemm suretiyle lekelendiği şu zamanda bu gibi zevâtın istihdamlarındaki zaruret müstağni-i arz olmağla hüsn-ü istihdamına çalışıldığı mâruzdur. 26 Temmuz 35. Vali Ali Galib."

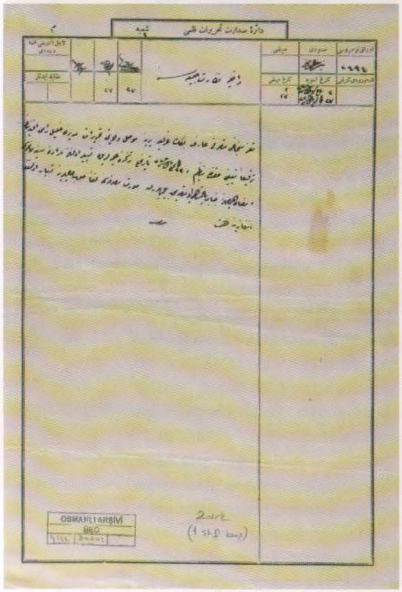
Ancak Halil Rami'nin Anadolu'nun Şark toprakları üzerindeki Ermeni iddialarına karşı Kürt haklarına, babası Bedirhan Paşa'dan miras olan taraftarlığı sebebiyle sahip çıkma zamanının geldiğine inanarak faaliyetlerine hız verdiği de bilinmektedir. Halil Rami'nin Malatya'da, pek de müsait olmayan bir nüfus coğrafyasında, Kürtçülük uğrundaki beyhude gayretleri Diyarbakır'da 13. Kolordu kumandanı Ahmet Cevdet tarafından da takip ediliyordu. Ahmet Cevdet'in 7 Ağustos 1919 tarihli şifre telgrafında Halil Rami'nin Kürdistan uğrunda çalışmaları hakkında dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Daha önce hiçbir vazifesinde asgarî bir ciddiyeti ve gayreti görülmeyen Halil Rami, ilk defa işini çok ciddiye aldığını göstermektedir. Bu hususta XIII. Kolordu kumandanı Miralay Ahmet Cevdet[67] ile Ekrem Cemil'in yazdıkları birbirini teyit etmektedir:

"Malatya Mutasarrıfı Bedirhanîlerden Halil Bey Kürdistan propagandası yaptığını, Malatya Türk olduğu hâlde orada Kürt Kulübü tesisine hizmet ederek bu kulübü himaye ettiğini evvelce arz etmiştim.

1. Halil Bey Bedirhanîlerden olduğundan Malatya Sancağında Kürtlük cereyanını teşvik etmesi yüzünden bu cereyan son günlerde pek ziyade ilerlemiş ve hatta yakın zamanda bir vukuatın zuhûru kuvve-i karibeye gelmiştir. Bunu istihbar eden Elâziz Valisi ayın birinde otomobil ile Malatya'ya girmiştir.

2. Malatya Mutasarrıfı Ermenilerle teşrik-i mesai ve Ermeni patriğiyle muhabere etmekte imiş.

3. Malatya Sancağında Kâhta taraflarında nahiye müdürlerini Kürt ağalarından tâyin etmiş ve Kürt ağavatı, Türk hükûmetine para kazandırmaktan ise ittihat ederek a'şarı kapatmalarını söylemiş ve bunun tesiriy-

Halil Rami'nin terfi ile Taiz mutasarrıflığına tayini.

BOA-BEO. Dosya Nu. 004142.

Mondros Mütarekesi bir bakıma II. Meşrutiyet'in ilanından sonrakine benzer gelişmelere yol açtı ve matbuat yeniden serbestiye kavuştu. Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden (11 Haziran 1913) sonra yurtdışına çıkan ve neredeyse yok hükmünde olan muhalefetin doğuşuna zemin teşkil etti ve bu meyanda yeniden her türlü cemiyetin kurulmasına yol açtı.

le Malatya a'şarı evvelki senelerin rub'una bile vâsıl olamamıştır.

4. Mutasarrıf Kürt ve Ermeni kavminden müteşekkil ve İngiltere'nin himayesinde bir Kürdistan teşkili maksadiyle propaganda ve reklâm yapıyormuş. Bu fikre cahil aşayir rüesasından bir kısmı da iştirak etmiştir. Fikrine iştirak etmeyen bâzı rüesayı da iknaa çalışıyormuş. Bir aşiret reisini de Milli Reisi Mahmut Bey nezdine göndermiştir. Dersim aşayiriyle de sıkı temasta imiş.

5. Evvelemirde Malatya hükümetini iskat etmek Malatya'daki askerî esliha depolarını elde etmek bâdehu İzoli ve Elâziz'i ele geçirmek fikrinde imiş.Onüçüncü Ordu Müfettişliği İstanbul'dan Kâmuran ve Âli isminde iki zat ile Mevlânzade Rifat Beyin külliyetli İngiliz parasıyla propaganda için buralara gönderildiğini mevsuk istihbarata atfen bildirdi. Mıntakamdaki Kürtlerin âmali hakkında şimdiye kadar bildirdiğim malûmatta bu maruzatımı ehemmiyetle nazar-ı dikkate almağı icabettirir. Bu gün Diyarıbekir Vilâyeti'nde de bir sükûn varsa da bu cereyan büsbütün kesilmemiştir. İki ay evvel burada o kadar bir cereyan ve ihzarat vardı ki vardı ki Kolordunun fart-ı mesai ve teyakkuzu olmasa idarî ve siyasî tedabir-i ciddiye yapılmasa idi bu gün Diyarıbekir'de, Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'un idaresi gibi bir idare görülürdü. Kolordu bu hususda elden geleni yapıyor ve burada en bîtaraf ve vatan hissiyle çalışan biziz. Bu sebeple Kolordunun bu hususa dair olan maruzatının birtakım muhaberat ve tahkikata atfen te'hir edilmemesini selâmet-i vatan nâmına istirham ederim. Evvelki maruzatım[68] üzerine Malatya Mutasarrıfı hemen kaldırılsa idi ahvâl bugünkü hâli kesbetmezdi. Malatya Mutasarrıfının, meseleyi tahkikata dökmiyerek ve ihsas edilmeksizin ve buralarda bırakılmaksızın hemen İstanbul'a aldırılmasını ve Kolorduya gönderilecek zâbitanın meşkûkü'l-ahvâl yerli olmamasına dikkat edilmesi için icap edenlere emir buyurulmasını tekrar istirham eylerim.

7-8-35. 13'üncü Kor. K. Ahmet Cevdet"

Halil Rami hemen hiçbir vazifesini tabiî seyri içinde tamamlamadığı gibi bu vazifesini de hadiseli bir şekilde nihayete erdirdi; Ahmet Cevdet'in tezkeresi üzerine 11 Eylül 1919 tarihinde mutasarrıflık vazifesinden azledildi.[69] Sivas Kongresi'ni dağıtmak isteyen Elaziz valisi Ali Galip[70] ile işbirliği yapması, Taiz'den sonra bu ikinci mutasarrıflığının ve bütün memuriyet hayatının da yine hadiseli bir şekilde sonunu getirdi. Gizli siyasî niyeti her ne olursa olsun, daha önce daire-i devlet veya hükümet dışına çıktığı için hadiseler yaşayan Halil Rami, ilk defa daire-i hükümet içinde kalmış ve İstanbul'daki hükümetin emirlerine tâbi olarak hareket etmek tercihinde bulunmuştu. Şartların çok değiştiği ve karıştığı bir siyasî iklimde ilk defa doğrular yanlış neticeler veriyordu.

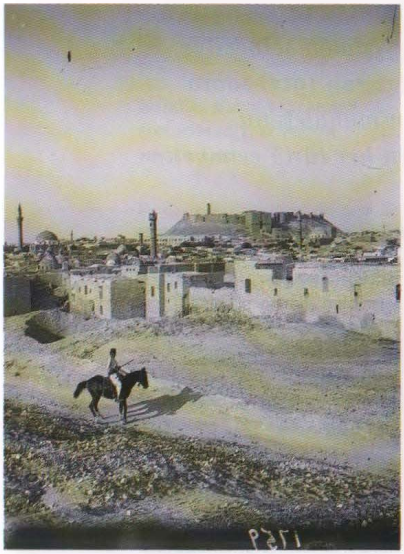
Ancak meselenin ikinci bir tarafı da bu arada İngilizlerin himayesinde Kürtçülük faaliyetleri için Malatya'ya Noel isimli bir zabitle gelen yeğenlerine mesailerinde iştirak etmesi ve bu çalışmalarının ise kendisini büsbütün hedef haline getirmesi oldu. Bu teşebbüsünün gerçekleşmemesi ve tevkifi için üzerine askerî kuvvet gönderildiğini telgraf memurundan haber alınca, 10 Eylül 1919'da sabahın erken saatlerinde Malatya'yı terk etmek zorunda kaldı. Yanında Elaziz valisi Ali Galip, ağabeyi Emin Âli'nin iki oğlu Celâdet Ali ve Kâmuran Ali, İngiliz subayı Noel ile Cemil Paşazade Ekrem ve cem'an yedi atlı ve on yayan Malatya'dan ayrıldı. Bunlardan üçü İngilizdi.[71] Kâhta'da Bedir Ağa konağında bir kısa moladan sonra Halep'e gitti ve daha sonra da İstanbul'a döndü.[72] Malatya mutasarrıflığına 20 Eylül 1919 tarihinde Asım Bey tayin edildi.[73]

Halil Rami, İstanbul'da da Bedirhan ailesinden Emin Âli'nin teklifiyle kurulan fiilî bir aile cemiyeti neticesinde hazırlık toplantılarına karar verildiği zaman, 27 Mayıs 1920 tarihinde başlayan toplantıların müdavimlerinden biri oldu ve 18 Ekim'e kadar on altı defa yapılabilen bu toplantılardan on ikisine katıldı.[74]

Halil Rami'nin 1913'te kurulan ve harp esnasında kapatılan ancak Mütareke devrinde yeniden faaliyete geçen Kurt Talebe-Hevi Cemiyeti'nde de bulunduğu kayıtlarda zikredilmektedir. Bu cemiyetten ayrılanlar Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni kurdukları zaman bu cemiyet içinde yerini aldı ve 1921 senesinde cemiyetin mensuplarından Mustafa Paşa (Nemrut-Yamulki), Kemal Fevzi, Mevlânzade Rifat, Irak'a gitti.[75] Bu devirde kayda değer başka bir faaliyeti görülmemiştir.

YURTDIŞI SENELERİNDE YENİ MACERALAR

Halil Rami'nin, bilhassa Malatya mutasarrıflığı esnasındaki faaliyetlerinden dolayı, 10 Eylül 1924 tarihli Vekiller Heyeti kararıyla 150'likler listesine[76] dahil edilmesi üzerine dahi

Halep, şehrin uzaktan görünümü, 20. yüzyıl başları.

Library of Congress koleksiyonu.

önce çeşitli memuriyette bulunduğu coğrafyaya gitmesi bir kader halinde görünüyordu. Bu coğrafyanın değişik şehirlerinde geniş ailesinin mensupları ve tanıdıkları bulunuyordu. Yurdu terk etmeden birkaç önce son bir ümitle İsmet İnönü'ye bir mektup yazmış ve kendini müdafaa etmişti:

"Marûz-ı kemineleridir,

Bu mülkde nihayet beş-altı günüm kaldı. Erzak-ı mukadderemi aramak için tevekkeltü al-Allah bir diyar-ı İslâmîye gidiyor ve bu son arîza-i hususiyemi takdim ediyorum.

335'de Malatya mutasarrıflığında bulunuyordu. Efendimiz Malatyalı olmak hasebiyle oradaki hayat-ı memuriyet ve faaliyetimizden haberdar olduklarına şüphe etmiyorum. Yalnız mahfî kalan bir-iki noktanın arzıyla iktifa eyliyorum.

Pek ziyade i'zâm edilen tehcir ve taktil fiillerinden dolayı müttehem bulunan Malatya mebusu Halis Bey ve Haşimbeyzade Mehmed ve Malatya Eytamhanesi müdiri Erzurum jandarma kumandanlığından mahreç Kâzım Beylerle beraber cem'an on iki şahsın mahsusen i'zâmları İstanbul Divan-ı Örfî Müdde-i Umumiliğinden şifre ile res'en bildirilmiş idiyse de dinlemediğim ve hattâ bunları kaçırdığım- vali-i vilâyetçe zehab edilerek bera-yı tahkikat Faruk Efendi kaniydi. Bir yüzbaşının Malatya'ya gönderildiğine ol vakit İslahiye jandarma kumandanı olan binbaşı Tevfik Beyi işhad ederim.

Ermeni patriki Zaven Efendi'nin 'Ermenistan'ın kilidi Harput'tur' ve sadr-ı esbak Ferid Paşa'nın da 'Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermenilere vâsi mikdarda müsaadâtta bulunulacaktır' dediklerinin gazetelerde neşredildiği sıralarında idi ki icraat-ı hükümeti sektedâr ve siyasetini haleldâr edecek surette Kürd propagandası yapmakta olduğumu mutazammın Diyarbakır kolordu kumandanı Cevdet Beyin tasdikiyle vâki olan inhası üzerine 335 Eylülünün on birinde azledildim.

Bendeniz Kürdistan ile pek alâkadar ve menfaatdâr bir Kürd bulunmak itibariyle vatan ve milletimi bi'l-rıza aherin zîr-i pâ-yı tahakküm ve ihtirasatında çiğnetmemeğe bezl-i vüs'-i kudret edeceğim pek tabiî idi. Binaneleyh lâ-yezâl bir azimle hükümet-i sâbıkaya karşı bir fikir ve ruh taşıyıp müterakkıb-ı zaman olduğuma yine kabülile Tevfik Beyle bir aralık berayı teftiş Malatya'ya gelen süvari jandarma alayı kumandanı Sıddık veya Sıdkı Beyi işhad eylerim.

Mahiyeti, fikir ü niyyeti ve sebeb-i içtimaı meçhûl bulunan ve aynı zamanda vatan ve millete mazarratı musırran söylenilen 335 evailindeki Erzurum Kongresini dağıtmak içün mülga Dahiliye Nezareti'ne bir mektub yazmış ve ithamım da bu imiş. Tahattur edemiyor isem de inkâra lüzum ve ihtiyaç görmem. Zira 336'dan itibaren mevcudiyetini gösteren Kuvva-yı Milliye gayesi anlaşıldı, mesai-i meşkâreleri görülerek süi tefehhüm ve zanlar zail oldu.

Bakiye-i hayatımı bu uğurda fedaya teşne ve âmâde bulunduğumu Tabib Binbaşı Erzurumlu Ömer Lütfi Bey vasıtasıyla tahriren Gazi Paşa hazretlerine arz ve kabülümü istirham ettim idi. Çünkü bir müddet kıpırdamayacak derecede tehî-dest ettim ve bir gûna iradelerini şeref telâkki ederek bed-bahtlığına marûz kaldım.

Paşa hazretleri,

İsmet ve nezâheti elsine-tezyid-i avâlim olan vicdanınıza müracaat ediyorum. Farz-ı muhâl olarak bu gün Cumhuriyet aleyhinde bir cemiyet teşkilini haber alan bir vali ve mutasarrıfınız bu cemiyetin dağıtılması için bir iş'arda bulunsa tebdil-i zaman ile olsun mes'ûl edilmesi adaleten, insafen ve mantıken doğru olabilir mi? Mes'ûl edildiği takdirde edvar-ı mesbuke icraatına bir nazire teşkil etmez mi?

Hülâsa 328 ve Otuzda Musul mektubçuluğunda bulunuyordum. Orada civarında mazhar-ı emn ü itimadı olmuş tanıdıklarım Cebel-i Sincar'da dahi rüesadan ehil ve akrabam vardır. Be-tevfik-i Tealâ muvaffak olacağımdan ümidvar olduğum hizmetciliklerde bulunmaksızın vatan-ı azizden çirkin ve dil-süz bir nâm ile te'bidimden husûlü tabiî olan teessürâtım bendenizi mezara kadar teşyi edecektir. Lâkin 'Ve yehluku mâ lâ-ta'lemûn'[77] ihtiramât-ı fâikamın kabûlünü istirham eylerim efendim hazretleri.

Fî 26 Mayıs 340
Bende Halil Bedirhan"

Halil Rami'nin yurtdışındaki sekiz senelik hayatını nasıl geçirdiği hakkında geniş bir bilgi elde edilememiştir. Ancak hemen işaret edilmesi gereken bir gerçek, 150'likler listesine giren tek Bedirhanî olmasıdır. Bu devirde yurtdışında Kürtçülük hareketlerinin önderliğini yapan Bedirhanîler,[78] Babanzâdeler ve Cemilpaşazâdeler hep firar eden mensuplardır. Bu hareketlere katılan en dikkate değer isimlerden biri olan Mevlânzâde Rifat da (İstanbul, 1869- Halep, 8 Eylül 1930) başka bir 150'liktir.[79]

Hoybun Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunan Memduh Selim[80] ve diğerlerinden hemen hemen hiçbiri hakkında asgarî ölçüde bile bilgi ihtiva eden biyografik yazılar bulunmamaktadır. Yazılan yazılar ya-

zılabilecek bilgilerin pek azını ihtiva etmektedir. Halil Rami hakkındaki bu yazı da bu gerçeğin bir delili olarak görülmelidir.

Halil Rami hakkında bilinen ilk bilgi, Beyrut'ta ikamet ettiği ve yanında ikinci eşi Ayşe Saime ile üç küçük çocuğunun da bulunduğudur. Ancak bu şehirden başka bir yerde ikamet edip etmediği hususunda bir bilgi mevcut değildir.[81]

Bu şehirde iken Kürt çevreleri ile münasebetlerinin olduğunu düşünmek gerekiyor. Ancak hakkında bilgi bulunan faaliyetleri 5 Kasım 1927'de kurulan Hoybun cemiyeti ile ilgilidir. Paris ve Beyrut kongrelerinden sonra Beyrut'ta kurulan bu cemiyet için resmî bir raporda bulunan "Temeli ve iskeleti Taşnaklardan, ruhu İngilizlerden ve eti Kürtlerden ibaret olan bu cemiyete Hoybun dediler" cümlesi de bir bakıma bu cemiyetin nasıl kurulduğunu anlatmaktadır.[82] Türkiye'ye karşı kurulan bu cemiyetin Beyrut'ta Eylül 1927'de yapılan kongresine Ermenilerin umumî vekili sıfatıyla İhram Papazyan, Bedirhanîlerden Celâdet Âli, Kâmuran Ali, Halil Rami, Vanlı Memduh Selim, Şahinzâde Mustafa, Şeyh Said'in biraderi Mehdi, Liceli Fehmi, Süleymaniyeli Abdülkerim Şalul, Haco, Ramanlı Emin, Cizreli Fakih Abdullah, Firarî Hurşit, Mardinli Tevfik Cemil katılmıştı.[83] Hoybun ilk zamanlarda Bedirhanîlerin idaresi altında bulunuyordu. 1946'da, Hoybun'un tarih sahnesinden çekilmesi birinci şahit[84] tarafından anlatılmaktadır. Buna göre adı Azadi û Yekitiya Kurd (Kürdistan Hürriyet ve İttihat Cemiyeti) adını alır ve 1927'de kurulan Hoybun on dokuz senelik bir faaliyetle Ortadoğu tarihinde görünür.[85]

Ancak Kürtler tarafından bu esnada bu topraklarda kurulmuş olan başka cemiyetlerin de bulunduğu bu meyanda hatırlanmalıdır. Bunlardan Kürt, Türk, Çerkes, Lâz, Arab, Acem; Hindî, Habeş ve Sair Milel-i Müslime Hilâfet Cemiyetleri İcra Komitesi-Halâskârân Cemiyeti'nin 10 maddelik programı ve 8 Mayıs 1928 tarihli ve 27 maddelik programı mevcuttur. Kürt Halâskâr Cemiyeti önce Halep'te bulunan merkezini daha sonra Beyrut'a nakletti. Şimalî Kürdistan Temin-i Hukuk Cemiyeti 15 Ocak 1928'de Süleymaniye'de bir kongre yaptı.[86] Kuruluş kongresinde Daimî Heyet-i İdare olarak reisi İhram Papazyan olmuştu. Celâdet Âli, Şahinzâde Mustafa, Süleymaniyeli Abdülkerim, Memduh Selim diğer azaları teşkil etmişti. Halil Rami ise heyetin Avrupa vekili olarak idare heyetine dâhil olmuştu. Hoybun'un Şam'da ve Halep'te şubeleri bulunuyordu.[87]

Halil Rami'nin bu cemiyet içindeki çalışmaları yüzünden hakkındaki hüküm "Hoybun Kürt Cemiyeti heyet-i merkeziye âzâsındandır. Türklüğe düşmandır, müfsittir. Lâyık-ı affdeğildir" şeklinde ifade edilmiştir.[88]

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde birçok memuriyette bulunan Halil Rami, Bedirhaniler ailesinin en son İstiklal Harbi esnasında resmî bir vazife ile tarih sahnesine giren biricik mensubuydu. Bilindiği kadarıyla bu esnada ikinci bir Bedirhanî mülkî ve askerî makamlarda görünmüyordu. Kendisinin ve ailesinin bazı diğer fertlerinin Cumhuriyet aleyhinde faaliyetleri yurtdışında da daha sonraları devam etmişti. Bu itibarla Halil Rami'nin tarih sahnesindeki varlığı, Malatya mutasarrıflığı vazifesi dolayısıyla, her zaman devam edecektir ve bu sebeple de tanınması gereken şahsiyetler arasındadır. Bu yazı da bu gereklilik dolayısıyla yazılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde birçok memuriyette bulunan Halil Rami, Bedirhanîler ailesinin en son İstiklal Harbi esnasında resmî bir vazife ile tarih sahnesine giren biricik mensubuydu. Bilindiği kadarıyla bu esnada ikinci bir Bedirhanî mülkî ve askerî makamlarda görünmüyordu.

Diğer taraftan ailenin yurtiçinde kalan mensuplarının da Cumhuriyet idaresi ve toplumuyla bütünleşmesinin her iki taraf için de bir başarı olduğu dikkate alınmalı ve üzerinde durulmalıdır. Dağılmakta olan bir devletin uzaklara savurduğu insanları yeni kurulan ve yeni ümitler doğuran bir Cumhuriyet'in kendisine bend etmesi biraz da işin tabiatı gereği diye düşünmek gerekiyor.

DİPNOTLAR

1 Eski vesikaların ve bilhassa Halil Rami'nin mektubunun okunmasında dostum Yusuf Turan Günaydın'ın kıymetli yardımlarını gördüm.

2 Bu kavramlaştırmanın yanı sıra benzeri başka bir kavramlaştırma ve tabir bu meselede/ başka bir felaket de bibliyografik temellendirmedir ve ayrıca birer yazı ile nazar-ı dikkate arz olunacaktır.

3 Bu gibi kitapların en dikkati çeken hatta birinci sırada olan örneği Ergün Aybars'ın İstiklâl Mahkemeleri (İstanbul, 2014, 666 s.) isimli doktora-niteliğindeki tezidir. Sayın yazar hiçbir kimseyi merak etmemiş ve indekste birçok isme soyadlarını koymamış ve birçok ismi de iki ayrı kişi gibi göstermiştir. Başka bir örnek kitap (Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, İstanbul, 1986, 664 s.) ise Jön Türk isimleriyle dopdolu ise de bu kuru isimlerin hiçbiri hakkında bir tanıma merakı, gayreti ve niyeti görülmemektedir. Mesela İttihad ve Terakki'nin 1895 baharındaki kuruluş çalışmalarına katılan Mülkiyeliler hakkında çok kolay bir şekilde Ali Çankaya'nın kitabında (*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, c. 3, s. 627-756) bilgiye ulaşabilir ve hadiseler hakkında daha doğru ve sağlam bilgiler ve yorumlar yapabilirdi. Bu kitapları ayrı bir yazı ile örnekleriyle göstermek gerekiyor.

4 150'likler hakkındaki kitaplarda hakkında verilen bilgiler pek yetersizdir: Cemal Kutay, *150'likler Faciası* (İstanbul, 1955); İlhami Soysal, *150'likler* (İstanbul, 1988); Kamil Erdeha, *Yüzellilikler yahut Millî Mücadelenin Muhasebesi* (İstanbul, 1998), Emin Karaca, *150 İlikler* (İstanbul, 2004); Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi* (İstanbul, 2010). Bu son kitapta da sadece ölüm tarihi verilmişir İsminin son kitaplardan birinde Halil Bedirhan olarak verilmesi yanlıştır (Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler*, İstanbul, 2013, s. 243, 250, 252, 253, 274). Osmanlı vesikalarında ismi Bedirhani Halil veya Halil Rami olarak zikredilmektedir. Metni bu yazıya eklenmiş olan 26 Mayıs 1340 tarihli mektubunda kendisi ismini Halil Bedirhan şeklinde vermiştir.

5 İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri* (Ankara, 1981), s. 144.

6 *Nutuk*'ta Mustafa Fevzi Çakmak Paşa ile Ahmet Fevzi (Biğ) Paşa'nın birbirine karıştırıldığı bu zamana kadar fark edilmemiştir. Buna dair yapılmış bir araştırma Tarih Yolunda Tahrifliklerim

ismiyle basılan kitabımızda "Ahmet Fevzi Paşa" başlığıyla bulunmaktadır.

7 Halil Rami hakkında Kürtler ve Kürtçülük hakkındaki bilgiler de bir hiç seviyesindedir: Malmisanij (Diyarbakırlı Mehmet Tayfun), *Cizîra Botanî û Bedirhaniler* (İstanbul, 2009), 414 s. Bu kitapta ikü oğlu hakkında kısa bilgiler verilmiş (Asaf Bedirhan, s. 144; Mehmet Faiz, s. 168) ama Halil Rami hakkında bilgi verme niyeti olmamıştır

8 Erkek-kız kırk iki evladı olduğu hakkında. Lütfi (Neşreden), *Emir Bedirhan* (Kahire), s. 34. Bu bilgi son araştırmalardan birinde de teyit edilmiştir: Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan-Sürgün Yılları* (Ankara, 2013), s. 241.

9 *Emir Bedirhan*, s. 5; Mahmut Çetin, *Kürt-Kürt Sesleri* (İstanbul, 2002), s. 24

10 Annesinin ismi için: Mehmet Salih Bedir-han, *Defter-i A'malım* (İstanbul, 1998), s. 33.

11 Bu isimlerden sadece birine soyadı verilmiş ve eşinin ismi "seveerilmemiştir: Malmisanij, *age*, s. 103. Halil Rami'nin oğullarından Asaf, Mehmet Faiz, ve Haydar için: Malmisanij, *age*, s. 144, 168, 175.

12 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya no. 12222-29.

13 Emniyet ikinci eşinin Türk olduğuna da dikkati çekmektedir

14 Bu yazıdı sicill-i ahval kaydı esas alınmış ve diğer mehazlara ayrıca işaret edilmiştir: Sicil kaydı için: BOA. SAİD, No. 92, s. 489-490.

15 BOA.DH-MKT, 2385/110. Suriye Vilayeti'nin iktidarsızlığı hakkında 6 Nisan 1901 tarihli telgrafla cevap verdiği hakkında: BOA. DH-MKT, 2508/13-1.

16 BOA.DH-MKT, 01689/00032-001.

17 Ahz-ı sâr: Üç almak.

18 Mehmet Salih Bedir-han, *age*, s. 61. Ayrıca benzer bir hâdisesi için: *age*, s. 69.

19 Başkâtip Süreyya Paşa'nın 15 Mayıs 1891 tarihli tezkeresi için: BOA- İ.DH. 01230

20 Süreyya Paşa'nın 14 Şubat 1892 tarihli diğer tezkeresi için: BOA- İ.DH, 01265

21 26 Mart 1892 tarihli istidası için, BOA, BEO, 000025 / 001826-003.

22 Sadaret'ten Adliye'ye gönderilen tezkere için: BOA, BEO, 000075/005575-001

23 Esasına dair bir bilgiye rastlayamadığımız bu hadise için: BOA-BEO, 000072/005385-1-3.

24 Süreyya Paşa'nın 14 Haziran 1892 tarihli diğer tezkeresi için: BOA- İ.DH, 01279.

25 Bu tezkere için: BOA. DH-MKT, 00005/00093-001; BOA-BEO, 000025/001826-002.

26 BOA-BEO, 000025/001826-001.

27 Bu tezkere için: BOA.DH-MKT, 0000022/00048-003; BOA-BEO, 000178/013313-001.

28 Bu mesele ve Halil Rami'nin tekaüt aidatları hakkındaki tahrirat için: BOA.DH-MKT, 0000022/00048-1, 2, 4, 5, 6, 7, 8

29 Tayini için: BOA-DH MKT, 00413/00053-001-2.

30 Bütün memuriyet isimleri ve tarihleri için; BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 489-490.

31 BOA.İ HUS, 000187/00075-001; BOA.BEO, 001638/122829-001.

32 BOA-DH.SAİD, C. 92, s. 490.

33 Bu hadiseleri Bağdatlı Mehmet Fehmi Bey'in hayatına dair yazımızda yazmıştık (Yeni Türkiye Ortadoğu sayısında) basılmıştır.

34 BOA-BEO, 002579/193410-001.

35 Şifre telgraf metni için. BOA-DH ŞFR, 00345/000075-001.

36 Tezkere için: BOA-BEO, 002582/193602-001-2.

37 BOA.BEO. 2584/193787. Dahiliye'ye çektiği telgraf için: 2584/193788.

38 BOA.BEO, Dosya Nu, 002603, Gömlek Nu 195204-001

39 BOA-DH.SAİD, C.92, s. 498.

40 Rıdvan Paşa ve katli hakkında: Osman Nuri (Ergin), İstanbul Şehremînleri, haz. Ahmet Nezih Galitekin (İstanbul, 1996), s. 171-181.

41 BOA-BEO, 002796/209648-001. Sürgünlerin bir isim listesi için: BOA-Y. A.HUS, 00501/001108-002.

42 Mehmet Faiz'in Dâhiliye'ye verdiği istida için: BOA-DH.MKT, 02664/000166-001

43 BOA- BEO, 002796/209648-004

44 BOA-BEO, 002796/209648-002.

45 BOA-DH-MKT, 02681/00082-001

46 BOA-DH.MKT, 02681/00082-003.

47 BOA-DH MKT, 02681/00082-002.

48 BOA.DH-MKT, 02704/00007-001.

49 Dâhiliye'den Bağdat vilâyetine yazılan tezkere için: BOA.DH-MKT, 2816./85.

50 Bu tayın hakkındaki tahrirat için: BOA.BEO, 4023/301716. BOA. İ DİL. 01492/1330; BOA.İ.DH, 01497

51 Tezkere için; BOA-BEO, 004133/309921-001

52 BOA.İ.DİL. 01497; BOA. BEO, 4142/310601-1.

53 Mahmut Nedim'in şifre telgraf metni için: BOA-DİL MKT, 00018/00091-002. Mahmut Nedim'in (Akdikek) Yemen hatıraları tarafımızdan derlenmişti: Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür* (İstanbul: İsis Yay., 2001), 228 s.

54 BOA.BEO, 004220/316493-001.

55 BOA-DH.SAİD, c. 92, s. 490.

56 BOA.BEO, 004255/319059-1-2. Bu bilgilerin hülasası için: BOA-DH SAİD, c. 92, s. 490.

57 BOA-DH.SAİD, c. 92, s. 490.

58 BOA-DH.ŞFR, 53/44-1. Hasan Bey harp içinde daha sonra (24 Temmuz 1916) Konya'ya sürüldü; BOA-DH.ŞFR, 66/61

59 Aziz Samih (İlter), *Bü yük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları* (Ankara, 1934), s. 33. Burada adı geçen Şeyh Said-i Kürdi'nin sonradan Said-i Nursi adını aldığı hatırlanmalıdır

60 Bu cemiyet hakkında geniş bilgi için: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul, 1986), c. 2, s. 186-228; İsmail Göldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti* (İstanbul, 1991), 323 s.

61 BOA-BEO, 004550/341246-001.

62 Tayın kararı için: BOA-İ.DUİT, Dosya Nu. 0004-2.

63 XIII. Kolordu Kumandanı Miralay Ahmet Cevdet'in 16-17 Eylül 1919 tarihliyle Diyarbakır'dan Amasya'ya Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgraf için: Gazi Mustafa Kemal, (Ankara. TTK, 1999), c. 3, s. 1578-1584; Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 200.

64 Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım* (Ankara, 1992), s. 43'ten naklen ifadesi tashih edilerek alındı.

65 Metni için: BOA-DH ŞFR, 00631/00088-001

66 BOA-DH ŞFR, 00639/00019-001

67 Ahmet Cevdet'in raporu için: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* 10 (Aralık 1954). Vesika no. 233. Miralay Ahmet Cevdet, İstiklal Harbi esnasında Türkiye'yi terk etti ve memleketi Bağdat'a döndü. Hayatı hikâyesi için: Hülya Toker-Nurcan Aslan (haz.), *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri* (Ankara, 2009), c. 1, s. 275-276.

68 Ahmet Cevdet'in "evvelki mâruzatım"dan kastettiği şifre telgraf 30 Mayıs 1919 tarihlidir ve basılmıştır: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* 6 (Aralık 1953), Vesika No. 130.

69 Bu tarihi 26 Mayıs 1340 tarihli mektubunda veriyor: BCA. Dosya No. 373. Fon kodu. 30.10.0.0- 45.290.3.

70 Ali Galip hadisesi hakkında: Yunus Nadi, *Ali Galip Hadisesi* (İstanbul, 1955), 91 s; Kâmil Erdeha. *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler* (İstanbul, 1975), s. 120-137 Ali Galip hakkında dikkate değer bir yorum için: Mevlânzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* (Halep, 1929), Kitap 2, s. 85.

71 Malatya hadisesi hakkında geniş bir neşriyat bulunmaktadır. Bu hadiseyi yeniden anlamak bu yazının gayesi değildir. Hadise hakkında bilgi için: Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu* (Ankara, 1992), s. 46-61 Kürtçülük meselesinin 1918-1923 devresinin en geniş araştırması için: Bilâl Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923* (Ankara, 2009), s. 297-503. Bu yolculuğun hikâyesi için yolculardan iki kişinin hatıralarına bakılabilir: Ekrem Cemil Paşa. *age*, s. 42-46; E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919* (İstanbul, 2014), s. 48-58. İngilizlerin Kürdistan hakkındaki planlarına dair İngiliz arşiv vesikalarından seçmeler için: Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye (İstanbul, 1967), s. 202-219; Mesut Yeğen (der.), İngiliz Belgelerinde Kürdistan (İsanbul, 2012), 311 s. Malatya hadisesinin kısa bir hikâyesi için: Sinan Erdem, *age*, s. 242-256.

72 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (Ankara, 2009), c. 1, s. 253-262.

73 BOA-İ.DUİT, 43/35. Asım Bey'in kim olduğunu ve bu vazifesine gidip gitmediğini araştıramadık.

74 Bu toplantıların zabıtları ve Bedirhan ailesinin isim kadrosu ve bazı mensupları hakkında kısa bilgiler için- Malmisanij (Mehmet Tayfun), *Cizira Botanlı Bedirhanlar* (İstanbul, 2009), 414 s.

75 Kadri Cemil Paşa, *Doza Kürdistan* (Ankara, 1991), s. 60-61 Bu hatırattan bilgi nakleden diğer kitaplar için: İsmail Göldaş, *age*, s. 24, 39, 67, 199, 203; Malmisanij, *Bilbilê Kemal Feuzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri* (İstanbul, 1993), s. 16, 47, 62; Malmisanij, *Kürt Talebi-Hevi Cemiyeti* (İstanbul, 2002), s. 86-89, 95-96.

76 Halil Rami hakkında hiçbir yerde asgari bir bilgi bile bulunmamaktadır; hatta küçümsenemeyecek sayıdaki kitapta ismi Halil Rahmi veya sadece Rami olarak kaydedilmiştir. 150'likler hakkındaki kitapları ve kendisinden bahseden sayfalarını şöyle kaydedebiliriz: Cemal Kutay, *Yüzellilikler* (İstanbul, 1955), 92 s. Bu kitabın devamı olacağı yazılan kitap basılmamıştır. Mesele hakkında hiçbir kaynak ve bilgi vermez. 1938 affı fikrinin nasıl doğduğu anlatılır. İlhami Soysal, *150'likler-Kimdiler. Ne yaptılar. Ne oldular?* (İstanbul, 1988), 296 s. Meclis'teki görüşmeleri nakletmiştir ve bir araştırma cidiliyetinden uzaktır. Emin Karaca, *150'likler* (İstanbul, 2004), 160 s. Kaynak zikretmeyen bir derlemedir. Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi- Bir İhanetin Anatomisi* (İstanbul, 2010), 328 s. Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma Emniyet Genel Müdürlüğü'nde bulunan 150'liklere dair dosyalarda okunabilen bilgileri çok itinasız ve kifayetsiz bir şekilde metin haline getirmektedir. Mesela Halil Rami hakkındaki dört satırlık bilgideki (s. 160) tek kattısı ölüm tarihi olmuştur.

77 "O, bilmediğiniz daha nicelerini yaratır", Nahl Süresi, âyet: 8'in sonu

78 CEGERXWÎN, *Hayat û Hikâyem* (İstanbul, 2003), s. 190-191.

79 Hayatı hakkında bilgi için, Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde* (İstanbul, 2001), s. 381-386.

80 Memduh Selim hakkındaki kendisini yakinen tanıyan bir 150'lik tarafından verilen aşağıdaki bilgiyi bu vesile ile ilave etmek gerekir: "Lise profesörleri'nden Mir Selim'zâde Memduh Selim Bey-1897'de Van'da doğmuştur. İlk tahsilini Van'da, lise tahsilini Trabzon'da yaptıktan sonra İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'ye girmiş, 1914'de mezkûr mektebi ikmâl ederek seferberlik ilânı üzerine bizmet-i maksureye tâbi olduğundan ihtiyat zabiti namzedi olarak Mekteb-i Harbiye talimgâhına girmiş ve stajını ikmâlden sonra Kafkas Cephesi kıtaalına tayin edilerek Erzurum'a gitmiştir. Erzurum harbinde dümdâr kıtaatı arasında ihtiyat mülâzım-ı sânisi bulunmuş ve bacağından mecruh olmuştur. Batum'un işgâli sırasında Dokuzuncu Kolordu'da bulunmuş, 1918'de terhis edilerek İstanbul'a gelmiş, Dr. Abdullah Cevdet merhumun içi ihad mecmuası muavinin-i tahririyesi meyanında çalışmıştır. 1927 senesinde Anakara Lisesi edebiyat tarihi profesörlüğüne tayin edilmiş, el-yevm Antakya Erkek ve Kız Liseleri tercüme ve edebiyat müdürlüğünde ifa-yı hizmet etmektedir. Osmanlı Harp Madalyasını hâmildir." Bu bilgi ve bir karakalem resmi için: Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe), *Bilgiler ve Çizgiler* (Halep, 1936), s. 215-216 Mülkiye mezunları arasında ismini bulamadık, ayrıca bir araştırmak gerekiyor. Hakkında Rohat Alakom (Ali Aydın) tarafından Ox'oybün ve Ağrı Ayaklanması, İstanbul, 2011, s. 43) sadece ölüm senesi (1976) verilmiştir. Mehmet Uzun un *Yitik Bir Aşkın Gölgesinde* (çev. Muhsin Kızılkaya, İstanbul, 2014, 291 s.) başlıklı romanı Memduh Selim'i anlatır. Hoybun hakkında diğer araştırmalara işaret etmedik. Bilhassa Oğuz Aytepe'nin ve diğer araştırmacıların yazıları için Rohat Alakom'un bibliyografyasına bakılabilir.

81 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya no 12222-29 (Bu dosyalar daha sonra Devlet Arşivleri'ne nakledilmiştir).

82 *Taşnak Hoybun* (Ankara; Türk) O(cağı) Matbaası, 1931), s. 12-13. İngilizlerin Kürtler ile münasebetleri hakkında bir Kürt yazarının benzer ifadeleri için; Kemal Süphandağ, *Aşrı Direniği ve Haydarantlar* (İstanbul, 2001), s. 59. Hoybun bizzat Suriyeli Kürtler tarafından da "Batının ve Taşnakların işbirlikçisi olarak" görülüyor ve onlardan para aldıkları söyleniyordu. Bu tespit için: CEGERXWÎN, *age*, s. 281.

83 Hoybun Dosyası (Ali Birinci kütüphanesi). Bu dosya Kemal Çiçek tarafından baskıya hazırlanmaktadır.

84 CEGERXWÎN, *age*, s. 281

85 Bu cemiyet hakkındaki neşriyat ve geniş bilgi için; Rohat Alakom, *age*, s. 25-98.

86 Hoybun Dosyası içindedir.

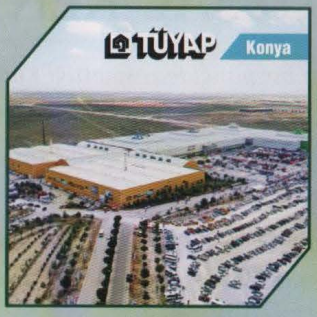
87 Hoybun Dosyası'ndaki 35 sayfalık rapor Hoybun'un kuruluşu ve 1930'a kadar faaliyeleri hakkındadır.

88 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi. Dosya no. 12222-29.

Tüyap Altı Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

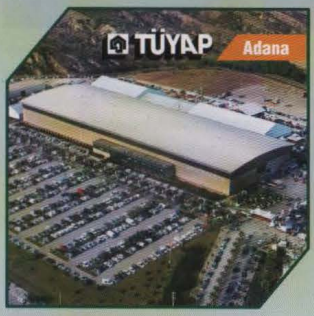

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş
ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarını Ulusal Laboratuvarlarda Sınavla Organizatörler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.
Fuar Alanı - Merkez Ofis
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE / TURKEY
Tel : +90 212 867 11 00 - 867 12 00 Faks : +90 212 886 66 98

EMİNE ÖNEL KURT

RÖNESANS RESMİNDE BİR KUTSAL KENT İMGESİ: KUDÜS

Hans Memling'in bir panelde resmettiği Kudüs, o dönemde Müslümanların hâkimiyetindeydi ancak sessizce kenti ziyaret eden hacılara da müsamahalı davranılırdı. Bu hacıların bir bölümü kentin önemli yapılarını ve kente giden yolları gösteren tahta baskı resimlerle, adeta bugünün kartpostallarıyla, geri dönerlerdi ve muhtemelen de bu görüntüler evlerinin en kutsal köşesine yerleştirilirdi. Bu sayede kentin o günlerdeki görüntüsü hakkında epeyce fikir sahibi olunmuştur.

Hans Memling, *İsa'nın Acıları'ndan Sahneler*, 1470-71, meşe panel üzerine yağlıboya, 56,7x92,2 cm, Galleria Sabauda, Turin.

Bugünkü Belçika'nın Brugge kentinin, İspanya ve Novgorod arasındaki ticaret yolu üzerinde yer alan önemli bir nokta olduğu, İtalyan bankerlerin mutlaka bir şubelerinin bulunduğu, tüm Avrupa tüccarlarının birer ofisinin olduğu, "dünyanın en güzel şehri" olarak adlandırıldığı, hem sanatın hem ticaretin merkezi durumunda olduğu dönemleri henüz geride bırakmadığı bir zamanda, kentin en önemli sanatçılarından ve hatta en zengin yurttaşlarından biri olan Hans Memling (1440-1494),[1] İtalyan banker Tommaso Portinari[2] için küçük bir panel boyar. Panel büyük olasılıkla 40'lı yaşlarında olan bankerin 15 yaşlarındaki Maria Baroncelli'yle evliliği şerefine ısmarlanmış ve St. Jacob Kilisesi'nde bulunan Pontinari şapeline konmuştur.[3]

Memling tüm Hıristiyanlarca önemli addedilen, İsa'nın ölümünden önceki bir haftayı kapsayan ve *Passions* (Acılar) olarak adlandırılan olaylarla, İsa'nın ölümünden sonraki mucizevi yeniden dirilişi, inananlarına görünmesi ve göğe yükselişini içeren tüm sahneleri bu küçük pano üzerinde resmetmiştir.[4]

Bu olaylar elbette Kudüs'te (İbranicedeki adıyla Yeruşalim)[5] geçer. Zaten süreç de İsa'nın Kudüs'e girişiyle başlamıştır.[6] Panelin boyandığı yıllarda bu kutsal kent Müslümanların hâkimiyetindedir, ancak sessizce kenti ziyaret eden hacılara da müsamahalı davranılır. Hacıların bir bölümü kentin önemli yapılarını ve kente giden yolları gösteren tahta baskı resimlerle, adeta bugünün kartpostallarıyla, geri döner ve muhtemelen de bu görüntüler evlerinin en kutsal köşesine yerleştirilir. Bu nedenle, kentin o günlerdeki görüntüsü hakkında epeyce fikir sahibi olunmuştur. Kudüs kentini, İsa'nın yaşadığı yıllarda Romalılar Yahudi kralıyla birlikte yönetmektedir.

MÖ 19 yılında Büyük Hirodes burada Süleyman'ın Tapınağı'nı yeniden inşa etmeye başlar, inşaat MS 63 yılına kadar sürer.[7] Bundan birkaç yıl sonra (MS 70) kent ve dolayısıyla da tapınak Romalılar tarafından tamamen yıkılır. Bu tapınak yapısından geriye sadece, batı duvarının bugün "Ağlama Duvarı" olarak bilinen bir parçası kalır. Kudüs, 135'ten sonra Hadrianus tarafından tekrar inşa edilir.[8]

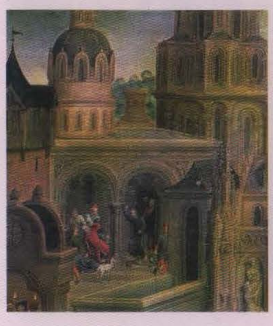
313 yılında Hıristiyanlığın Doğu Roma İmparatoru Konstantin tarafından resmi din ilan edilmesiyle birlikte kente hem ziyaretler artar, hem de kutsal mekânların yapımı bakımından öncelik verilmeye başlanır. Örneğin Konstantin'in annesi Helena, İsa'nın mezarının bulunduğu yere yuvarlak kemerli, bazilikal planlı Holy Sepulchre Kilisesi'ni yaptırmıştır. 637'de Halife Ömer tarafından ele geçirilen Kudüs, yaklaşık 500 yıl sonra Haçlıların yönetimine geçer (1099-1244). 1187'de Selahaddin Eyyubi kenti ele geçirir ama arada kent üzerinde bazı imtiyazlar elde eden Aslan Yürekli Richard'ın da etkisi görülür ve sonunda, 1244 yılı itibarıyla 20. yüzyıla kadar sürecek bir İslam hâkimiyeti başlar.

Antik dönem (İsa'nın gidip geldiği zamanlar) Kudüs'ünün nasıl bir yer olduğu, Yeni Ahit'te ayrıntılı olarak tasvir edilir.[9] Yapılan arkeolojik kazılar ışığında da bugün özellikle Hirodes'in yaptırdığı RAB'bin Tapınağı'nın nasıl bir görünümü olduğu ve kentte nasıl bir yer kapladığı bilinmektedir: Kent tepelerle çevrilidir ve bu aynı zamanda buraya dışarıdan ve kuşbakışı bakmayı da sağlar. Buradaki en önemli yapı hiç kuşkusuz, revaklı geniş bir avlusu olan, kulelerle süslenmiş RAB'bin Tapınağıdır.[10] Çevresi başka uluslarla çevrilmiş bu kent Yahudilere göre dünyanın merkezidir. Ortaçağ insanları içinse dünya sularla çevrilidir; altında cennet, üzerinde gökyüzü ve Tanrı'nın cenneti vardır, ortada da Kudüs kutsal şehri yer alır. Kentte ayrıca Romalılar tarafından yaptırılmış su kemerleri ve tiyatro, Yahudiler tarafından yaptırılmış Hasman ve Hirodes Sarayları, sayısız havra, altın kaplı dokuz adet anıtsal kapı ve elbette kent surları bulunmaktadır.

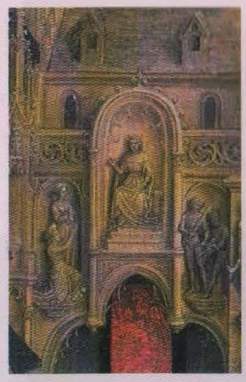
Zaman zaman el değiştiren tüm kentlerde yaygın olan bir durum vardır: Her yeni egemen, bir önceki dönemin yapılarını dönüştürerek kullanır. Camiler kiliselere, kiliseler camilere ve medreselere dönüşür durur. Bazı yapılardaki sütun, sütun başlığı, taş oyma pencere detaylarının sonraki dönemlerde tekrar tekrar, çoğu zaman da başka işlevlere sahip yapılarda kullanıldığına dair oldukça sağlam kanıtlar Kudüs kenti özelinde bugün bile görülmektedir. "

Önce Romalılar, ardından Araplar, Haçlılar ve sonunda İslam ve Osmanlı egemenliğine giren kentte katmanlı bir üslup gösteren bir yapı topluluğunun varlığı düşünülebilir. Memling'in resmi boyadığı tarihlerde kent Arapların hâkimiyeti altındadır ama Haçlılar döneminden kalan yapılar da olmalıdır. Dolayısıyla Memling hem kaynaklarda tarif edilenleri hem de çağdaşı hacıların anlatımlarını ya da beraberlerinde getirdiği resimleri görmüş ve daha çok da bunlara itibar etmiş olabilir.

İsa'nın tüccarları kovduğu tapınak Süleyman'ın tapınağıdır ve orijinalinde geniş bir avlusu ve masif kuleleri bulunan büyük, dörtgen bir yapıdır. Buradaysa iki yuvarlak kemerli portikosu bulunan, tepesinde, kasnağında pencereler olan silindirik bir kubbesi bulunan bir yapı şeklinde gösterilmiştir. İsa'nın tüccarları kovduğu "gerçek" tapınakla alakası yoktur.

Tapınaktan tüccarların kovulması sahnesinin yer aldığı kabaca bezelike (Memling)

Süleyman'ın Adaleti olayının betimlendiği heykel grubu. (Memling)

Çarmıh ve Golgata tepesi üst kısımda; İsa'nın mezarı, yeniden dirilişi ve göğe yükselişi sağda betimlenmiştir. (Memling)

İsa'nın Roma valisi Pontus Pilatus'un huzuruna çıkarıldığı yapının cephesinde muhtemelen hem tapınağa hem de olayın kendisine bir referans olmak üzere "Süleyman'ın Adaleti" olarak bilinen olayı anlatan bir heykel grubu yerleştirilmiş, Süleyman yuvarlak kemerli bir taht üzerinde betimlenmiştir.[12]

İsa'nın ölümü, yeniden doğuşu ve göğe yükselişinin gerçekleştiği alan olayın geçtiği tarihlerde kent dışındadır. Memling de aynen böyle betimlemiş, Bizans döneminde İsa'nın öldüğü ya da gömüldüğü yerde yapılmış olan Kutsal Kabir Kilisesi'ni burada göstermemiştir.

Tarihçi Flavius Josephus,[13] Kudüs'ü, İsa'nın yaşadığı dönemde 20-50 bin nüfuslu bir kent olarak anlatır. Kuzeyde üç sur ve bu surlar üzerinde 14 kuleden söz eder. Memling belki de bu kadar çok kule benzeri yapıyı bu kaynağa referans olarak boyamıştır. Gerçi aynı konunun farklı sanatçılar

Kudüs, Yahudilere göre dünyanın merkezidir. Ortaçağ insanları için ise dünya sularla çevrilidir; altında cennet, üzerinde gökyüzü ve Tanrı'nın cenneti vardır, ortada da Kudüs kutsal şehri yer alır. Kentte ayrıca Romalılar tarafından yaptırılmış su kemerleri ve tiyatro, Yahudiler tarafından yapılmış Hasman ve Hirodes Sarayları, sayısız havra, altın kaplı dokuz adet anıtsal kapı ve elbette kent surları bulunmaktadır.

Andrea Mantegna, *İsa Zeytin Dağı'nda*, 1460, panel üzerine yağlıboya, 63x80 cm, National Gallery, Londra.

Andrea Mantegna, *İsa Zeytin Dağı'nda*, 1457, panel üzerine tempera, Musée des Beaux-Arts, Tours.

tarafından yapılmış betimlemelerine de bakıldığında, kente hâkim olan bu kuleleri görmek mümkündür. Örneğin Memling'in çağdaşı İtalyan usta Andrea Mantegna'nın (1431-1506) *İsa Zeytin Dağı'nda* adlı resminde de arka planda Kudüs kenti görünür. Mantegna burada muhtemelen kentin Roma dönemine referans olarak, Colleseum benzeri bir yapı ile Trajan Sütunu'na benzer bir dikilitaşı da görüntüye yerleştirmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri, Mantegna'nın Roma kalıntılarına aşinalığı olmalıdır. Betimlediği yapıların hiçbirinde dairesel eleman kullanmamıştır. Aynı konuyu betimlediği bir başka resminde gösterdiği dairesel planlı, kubbeli yapı ise Süleyman'ın Tapınağı niyetiyle çizilmiştir; ancak

Kudüs'te gece geçen sahneler. (Memling) (solda)

Kuzey Avrupa mimari üslubu olarak eğimli çatılar. (Memling) (sağda)

daha çok Müslümanların döneminin önemli yapılarından biri olan Ömer Camii'ne benzer.[4]

Memling Kudüs kentine, coğrafi koşulların da elverdiği biçimde bir tepeden, adeta kuşbakışı bakar. Kent duvarları (iç ve dış surlar olmak üzere) ve kapıları ayrıntılarıyla betimlenmiştir. Olaylardan bazıları gece gerçekleşir. Son akşam yemeğinin yendiği, İsa'nın Zeytin Dağı'nda dua ettiği, Yahuda'nın Farisilerle ihanet üzerine anlaşıp para aldığı, İsa'nın Romalı askerler tarafından tutuklandığı ve Petrus'un Başkâhin Kayfas'ın kölesi Malkus'un kulağını kestiği[5] bölümler, kompozisyonun sol tarafında karanlıkta bırakılmıştır.

Resimde ayrıca, Petrus'un İsa'yı tanıdığını inkâr etmesi olayını simgeleyen horoz, bazilikal planlı ve cephesinde Adem ile Havva'nın heykelleri olan yapının pencere açıklığında gösterilmiştir. Kent surlarının burçlarından birinin üzerinde gösterilmiş olan tavuskuşu da kompozisyonun bütünü içinde İsa'ya atfedilen kefaret ve yeniden doğuşun sembolü olmalıdır. Çatıdaki maymun şeytani bir simgedir ve Memling'in pek çok kompozisyonunda kullandığı bir öğedir. Kent kapılarından birinin üzerindeki kırlangıç ise Ortaçağ boyunca hem İsa'ya atfedilen, "ışığı geri veren" sıfatından yola çıkarak "körlerin iyileştirilmesi"nin, hem de ilkbaharın müjdecisi olarak İsa'nın yeniden doğuşunun metaforu şeklinde kullanılmış olmalıdır.

Memling, kompozisyona bazı kubbeli kuleler[6] yerleştirmiş olsa da, bir anlamda gerçekliğe pek itibar etmediğini, kendine göre hayali yapılardan oluşan bir kent görüntüsü içine

Tavuskuşu, horoz, maymun ve kırlangıç betimlemeleri. (Memling)

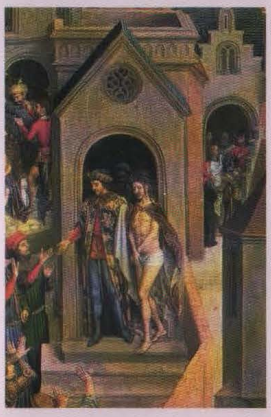

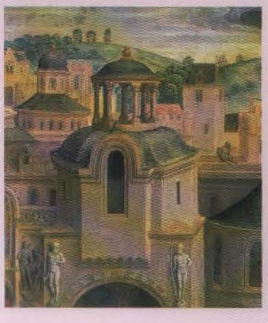
Memling'in Kudüs'ü ziyaret ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Büyük olasılıkla anlatılanları dinlemiş, belki bazı görsel malzemeler görmüş ve metinlerde kente dair bazı bilgiler okumuştur; ama en nihayetinde özellikle bazı kuleler ve kubbe örtüleri konusunda hayal gücünü de kullanmış olmalıdır. Betimlediği Kudüs kenti, kulelerden oluşan yapılar bütününün birbirine son derece yakın inşa edildiği bir Ortaçağ kentine, hatta belki de daha çok bir Romanesk dönem kentine ve daha ağırlıklı olarak bir Bizans Ortodoks kentine benzemektedir.

Ecce Homo sahnesinin betimlendiği, olaylar gereği Pilatus'un sarayı olması gereken yapının cephesindeki gül pencere. (Memling) (sağda)

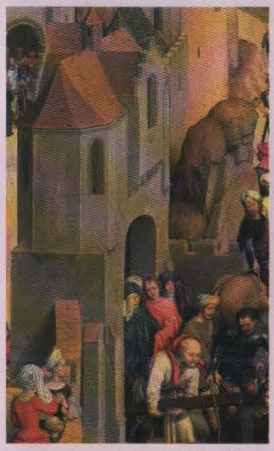
Kudüs kentinin giriş kapıları. (Memling)

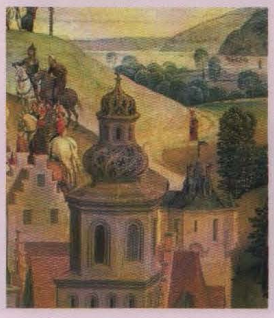

Bizans (ve Ortodoks) üst örtü geleneğini anımsatan dilimli, yüksek kasnaklı kubbeler. (Memling)

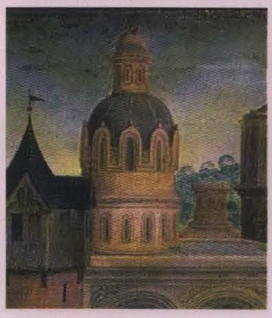
olayları yerleştirdiğini söylemek pek yersiz olmaz.

Memling'in Kudüs'ü ziyaret ettiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Büyük olasılıkla anlatılanları dinlemiş, belki bazı görsel malzemeler görmüş ve metinlerde kente dair bazı bilgiler okumuştur ama en nihayetinde özellikle bazı kuleler ve kubbe örtüleri konusunda hayal gücünü

de kullanmış olmalıdır. Betimlediği Kudüs kenti, kulelerden oluşan yapılar bütününün birbirine son derece yakın inşa edildiği bir Ortaçağ kentine, hatta belki de daha çok bir Romanesk dönem kentine ve daha ağırlıklı olarak bir Bizans Ortodoks kentine benzemektedir. Kent duvarları ve kent kapıları ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Resimde Gotik mimari elemanlardan olan sivri kemerler hiç görülmez. Daha çok kuzey mimarisinin örnekleri sayılabilecek dik ve eğimli çatılar, özellikle Bizans ve Ortodoks mimari örnekleri olarak kabul edilebilecek yüksek kasnaklı ve dilimli kubbeler, yuvarlak silmeli kemerler ve pencerelerle, çokgen yapılar ve Romanesk üsluba uygun olarak son derece sade, az pencereli ve masif dış cepheler dikkat çekicidir. *Ecce homo*[17] sahnesindeki yapının cephesindeki gül pencere de, her ne kadar Gotik üslubun bir elemanı olsa da, buradaki taş oyma uygulamasıyla Romanesk döneme referans verir. Vahiy'de[18] anlatıldığı gibi, sokaklar temizdir; yarım kalmış, derme çatma ahşap kulübeler yoktur. İdeal bir şehir görüntüsü oluşturulmuştur.

KAYNAKLAR

Holman Bible Atlas, Nashville: Broadman&Holman Publishers, 1998

http://www.american.edu/ted/mpages/jerusalem/muslim.htm

https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Archaeology/charch.html

Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma. Tevrat, Zebur, İncil),İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları Ltd.Şti., 2001.

Lawrence, Paul, *Tarihi Kutsal Kitap Atlası*, çev Fatih Bilger, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008

Letts, Rosa Maria, *The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Lucie-Smith, Edward, *The Dictionary of Art Terms*, Londra: Thames & Hudson, 1991

Murray, Linda&Peter, *Dictionary of Art and Artists*, Londra: Penguin Books, 1998

Shaver-Crandell, Anne, *The Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988

Zuffi, Stefano, *Gospel Figures in Art*, çev Thomas M. Hartmann, Los Angeles: Getty Publications, 2003.

DİPNOTLAR

1 Orta Rhine bölgesinde doğan, önce Köln'de eğitim alıp daha sonra Hollanda'ya yerleşen Memling burada oldukça ünlenir Brugge'de büyük bir ev sahibi olduğu, kalabalık bir atölye yönettiği ve 1480 vergi kayıtlarına kentin en zenginleri arasında yazıldığı bilinir. Büyük olasılıkla Rogier van der Weyden'in atölyesinde çalışmıştır. Memling üzerine çalışmış sanat tarihçileri, sanatçının Jan van Eyck, Dieric Bouts gibi Hollanda resminin önemli sanatçılarından etkiler taşıdığını da iddia etmekte bir sakınca görmez

2 Portinari, Medici ailesine ait bankanın Brugge'deki temsilcisiydi. Cosmiode Medici'nin ölümünden sonra Medici bankası büyük bir zarara uğrar. Politik durum değişir. İlk sorunlar Lyon şubesinde ortaya çıkar. Medicilere aşırı borçlanmış olan Burgonya Dukalığı'nın çökmesi, Tommaso Portinari tarafından Belçika'nın Brugge kentinde yönetilen bankanın 1478 yılında en az 70.000 Florinlik bir zarara uğramasına yol açmıştır.

3 Pano daha sonra Floransa'daki Santa Maria Nuova Kilisesi'nin hastanesine gider. Oradan I Cosimo de Medici'nin mülkiyetine geçer. 1570-1572 arasında Papa V. Pius'un koleksiyonu içinde kayıtlıdır. Papa daha sonra panoyu Alessandria yakınlarındaki Bosco Marengo Manastırı'na verir. 1814'te I. Victor Emmanuel'e bağışlanan pano daha sonra Turin'de Galleria Sabauda'nın malı olur.

4 Panoda 23 ayrı olay ve sahne canlandırılmıştır.

5 MÖ 67'de Romalılar Yeruşalim'i ele geçirdi ve 47'de Büyük Hirodes'i "Yahudilerin Kralı" unvanıyla kentin başına getirdiler. Aynı zamanda bir de Romalı vali bulunuyordu (Pontus Pilatus). Hirodes kenti yeniden inşa etti. Aslında Hirodes Yahudi soyundan gelmiyordu. Babası Edomlulardan, annesiyse Nebati Arapları. Dolayısıyla da kendisini Yahudilere beğendirmek için Kudüs'te Süleyman'ın tapınağını yeniden canlandırmaya karar verdi. Atina Akropolisi'nin beş katı büyüklüğündeki bu yapının inşaatı İsa'nın ölümünden sonra da devam etti. Tapınağa açılan çok sayıdaki kapıdan biri de İsa'nın Yeruşalim'e girdiği kapıdır. Meryem'in annesi Hanna ve babası İmran'ın buluştukları ve Altın Kapı Önünde Buluşma adıyla bilinen olay da bu tapınağın altın kaplı dokuz kapısından birisinin önünde gerçekleşmiş olmalıdır.

6 İsa'nın yaşamındaki bu döneme ait olaylar ve betimlemelerdeki karşılıkları: Kudüs'e Giriş, Tapınaktan Tüccarların Kovulması, Son Akşam Yemeği, Zeytin Dağı'nda Dua, Yahuda'nın İhaneti, İsa'nın Tutuklanması, İsa Pilatus'un Huzurunda, Petrus'un İnkârı, Çarmıhın Taşınması, Golgata Yolunda, Çarmıha Geriliş, İsa'nın Ölümü, Çarmıhtan İndirilme, İsa'nın Mezara Konması, İsa'nın Yeniden Dirilişi, "Bana Dokunma (*noli me tangere*)", Emmaus'ta Yemek, İsa'nın Galilee Gölü'nde Yeniden Görünmesi ve İsa'nın Göğe Yükselişi olarak bilinir.

7 Yuhanna, 2:20'de "Bu tapınak 46 yılda yapıldı" ifadesi de bu bilgiyi teyit eder.

8 Hadrianus, RAB'in Tapınağı'nın olduğu yere, Zeus'a adanmış pagan bir tapınak inşa eder.

9 Vahiy, 21:9-15 (yeni Yeruşalim). Vahiy, Yeni Ahit'in bölümlerinden biridir. "İsa Mesih'in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahyi verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti" şeklinde başlar ve geleceğe dair bazı kehanetler içeren 22 bölümden oluşur.

10 Bugün Kudüs Müzesi'nde bulunan ve arkeolog Michael Avi-Yona tarafından dört yılda tamamlanan Kudüs ve Hirodes dönemine ait ikinci tapınağın maketi Yahudi tarihçi Flavius Josephus'un yazılarına dayanmaktadır.

11 Dönem içinde yapılar savaş, yangın gibi nedenlerle yıkılmış, taşları sonraki yapılarda kullanılmıştır. Örneğin Haçlılar döneminde bir kilise için yapılmış taş oyma rozet pencere daha sonra Bab al-Silsila'nın karşısındaki çeşme alınlığında kullanılmış.

12 Kral Süleyman'ın adaletini anlatan mesele göre, iki kadın bir çocuğu sahiplenmeye çalışır. Süleyman çocuğun ikiye bölünerek kadınlara verilmesini emreder. Kadınlardan biri buna karşı çıkıp çocuktan vazgeçince Süleyman onun gerçek anne olduğunu anlar ve çocuğu ona verir.

13 Roma İmparatoru Flavius Domitian zamanında yaşamış, Antik dönem Yahudiliğinin tarihini yazmıştır.

14 Süleyman'ın mabedinin yerine Hz. Ömer tarafından yapılan bu cami, Haçlılar tarafından yıkılmış ve yerine bir kilise yapılmıştır. Mantegna bazı kaynaklardan camiyle ilgili bilgi almış olmalıdır.

15 Luka, 22: 47-63 (Anlatıya göre İsa bu adamın kulağını iyileştirir)

16 Kudüs kentine dair hazırlanmış olan rekonstitüsyonlarda açıkça görünen iki kubbeli yapı, kent kapılarından birinin kuleleridir. Tapınak yapısı ve önündeki geniş, korint sütunlu eyvanlı avlu burada görülmez.

17 İsa'nın çarmıha gerilmesinden kısa bir süre önce Pontius Pilatus onu başında dikenli tacıyla, öfkeli kalabalığın önüne çıkarır ve "İşte insan" anlamına gelen Latince *ecce homo* sözünü söyler. İsa'nın başına bu taç, kendisini Yahudilerin kralı olarak tanıtmış olması nedeniyle, bir tür aşağılama niyetiyle konur. Bu nedenle İsa'yı başında dikenden taç ile gösteren tüm sahneler ecce homo olarak adlandırılır.

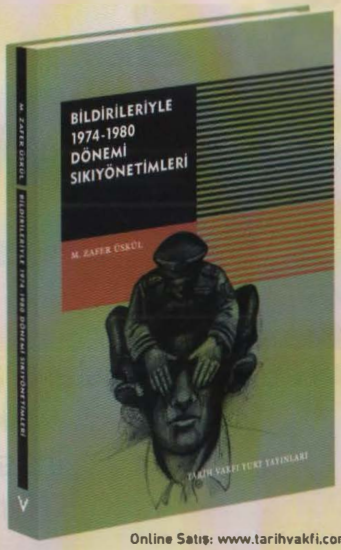
18 Vahiy, 21.9-15.

BİLDİRİLERİYLE 1974-1980 DÖNEMİ SIKIYÖNETİMLERİ

M. Zafer Üskül'ün Türkiye'nin çok partili siyasal hayatında sıkça başvurulan ve gündelik hayatta silahlı kuvvetlerin mutlak kontrolüne imkân veren sıkıyönetimlerle ilgili üçlemesi, 1950-70 arasının ve 12 Mart 1971 döneminin sıkıyönetim bildirilerinin ardından, 12 Eylül'ün taşlarını döşeyen sıkıyönetim kararlarıyla tamamlanıyor. Toplu halde ilk defa karşımıza çıkan ve Türkiye'nin yakın tarihindeki kritik dönemeçleri, ordunun siyasetteki, toplum üzerindeki rolünü en iyi şekilde gösteren bu derleme, kurumsal arşivciliğin gelişmediği bir coğrafyada, gazete koleksiyonları arasında ciddi bir kazı faaliyetinin ürünü.

Bildirileriyle 1974-80 Dönemi Sıkıyönetimleri, esas olarak iki olaya odaklanıyor: 1974 Kıbrıs çıkarmasının ardından CHP-MSP hükümeti tarafından savaş ihtimali gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetimin geçici Sadi Irmak ve ilk Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde grev, boykot ve öğrenci olayları bahane edilerek iç güvenliği de içine alacak şekilde uzatılması... Kanlı Maraş Katliamı'nın hemen ardından, 26 Aralık 1978'de önce 13 ilde ilan edilen, daha sonra genişletilerek 12 Eylül Darbesi'ne zemin hazırlayan sıkıyönetim kararları...

Elinizde tuttuğunuz üçüncü ciltle beraber, 1950'den 1980'e üç darbeyle şekillenen otuz yıllık demokrasi serüvenimizdeki askerî bildirileri bir arada sunmuş oluyoruz...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 0050

TARİH VAKFI

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şehitkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

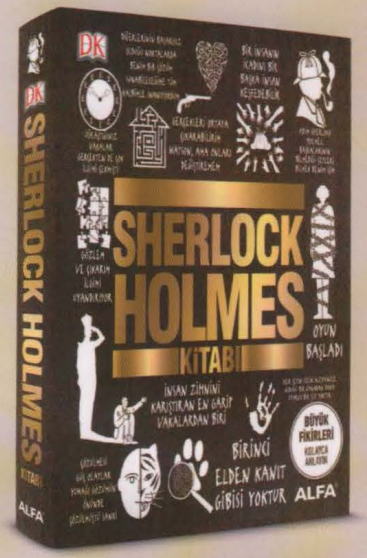
AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

ADIM SHERLOCK HOLMES.
BAŞKALARININ BİLMEDİĞİ
ŞEYLERİ BİLMEK
BENİM İŞİM.

SHERLOCK HOLMES KİTABI

BAŞVURU

Büyük fikirleri kolayca anlayın!

